

ALEKSANDER MEDYŃSKI

PRZEWODNIK PO CMENTARZU ŁYCZAKOWSKIM

„ELIZIUM”

ZAKŁAD POGRZEBOWY

Lwów, ul. Sobieskiego 9

Tel. biura 289-40 dyżur nocny 292-92

urządza pogrzeby od najskromniejszych do najwspanialszych —
po cenach konkurencyjnych —

przeprowadza ekshumacje, wywozy zwłok własnym samochodem sanitarnym

Wszelkie czynności wykonywane są ku ogólnemu uznaniu i z wielkim pietyzmem

Dla PT. Urzędników państwowych ulgi w splatach

„ELIZIUM”

PIERWSZORZĘDNY ZAKŁAD
POGRZEBOWY W MIEŚCIE

ALEKSANDER MEDYŃSKI

ILUSTROWANY
PRZEWODNIK
PO CMENTARZU
ŁYCZAKOWSKIM

LWÓW 1937

NAKŁADEM »DRUKARNI POLSKIEJ« B. WYSŁOCHA
SKŁAD GŁ.: »DRUKARNIA POLSKA« KRASICKICH 18 α

ZDJĘCIA WYKONAŁ JERZY RADWAN-KUŹELEWSKI
ODBITO W „DRUKARNI POLSKIEJ” B. WYSŁOCHA
WE LWOWIE, KRASICKICH 18 α, W PAŹDZIERNIKU 1937

I.

Cmentarze starego Lwowa

Na przestrzeni minionych wieków aż do zatraty niepodległości w I rozbiornie Polski — nie posiadał Lwów odrębnego, ogólnego cmentarza, starochrześcijańskim zwyczajem bowiem we Lwowie, podobnie zresztą jak i w innych miastach, grzebano zmarłych przeważnie na cmentarzach, założonych dookoła kościołów parafialnych bądź też w podziemiach i kryptach kościelnych. Podczas gdy szary tłum mieszczański zalegał „Bożą rolę” w obrębie swej parafii, duchowni i patrycjat znachodzili pośmiertną przystań w murach kościelnych.

Istniał tedy wśród bram i baszt na nieznanym obszarze grodu - miasta szereg cmentarzy parafialnych, położonych w najbliższym sąsiedztwie domów. Po jednym z nich, katedralnym, zachowała się duża rzeźba kamienna, złożona po lewej stronie ściany zewnętrznej katedry, po innym, ormiańskim, pozostały liczne płyty grobowe. Te w śródmieściu dzisiejszego Lwowa położone cmentarze zmieniały często swój wygląd. Rozsiane gęsto na ich terenie mogiły, znaczone często tylko drewnianym krzyżem, zakładane płytko, nieotaczane nieraz należytą opieką, ulegały wciąż przekopom, gdy teren cmentarny był niewielki a otoczony zabudowaniami mieszkalnymi, nie mógł być rozszerzany.

Podziemia kościołów, kaplice i krypty — to drugi teren chowania zwłok. Kapłani, fundatorzy i kolatorzy kościołów oraz ich rodziny, wpływowi a zamożni patrycjusze jeszcze za życia obierali sobie miejsca na spoczynek wieczny w ich wnętrzach. Wspaniała renesansowa kaplica Boimów, tzw. Ogrojцова tworzyła mauzoleum tej patrycjuszowskiej rodziny, — kaplica rodzinna Kampianów w katedrze, wzniesiona przez dra Pawła Kampiana, burmistrza, a wykończona przez syna jego Marcina, rajcę, jest jednym z najcenniejszych zabytków starożytnej architektury i rzeźby w starym Lwowie i tworzyła drugie, wybitne mauzoleum rodowe. Patrycjusz Jakub Szolc, burmistrz, dr praw, kawaler „złotej ostrogi”, w testamencie kazał się pochować

w osobnym grobowcu z ciosowego kamienia w katedrze pod ścianą i poczynił znaczne zapisy na rzecz swej kaplicy rodowej. Podobnie czynili i inni patrycjusze starego Lwowa.

W podziemiach kościelnych, nieraz wprost pod posadzką kościoła chowano zmarłych, kładąc na tym miejscu kamień grobowy z odpowiednim napisem i herbem czy gmerkiem mieszczczańskim. W podziemiach stawiano trumny obok siebie a sarkofagi czy też tablice grobowe umieszczano na kościelnej ścianie. Oznaką pokory był grób, założony pod progiem kościelnym w tym zamiarze, by po nim wierni przechodzili do wnętrza. Przygotowanie grobu za życia było podówczas powszechnym zwyczajem, a już gorącym życzeniem rodziny było, by wszyscy jej członkowie spoczywali w jednym grobowcu. W testamentach mieszczchan lwowskich częstokroć spotykamy się z ostatnią wolą złożenia zwłok testatora w tym lub w owym kościele.

Zwyczaj grzebania ciał na cmentarzach parafialnych bądź też chowania ich w podziemiach, kryptach i kaplicach przetrwał wieki i nie dawał się wykorzenić na rzecz ogólnego cmentarza zamiejskiego pomimo głosów, wskazujących na potrzebę zmian w tym kierunku. Potocki w swych „Moraliach“ pisał:

„Nas kto na to rozgrzeszył, żeby dla ozdoby
stawiać w kościołach ludzi pomarłych osoby?
Ba, i klękać przed nimi, wzywając w potrzebach,
którzy sami czekają sądu po pogrzebach“...

Cmentarze, wśród miasta, w samym nieraz jego ośrodku, były w każdym razie zjawiskiem niepożądanym. W tej mierze ostateczna zmiana związana jest przeważnie z przełomem XVIII—XIX w., gdy władze administracyjne wydały zarządzenia przeniesienia cmentarzy poza obręb miasta.

Zmiana w zwyczaju grzebania ciał na terenie Lwowa nastąpiła z chwilą wydania odpowiednich zarządzeń przez rząd austriacki, w kilkanaście lat po przejściu Lwowa wraz z całym krajem pod ten zabór. Ze względów sanitarnych zarządzenia z dnia 11 grudnia 1783 r. i 9 września 1784 r. znosiły grzebanie zmarłych na cmentarzach w śródmieściu i w kościołach i wprowadzały odrębne cmentarze poza obrębem miasta.

W wykonaniu zarządzeń władz centralnych Magistrat miasta Lwowa założył w czterech punktach zamiejskich cmentarze: Żółkiewski, Gródecki, Stryjski i Łyczakowski, dla każdej z czterech dzielnic miasta, przyczym śródmieście wraz z dzielnicą IV przydzielone zostało do cmentarza Łyczakowskiego.

Cmentarz Żółkiewski, zwany Paparówką, wedle tradycji już w XVI w. miał być mogiłnikiem ofiar zarazy. Istniał niedługo, gdyż już w r. 1856 został zamknięty. W kilkanaście lat później użyto części tego cmentarza pod budowę dworca kolejowego „Podzamecze”, a resztę pozostawiono własnemu losowi, to też z nagrobków, ongiś pięknych i okazałych, nie pozostało prawie śladu.

Cmentarz Gródecki, założony na miejscu dawnych obozowisk wojskowych, gdzie grzebano ludność dzielnicy Gródeckiej, przetrwał tamten o lat niewiele, zamknięty bowiem został w r. 1875.

Cmentarz Stryjski służył do publicznego użytku do r. 1893, a rodzinne grobowce niemal do wybuchu wojny światowej. W czasie inwazji Rosjanie chowali i na tym cmentarzu zwłoki swych poległych żołnierzy. Obecnie cmentarz ten popadł w zupełną ruinę, a teren po nim, po usunięciu grobów, użyty został częściowo pod piękny park, częściowo pod parcele budowlane tamtejszej dzielnicy miasta.

Zachował się jedynie czwarty z wymienionych cmentarzy: Łyczakowski, obok którego na piaszczystych wzgórzach, położonych na przeciwnym krańcu miasta, założony został w r. 1888 nowy cmentarz zamiejski, zwany Janowskim.

Znikł z powierzchni wojenny cmentarz tzw. „Cholm sławy”, założony przez Rosjan w r. 1914 na wzgórzach powyżej parku Głowackiego a kości kilku tysięcy oficerów i żołnierzy przeniesiono na wojenny cmentarz austriacki, założony również w czasie wojny światowej.

Leży on po północno - wschodniej stronie cmentarza Łyczakowskiego i mieści na swym terenie mogiły żołnierzy armii austro-węgierskiej i niemieckiej, wśród nich groby około 600 Polaków, którzy służyli w tych szeregach. Wśród mogił pomnik z napisem: *Dem Andenken der hier ruhenden Krieger gewidmet.*

U stóp krzyża z napisem: 1915—1918 po prawej stronie widnieją mogiły sześciu Legionistów. Leżą tu: Paweł Grelak, Jan Kaczor, leg. I. Brygady, Stanisław Kornaszewicz, ulan, Michał Kuźma, ulan, Michał Maślukiewicz i Władysław Rekućki.

Obszar cmentarza Łyczakowskiego wraz z najbliższym terenem naprzeciw bram cmentarnych był ongiś placem „pospolitego ruszenia”.

II

Cmentarz Łyczakowski

150-lecie istnienia (1786—1936).

POWSTANIE I ROZWÓJ CMEN TARZA¹⁾

Piękno położonego we wschodniej stronie miasta cmentarza Łyczakowskiego najlepiej charakteryzuje zdanie, iż sama przyroda ułożyła się tu naksztalt mogilnika dla ludności Lwowa. Zaciszny, zdala od wielkomiejskiego zgiełku położony, cmentarz falistą linią wzgórz podnosi się i znów obniża, tworząc malownicze zakątki, związane z przepięknym położeniem. Odcięty dość stromym zboczem od wschodniej i południowej strony, na wysoko założonych a otwartych swych skrajach przedstawia najpiękniejsze partie cmentarne, które szczególnego piękna nabierają w dzień słoneczny, gdy bujne pęki promieni zlocą tą część cmentarną niezrównanym swym blaskiem. Szata roślinna, pokrywająca cmentarne wzgórza i jej nadzwyczajne bogactwo tworzy wspaniałe zewnętrzne ramy dla tej naszej „ziemi mogił i krzyżów“.

Niezwykajne położenie cmentarza, mnóstwo zieleni, umiejętność ogrodnicza, która w dragiej polowie ubiegłego wieku rozprzeczowała po cmentarzu cieniste aleje, drogi i drożyny, liczące się z konfiguracją terenu, umiejętność wysunięcia na frontowe miejsca pomników o dużej nieraz wartości artystycznej — oto poszczególne ogniwa, stanowiące o niezwykłych walorach cmentarza Łyczakowskiego, należącego do najpiękniejszych w Polsce. Ogniwa te na tle uczuć, pełnych sentymentu dla tych, którzy ukojną przystań znaleźli za cmentarną bramą, jak niemniej głęboki szacunek dla majestatu śmierci sprawiają, iż wytwarza się szczególny kąt widzenia i odczuwania tego piękna, które budzi się w przybyszu „z miasta żywych“ wśród tego rozległego „miasta umarłych“.

¹⁾ Dr Łucja Charewiczowa: Cmentarze Lwowa (Il. K. C., 2. listopada 1936, Nr 305).

Mieczysław Opalek: Na Łyczakowskim cmentarzu we Lwowie (Il. K. C. 2 list. 1930).

Władysław Ciesielski: Pomnikowe rysy z cmentarzy lwowskich. Lwów 1890.

Julian Markowski: Cmentarz Łyczakowski. Lwów 1890.

Cholodecki Białynia Józef: „Cmentarzyska i groby naszych Bohaterów z lat 1794—1864 na terenie Wschodniej Małopolski“. Lwów. 1928.

Podobno już na przestrzeni XVI w. grzebano na terenie, zaję-
tym przez obecny cmentarz Łyczakowski, ofiary morowej zarazy,
nieliczne jednak i lakoniczne wzmianki nie użyczają należytego
obrazu cmentarnego z tych czasów. Dopiero r. 1786 otwiera po raz
pierwszy cmentarną bramę i staje się oficjalną datą założenia mogi-
lnika na Łyczakowie. Na najstarszej, w środku położonej części
cmentarza, na jednym z najdawniejszych pomników widnieje je-
szcze r. 1787 jako jedyna, niezniszczona pozostałość po zmarłym.
Wobec tego cmentarz Łyczakowski zamyka obecnie półtora wieko-
we swe istnienie (1786—1936).

Pierwotnie cmentarz Łyczakowski zawierał znacznie mniej-
szą przestrzeń niż obecnie i mieścił się na wzgórzu, gdzie dzisiaj
położony jest stary pawilon. Dookoła znajdują się najstarsze ply-
ty grobowe. Już od pierwszej chwili swego powstania, gdy obok
ludzi, współcześnie rozstających się z tym światem, poczęto na
cmentarz przenosić kości z dotychczasowych cmentarzy parafia-
nych, gdy — jak mówi akt z r. 1790 — przeprowadzano w mieście
„Umgrabung der Begräbniss Plätze“ — okazała się konieczność
rozszerzenia cmentarza, co też w tym roku przez wykupno sąsied-
nich gruntów zostało uskutecznione. Księgi rachunkowe miejskie
w niedługich odstępach czasu podają wzmianki o nowych wy-
kupnach gruntów pod wciąż rozszerzany cmentarz. I tak w r. 1804
wykupiono chałupy i grunta wzdłuż parkanu, a w r. 1808 grunt od
Sebastiana Chodorowicza. Pomimo tego ciągłego rozrostu cmen-
tarz wciąż jeszcze nie pokrywał się z dzisiejszymi swymi granica-
mi. Na linii kaplic Kiselki i Adamskich położone było podówczas
mieszkanie dozorecy, a drewniany parkan odgraniczał cmentarz od
pastwiska, zajmującego miejsca dzisiejszego pierwszego i drugie-
go ronda naprzeciw obu bram cmentarnych przy ul. Św. Piotra
a ulica ta drogą polną przecinała pastwisko, na którym w miejscu,
gdzie obecnie położone jest biuro cmentarnego zarządu, stały do-
my różnych właścicieli. Doprowadzony z biegiem lat do dzisiej-
szych granic cmentarz Łyczakowski jest jednym z największych
w Polsce, zajmuje bowiem około 40 hektarów i zamknięty jest na
przestrzeni 70 morgów.

CMENTARNE BRAMY.

Do ronda pierwszego prowadzi brama cmentarna w stylu
gotyckim (1875), do której budowy użyto starych pomników, poz-
bawionych należytej opieki ze strony rodzin zmarłych swych
członków a skutkiem tego ulegających zniszczeniu i ciężarem

swym przytłaczających i uszkadzających obok położone nagrobki i grobowce. Z wielu tych pomników wzniesiono cmentarne bramy a figury pomnikowe, nieraz artystycznie wykonane, poustawiane zostały wzdłuż muru cmentarnego staraniem śp. inż. Ignacego Drexlera.

UKŁAD CMENTARZA.

Cmentarz Lyczakowski rozplanowany tedy został na nadzwyczaj urozmaiconym terenie. Zrazu rozciąga się na nizinie, z której zwolna podnosi się i zboczami swych wzgórz sięga znacznej wyniosłości, osiągając swój punkt kulminacyjny w podłużnej polanie, dość stromym zboczem odcinającej się a tworzącej obecnie cmentarz Uczestników powstania 1863/4 r. Od głównego ronda, rozciągającego się naprzeciw pierwszej bramy cmentarnej, prowadzą przede wszystkim dwie szerokie aleje w kierunku południowym (prawa) i północno-wschodnim (lewa). Obie aleje, ocienione bujną zielenią, tworzą główne arterie komunikacyjne cmentarza, którego olbrzymią przestrzeń niby szeroką wstęgą otaczają dookoła. Prawa, tworząca najbliższą drogę na Cmentarz Obrońców Lwowa, na znacznej swej przestrzeni wytyczona została prostą w dalszą mknącą linią. I druga aleja główna (lewa), znacznie dłuższa i po falistych zboczach wzgórz założona, wylotem swym sięga powyżej wymienionego wojennego „campo santo“.

Zarówno z pierwszego ronda, które stanowi punkt wyjścia w obszerne przestrzenie cmentarza, jak i z drugiego naprzeciw drugiej bramy cmentarnej, w kształcie promieni rozpościerają się liczne boczne drogi, drożyny i dróżki, obejmujące gęstą siecią cały obszar cmentarza.

KAPLICE I POMNIKI.

Od pierwszej chwili swego powstania główny cmentarz Lwowa pokrywać się począł gęsto rozsianym mnóstwem kaplic i nagrobków. Z tych pierwszych najstarszą jest kaplica, wzniesiona w r. 1812 przez Leonarda Wincentego hr. Dunin Borkowskiego.

Obok kaplic licznie na przestrzeni 150 lat nagromadzone na cmentarzu pomniki użyczają nam należytego przeglądu stylów o rozległej skali odmian, nurtujących w sztuce cmentarnej w tym półtorawiekowym okresie. U wstępu tego okresu wysuwa się na pierwszy plan styl klasycystyczny i empirowy w formie

przeważnie sarkofagów i kolumn — brylowate i płaszczyznowe pomniki tworzą dzieła ostatnich dziesiątek lat.

Nagrobki z połowy ubiegłego wieku — z lat czterdziestych i pięćdziesiątych, stanowią osobliwość krótkotrwałej epoki, w której zapanowała moda na żelazo jako materiał, używany nie tylko do konstrukcyj budowlanych, ale także do pomników grobowych. Przejęte z empirii formy sarkofagów i obelisków wykonywane były z płyt żelaznych, przyczym i krzyże ornamentacyjne odlewane były z żelaza. Podczas gdy nagrobki żelazne były jedynie krótkotrwałym epizodem w sztuce grobowniczej, mimo to odegrały one pewną rolę, tworząc przejście ku późniejszej epoce grobowców sztachetowych. Typ grobowców, otoczonych żelaznymi sztachetami, wprowadzono w latach 1850—1860 i od tego czasu typ ten staje się dominującą formą grobu na szereg dziesiątek lat. Twarde normy monotonii cmentarnej towarzyszą temu odwrotowi od indywidualizmu doby romantycznej. Na przelomie wieku wyrastają coraz częściej pomniki, których materiał tworzy w miejsce żelaza kamień. Zanikają coraz bardziej najeżone kolcami sztachety grobowców a ich miejsce zajmują stopniowo balustrady kamienne, z biegiem czasu coraz niższe, a niebawem zanikające zupełnie. Obok ściennego typu grobowców, w których ściany tworzą tło, powstają coraz częściej bryły, bardziej zwarte, jak np. obeliski i pojedyncze kolumny.

W zdobnictwie nagrobnym cmentarza Łyczakowskiego — jak pisze Dr Lucja Charewiczowa¹⁾ — rozwinięta została cała chrześcijańska symbolika pośmiertna. W niezliczonych wariantach powtarzają się tu znicze, gromnice, klepsydry, kosy, łzawice, zgaszone pochodnie, rozwiane welony, opadłe skrzydła, trupie główki, skrzyżowane piszczele obok zasmuconych aniołów i boleściwych płaczek. Tu i ówdzie wyrte jest wołanie o jałmużnę modłów albo żałobne strofy poezji mogilnej. Lecz ponad wszystkim góruje godło Męki Pańskiej: Krzyż, symbol życiowego cierpienia.

Znikły z biegiem lat z grobowców lwowskich niesamowite postacie upiornych potępieńców, a wraz z nimi i symboliczne wyrazy śmierci jak trupie głowy, skrzyżowane piszczele, kosy itp.

Po raz ostatni trupia główka wystąpiła na pomniku ks. Juliana Galdeckiego, prałata i kustosa kapituły († 1868), z którego niebawem została usunięta. Miejsce jej zajęły kreacje, symbolizujące ból, żal, smutek oraz chrześcijańskie wyobrażenia pociechy, ukojenia, wiary, nadziei i miłości.

¹⁾ Dr Lucja Charewiczowa: Cmentarze Lwowa. J. w.

WYBITNI TWÓRCY RZEŻBY NA CMENTARZU LYCZAKOWSKIM.

Sztuka rzeźbiarska na cmentarzu Lyczakowskim¹⁾ pielęgnowaną była do r. 1863 przeważnie przez cudzoziemców, głównie Niemców, którzy od pierwszej chwili zaboru Lwowa przez rząd austriacki zjawili się licznie w naszym mieście.

Pierwszym po r. 1772 osiadłym we Lwowie rzeźbiarzem był *Hartman Witwer*, którego twory odznaczają się klasycznym stylem, w szczególności skończoną anatomią i nadzwyczajnym technicznym wykończeniem.

Po r. 1812 osiada we Lwowie *Antoni Schimser*, uczeń Akademii wiedeńskiej i paryskiej. Jego dzieła pomysłem i techniką przypominają Witwera, chociaż brak mu subtelności wykończenia szczegółów, w czym tamten mistrz celował. Dłuto Schimsersa w pewnej mierze naśladowało głośny w owym czasie kierunek Canovy. Schimser zmarł we Lwowie w r. 1836 a pamięci mistrza poświęcił uczeń jego, *Paweł Eutele* pomnik w kształcie obelisku, przy którym po utracie przedwczesnej mistrza pogrążona kobieta wieńczy urnę laurem.

Zjawia się niebawem w r. 1821 brat Antoniego *Jan Schimser*, również uczeń Akademii wiedeńskiej, mistrz w przedstawianiu anatomicznych szczegółów (grupa pomnikowa Matiasa Bauera i w. in.).

Syn Jana *Leopold* († 1889) pozostawił na cmentarzu Lyczakowskim jedyną rzeźbę: pomnik Marii Stupnickiej, dwuletniej córki doktora medycyny, zgasłej w r. 1862.

Po śmierci Jana Schimsersa († 1856) rzeźbę na cmentarzu Lyczakowskim reprezentuje *Paweł Eutele*, wybitny uczeń Schimsersów († 1889), twórca wielu pomników na cmentarzu.

Po epizodycznym występie *Cypriana Godebskiego* (pomnik Honoraty Borzęckiej) przybywa do Lwowa sprowadzony przez niego z Paryża rzeźbiarz *Abel Marie Perier* (pomniki: Sierosławskiej, Geschöpfów, Marii Sidorowicz i in.), którego potomkowie po dzień dzisiejszy wzbogacają cmentarz Lyczakowski pięknymi twórcami artystycznej rzeźby.

Równocześnie pracuje rzeźbiarz warszawski *Krasucki*, jako uczestnik Powstania Styczniowego występuje pod pseudonimem *Schmeigla* (postać milosierznego Chrystusa nad grobem Sylwero Matuaniego i in.).

¹⁾ Julian Markowski, rzeźbiarz: „Cmentarz Lyczakowski”. Lwów 1890.

Odrodzenie rzeźby rodzimej przypada na r. 1866 i lata następne. Zjawia się ten renesans z chwilą przybycia do Lwowa genialnego w pomysłach i wykończeniu znakomitego rzeźbiarza-artysty *Parysa Filippi*, którego dzieła, tchnące prawdziwym uczuciem piękna, stwarzają nowy kierunek w rozwoju naszej rodzimej rzeźby. Filippi stwarza lwowską szkołę rzeźbiarską a zamilowanie do sztuki i dążenie do jej wydoskonalenia przekazuje licznym swym uczniom. Do jego pierwszorzędnej wartości tworców należy pomnik Karola Szajnochy i Artura Grottlgera, którego medalion w kamieniu wykończyła *Wanda Młodnicka*.

Ze szkoły Filippiego wyszli rzeźbiarze:

Tadeusz Barącz (pomnik Króweczyńskich i historyka Henryka Schmitta),

Kozakiewicz (pomnik Kilanowicza — Pietryckiego i w. in.).

Antoni Kurzawa (pomnik rodziny Paparów, Dra Zborowskiego i in.),

S. Jarzymowski,

Julian Markowski (wspólnie z Kurzawą pomnik Dra Zborowskiego, Seweryna Goszczyńskiego, Bpa Szymonowicza i w. in.).

Tadeusz Wiśniowiecki,

Wanda Młodnicka.

Przez kilka lat pracował we Lwowie *Edmund Jaskólski*, uczeń Akademii w Monachium, któremu pewne początki zawdzięczał rzeźbiarz *Tadeusz Dykas* (pomnik Krzeczunowiczów).

Pozostawili dalej swe prace na cmentarzu Łyczakowskim artyści - rzeźbiarze: J. Lewandowski, A. Zagórski, T. Blotnicki, J. Zachariewicz, K. Ostrowski, S. Ostrowski, S. Sieniawski, Z. Kurczyński, Henryk i Kazimierz Perierowie, W. Gawliński, L. Tyrowicz, N. Malaczyńska, B. Wiktor, W. Rawski, Prof. Otto z Warszawy, Prof. Nalborczyk i inni.

III

Cmentarz Łyczakowski Panteonem „Bene Merentium“

Jak w rzymskim panteonie poza wielkim zastępem, który tworzyli „dii minorum gentium“, wysuwali się na pierwszy plan „dii maiores“ — tak i na terenie naszego panteonu na Łyczakowie ponad szary tłum obywateli, z których mnóstwo wniosło wiele wartości kulturalnych do ogólnej skarbnicy, wyrasta liczny za-

stęp „Bene Merentium“, owych przodowników narodowej kultury, którzy do skarbcza narodowego dołączyli promienną przedzę swych myśli i uczuć kwiaty nieśmiertelne. Nietylko panteonem regionalnym jest cmentarne wzgórze Łyczakowskie, ale panteonem Zasłużonych dla całego narodu, działalność ich bowiem przekraczała granice ówczesnego zaboru austriackiego i stała się wielce chlubną wartością całego narodu. Może ich mogiły nie pokrywają wspaniałe arcydzieła sztuki, jak np. na cmentarzach włoskich, ale ze skromnych ich grobów promienieje olśniewający blask zasługi, poświęcenia i cierpienia za ideały swego narodu, olśniewając wiekuiącą światłością współczesne im i następujące po nim pokolenia. Błądząc wśród ich mogił, olśnieni ogromem ich prac, trudów i poświęceń, odczuwamy olbrzymią wyższość majestatu naszych w skromnych nieraz, patyną lat pokrytych mogiłach, kryjących szczątki naszych „Bene Merentium“, mocarzy ducha i czynu. Mnogi ich zastęp rozrzucony jest po całym cmentarzu, w największej jednak ilości zgromadził się na polu 1, względnie na terenie odrębnych, grupowych cmentarzyków.

Rozpocznijmy ten przegląd¹⁾ „Dobrze Zasłużonych“, — od tych, o których powiedział ongiś Ignacy Krasicki:

„...Pokażmy światu przez chwalebne blizny
co może miłość chwały i ojczyzny“...

Cztery pokolenia bojowników o wolność i niepodległość Polski mają na cmentarzu Łyczakowskim licznych przedstawicieli. Kościuszkowscy i Napoleońscy żołnierze, uczestnicy listopadowej rewolucji i styczniowego powstania, wreszcie czwarte pokolenie, wykuwające ostrzem bagnietów przynależność Lwowa i ziem kresowych do Najjaśniejszej Rzeczypospolitej — Obrońcy Lwowa, jego Orły i Orłęta — mają na tym cmentarzu bądź odrębne „pola święte“ — bądź też rozrzucony są na całej jego przestrzeni. Groby Kościuszkowskich i Napoleońskich żołnierzy, — „Żelazna Kompania“ z „Listopadowej Nocy“, — na najwyższej wzniesionej polanie las krzyżów na mogiłach uczestników powstania z r. 1863/4 na osobnym płaskowzgórzu, wreszcie wspaniałe w swym ujęciu i wyglądzie cmentarz Obrońców Lwowa, miejsce, z którego zwłoki „Nieznanego Żołnierza“ zabrano stąd do mauzoleum w Warszawie — otoczone są ogólną czcią całego społeczeństwa.

¹⁾ Miejsca ich wiecznego spoczynku podane są w Rozdz. V. Indeks ułatwia szybkie ich odnalezienie.

Benedykt Kolyszko, gen. W. P., Franciszek Zaremba, Antoni Piórecki, Józef Rejchan — to weterani Kościuszkowscy; — bojowników z pod orłów Napoleońskich liczy cmentarz kilkunastu. Władnią w tym zastępie nazwiska gen. Wincentego z Szeptyc Szeptyckiego, gen. Józefa Szumlańskiego, rotm. Józefa Czołowskiego. i innych.

Na cmentarzyku „Żelaznej Kompanii“ z r. 1830/31 spoczywa 47 uczestników listopadowego boju, gdy 146 innych spoczęło na rozmaitych polach cmentarnych z Sewerynem Goszczyńskim i Julianem Konstantym Ordonem na czele. Szczególnie licznie reprezentowany jest rok 1863/4. Członkowie Rządu Narodowego: Bronisław Szwarce, więzień Schlüsselburga, Sybirak, Józef Janowski i Wojciech Biechoński, następnie gen. Michał Heydenreich-Kruk, zwycięzca z pod Żyżyna, gen Antoni Jeziorański, pulk. Karol Kalita-Rębajło — przewodzą na tym cmentarzu tłumnej szarej rzeszy żołnierskiej z r. 1863/4.

Wreszcie cmentarz Obrońców Lwowa lśni szeregiem promiennych nazwisk. Komendant bryg. Czesław Mączyński otwiera, bohaterski ten zastęp, w którym w długim szeregu Orły i Orłęta, starzy i młodzi, mężczyźni i kobiety — w zwartym śnią snem świętym ordynku. Gen. Tadeusz Rozwadowski, Gen. Władysław Iwaszkiewicz, mjr. Żdzisław Trześniowski, pięciu oficerów z pod lwowskich Termopil, bohaterowie pól Zadwórzeńskich z mjr. Zajączkowskim na czele, Aleksander Skarbek, Tadeusz Cieński, zastęp Legionistów, poległych w bitwie pod Rarańczą, szereg lotników i innych.

A obok tych, którzy „uderzyli w czynów stal“, gdy nadszedł „dzień krwi i chwaly“ — spoczywają na cmentarzu Łyczakowskim, przedstawiciele nauki, pióra, pędzla i lutni.

Otwiera ten zastęp grono lwowskich historyków, który w latach zaboru austriackiego na wysokie wyżyny wynieśli historyczną naukę, rozslawiając ją nietylko na ziemiach Rzeczypospolitej, ale w dalekim promieniu poza jej granicami. Karol Szajnocha, Henryk Schmidt, August Bielowski, Ksawery Liske, Aleksander Hirschberg, Wojciech Kętrzyński, Aleksander Semkowiec, Maurycy Dzieduszycki, Ludwik Kubala, Tadeusz Wojciechowski, Antoni Prochaska, Ludwik Finkel, Oswald Balzer, Ferdynand Bostel, Stanisław Zakrzewski — w pomnikowych swych dziełach wnieśli na szczyty polską naukę historyczną i stali się jej promienną chlubą na całym obszarze ziem polskich i poza ich obrębem.

Historiografia Lwowa posiada na cmentarzu wybitnych przedstawicieli: Władysława Łozińskiego, Franciszka Jaworskiego i Jó-

zefa Białynia-Cholodeckiego, wybitnych znawców starego Lwowa, autorów licznych prac, oświetlających jego przeszłość.

Ze skromnych nieraz pomników tyle w oko przechodnia wpada nazwisk dostojnych przedstawicieli nauki polskiej, że wprost nie sposób jednym tchem ich wymienić.

Zatym wybitni koryfeusze literatury polskiej, wśród nich autorzy cennych dzieł, krytycy, znakomici językoznawcy: Antoni Małecki, Piotr Chmielowski, Roman Pilat, Franciszek Krčęk, Konstanty Wojciechowski, Józef Kallenbach, Henryk Gärtner, Edward Pořebowicz, Tadeusz Pini.

Obok nich uczeni z innych dziedzin nauki uniwersyteckiej: Antoni Rehman, Rudolf Zuber, Marcin Ernst, Bronisław Kruczkiewicz, Ernest Till, Ignacy Zakrzewski, Roman Negrusz. Lekarze: Józef Wiczkowski, Wiktor Opolski, Grzegorz Ziembicki, Henryk Kadyj, Ludwik Rydygier, Emanuel Machek, Lesław Gluziński. Benedykt Dybowski, Wawrzyniec Żmurko i inni. Ekonomista Józef Supiński, prawnicy: Stanisław Zborowski, Stanisław Szachowski, uczestnik walk 1863/4, August Łoziński, Michał Grék, Stanisław Przyłuski, Adolf Czerwiński i tylu innych.

Profesorów Politechniki znaczny zastęp. Wśród nich: Placyd Dziwiński, Stefan Niementowski, Roman Dzieślewski, Kazimierz Tarłowski, Stefan Pawlik, Karol Skibiński, Leon Syroczyński uczestnik walk 1863/4, Władysław Wojtan. Architekci: Julian Zachariewicz, Kazimierz Mokłowski, Edmund Żychiewicz, Eugeniusz Karol Czerwiński, Tadeusz Obmiński, Jan Kazimierz Olpiński.

Spory zastęp duchownych: arcybiskupi lwowscy ormiańscy, Grzegorz Szymonowicz, Cyryl Stefanowicz, złotousty Isak Isaakowicz, Ks. Bp Adam Jasiński, ks. Bp. Jan Marcelli Gutkowski, O. Florenty Lickendorf, Stanisław Sokołowski, Antoni Cieślik i tylu innych, których bądź kryją gromadne grobowce zakonne bądź wojenne pola, wielu ich znaleźć można na cmentarzach uczestników walk niepodległościowych, od listopadowej rewolucji aż po ostatni zwycięski zryw w r. 1918 czy w chwilach górnych a chmurnych dni bolszewickiego najazdu. Dwie mogiły na cmentarzu Obrońców Lwowa kryją mogiły kapelanów wojskowych, którzy padli na polu walki.

Świat pedagogiczny wykazuje wiele nazwisk. Na ich czele błyszczy pękiem cnót obywatelskich czcigodna postać pierwszego Kuratora, niezapomnianego i nieodżałowanego, Stanisława Sobińskiego, który padł na posterunku twardej służby z ręki dziką nie-

nawiscią przejętego zamachowca. Świetlana postać poległego Kuratora pozostaje w najgłębszej czei społeczeństwa. Obok ugrupowali się na cmentarzu Łyczakowskim liczni wychowawcy młodzieży, których nazwiska z czeią wymieniają mnogie jej zastępy. Wymienić należy nazwiska: Zygnunta Samolewicza, Józefa Żulińskiego, Przemysława Niementowskiego, Franciszka Próchnickiego, Mariana Lomnickiego, Teofila Gerstmannna, Ludomira Germana, Emanuela Dworskiego, Edwina Płażka, Józefa Nogaja, Wojciecha Grzegorzewicza, Wojciecha Biesiadzkiego, Franciszka Majchrowicza.

Polityków i działaczy społecznych nie zliczyć. Wśród nich: Waclaw Zaleski, Stanisław Szczepanowski, Otto Hausner, Franciszek Smolka, Tadeusz Romanowicz, Wenanty Szydłowski, Maria Wyslouchowa, Franciszek Stefczyk, Wojciech Biechoński, Teofil Merunowicz, Waclaw Wolski, Maria Dulębianka, Ernest Adam, Aleksander Skarbek, Tadeusz Cieński, Hipolit Sliwiński, Jan Rozwadowski, Bolesław Wyslouch.

Włodarzy miasta Lwowa szereg: Aleksander Jasiński, Dr Michał Gnoiński, Waclaw Dąbrowski, Edmund Mochnacki, Dr Godzimir Małachowski, Michał Michalski, Stanisław Ciuchciński, Dr Tadeusz Rutowski, Józef Neuman, Dr Leonard Stahl.

Dzięki swej nadzwyczajnej ofiarności na wzmiankę zasługują w całej pełni: Józef Torosiewicz, Feliks Szumlański, Antoni Biliński. Czyż godzi się wśród tych czcigodnych nazwisk nie wymienić dyr. Stanisława Aleksandrowicza, który chociaż siódmy krzyżyk obarczył już jego postać, śpieszy z ratunkiem tonącej i ginie w falach morskich.

Poczęła w naszym mieście szczytna i górna idea sokola, która ze Lwowa głęboką i porywającą swą treścią ogarnęła w latach zaboru wszystkie ziemie Rzeczypospolitej i sięgnęła daleko poza wody oceanu, ma również na cmentarzu Łyczakowskim swych przedstawicieli: Dra Ksawerego Fiszera, prezesa Związku Sokolego, Antoniego Durskiego, naczelnika związkowego i Włodzimierza Świątkiewicza, a przede wszystkim Ludwika Goltentala, pierwszego z brzegu pioniera i twórcy pierwszego Tow. gimn. „Sokół”.

Liczne mogiły kryją szczątki wybitnych Polek, które w rozmaitych dziedzinach życia narodowego wniosły wiele cennych wartości do ogólnej skarbnicy narodowej. Oto ich poczet:

Malwina Gromadzińska, Maria Bartusówna, Kasylda Kulikowska, Maria Wyslouchowa, Maria Konopnicka, Zofia Mrozowicka, Wiktoria Niedzialkowska, Maria Zagórska, Felicja Sulimirska, Maria Dulębianka, Teodozja Dzieduszycka, Wanda Czarto-

ryska, Gabriela Zapolska, Zofia Strzałkowska, Maria Lomnicka, Anna Lewicka, Luna Drexlerówna, Zofia Romanowiczówna.

Przejdźmy na inny teren twórczości, tak wybitnej w murach naszego miasta. Świat poetycko-powieściopisarski i literacki wykazuje też na cmentarzu Łyczakowskim liczne nazwiska.

Należą tu: Józef Dzierzkowski, Karol Baliński, Wacław Zaleski, Aureli Urbański, Walery Łoziński, Marian Gawalewicz, Jan Lam, Karol Brzozowski, Adam Dobrowolski, Maria Wysłouchowa, Maria Konopnicka, Władysław Belza, Gabriela Zapolska, Bronisław Schwarce, Maryła Wolska.

A obok literatów publiczności: Jan Dobrzański, Hipolit Stupnicki, Tadeusz Romanowicz, Henryk Rewakowicz, Platon Kostecki, Adam Krechowicki, Zygmunt Vogel, Zygmunt Fryling, Leopold Szenderowicz, Roman Kordys, Bolesław Wysłouch.

Dyrektorowie sceny polskiej i artyści: Mieczysław Schmitt, Stanisław Dobrzański, Jan Nepomucen Kamiński, Jan Nepomucen Nowakowski, Witalis Smochowski, Aniela Aszpergerowa, Gustaw Fiszer, Anna Gostyńska, Adam Okoński, Roman Żelazowski, Ludwik Czarnowski, Julian Dobrzański, Kazimierz Justian.

Artyści - muzycy: Michał Dębicki, Karol Mikuli, Ludwik Marek, Matylda Żlobicka, Rudolf Schwarz, Feliks Szumlański, Jan Gall, Mieczysław Soltys, Fr. Neuhauser, Stan. Niewiadomski.

Świat artystyczny malarstwa pozostawił na cmentarzu Łyczakowskim jedną z najbardziej czcigodnych i świetlanych postaci: Artura Grottgera, do którego mogiły w pierwszym rzędzie kieruje kroki przechodzić swój czy obcy. Z tej rzeszy artystycznej malarstwa i rzeźby wśród wielu innych spoczywają na cmentarzu Łyczakowskim: Józef Reichan Karol Młodnicki, Tadeusz Barącz, Wanda Młodnicka, Luna Drexlerówna.

Ten przegląd „Bene Merentium“, — spoczywających na cmentarzu Łyczakowskim nie jest bynajmniej wyczerpany, może wśród labiryntu dróg, drożyn i ścieżek cmentarnych zatraciło się na grobowej płycie jakie nazwisko, w każdym razie staraliśmy się uwzględnić nazwiska najbardziej wybitne. Obok nich cmentarz Łyczakowski na swym ogromnym obszarze zawiera wiele innych wybitnych postaci, które życiem i działalnością wysunęły się ponad szary tłum i na tle współczesnej epoki z nazwiskami swymi związały duże zasługi dla ogólnego dobra. A chociaż czas, który szybko mknie w przyszłość, oddalił ich na swej przestrzeni od chwili obecnej, pamięć o ich zasługach żywa jest w środowiskach, wśród których działali.

IV

Cztery pokolenia w walce o wolność i niepodległość

„Walka o wolność, gdy się raz zaczyna
Z krwią ojca dziedzictwem przechodzi na syna.
Sto razy wrogów zgnieciona potęgą
Skończy zwycięstwem“.

ZOŁNIERZE KOŚCIUSZKOWSCY I NAPOLEOŃSCY.

Stare cmentarze lwowskie kryły niewątpliwie w swym wnętrzu wielu żołnierzy z pod znaku Kościuszki i orłów Napoleońskich, którzy wśród nich spoczęli snem wiecznym. Najskrętniejsze poszukiwania — jak stwierdza Dr Feliks Siemiątkowski¹⁾ — przedsiębrane niejednokrotnie w tym kierunku, aby nazwiska ich zachować potomności, nie zdołały przekazać ich więcej ponad stwierdzoną cyfrę *czterech*.

Wiele nazwisk z tego czasu zaginęło bezpowrotnie na przestrzeni lat. Z ich biegiem ulegały niszczeniu, pozbawione należytej opieki, a zdarzało się nawet, że i trwalszy pomnik nie zdołał mogiłę zapewnić bezpieczeństwa w przekazaniu potomnym nazwiska weterana. Pożar ratusza skutkiem bombardowania w r. 1848, gdy spłonęły księgi zmarłych, też pograżył w niepamięć niejedno nazwisko.

Stare cmentarze: Żółkiewski, Gródecki i Stryjski, zczasem zamknięte, jak niemniej później założony cmentarz Janowski na swych polach nie wykazują żadnego żołnierza z epoki Kościuszkowskiej czy Napoleońskiej, jedynie cmentarz Łyczakowski kryje cztery mogiły, a raczej tylko trzy, czwarta bowiem znikła z powierzchni ziemi, a zachowały się po niej jedynie ślady w księdze cmentarnej.

1. ZOŁNIERZE KOŚCIUSZKOWSCY.

1) *Gen. Benedykt Kolyszko.*

W poszukiwaniu jego grobu udać się należy na pole 15 (patrz Rozdz. V—VI Droga). Podążając naprzód w kierunku wschod-

1) Dr Feliks Siemiątkowski: „Żołnierze Kościuszkowscy na cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie“ (Kurjer Lwowski, Nr. 482, 14 paźdz. 1917).

nim mijamy sarkofag żelazny, na samej prawie drodze położony pomnik gen. Wincentego z Szeptyc Szeptyckiego (1782—1836) i spostrzegamy na tej samej drodze wśród drzew, dawniej żelaznymi balaskami otoczony pomnik w postaci dużego krzyża romańskiego, osadzonego na silnym, większych rozmiarów cokole. Przednia ściana tego cokolu mieści w żelazie odlany ekrytarz, po którego obu stronach pomieszczone były dwa modlące się aniolki.

Napis głosi:

BENEDYKT KOLYSZKO

Herbu Denys

w 1794 roku general Wojsk Polskich

byłej Rzeczypospolitej

Naczelny wódz powstania podolskiego

w r. 1831.

Urodzony 1750 zmarł 16 kwietnia

1834 we Lwowie.

Pomnik postawiony przez syna i wnuków.

Dwaj dalsi weterani Kościuszkowscy spoczęli obok siebie. Razem za życia ruszyli w szeregi, nierozdzieleni zostali po śmierci:

2) W polu 4. po lewej stronie głównej drogi, zwanej ongiś „aleją lipową“, wiodącej na Cmentarz Obrońców Lwowa, znachodzą się ich groby. Mogilę wcześniej z nich zmarłego *Franciszka Zaremby* zdobi skromna kamienna piramida a na niej napis głosi:

Ku czci i pamięci

brata z Wielkopolski

FRANCISZKA ZAREMBY

za wierną służbę Ojczyźnie pod wodzą Kościuszki; któren zmarł w Rzęśnie Polskiej w 112 roku życia swego dnia 16 lutego 1863 i tu pochowany został.

Obok grobu Zaremby spoczął towarzysz broni — ostatni w tych stronach żołnierz Kościuszkowski:

3) *Antoni Piórecki*, którego zwykłą mogilę znaczy prosty, wysoki krzyż drewniany z umocowaną na skrzyżowaniu ramion białą tablicą, na której położono napis:

Tu spoczywa

ANTONI PIÓRECKI

były żołnierz Kościuszkowski, zmarł 8. stycznia 1870,

przeżywszy 106 lat.

Poświęca

Towarzystwo Polskiej Młodzieży

im. Tadeusza Kościuszki.

Pogrzeb był wspaniałą manifestacją społeczeństwa lwowskiego. Nad grobem przemawiał Kornel Ujejski.

4) po czwartym żołnierzu Kościuszkowskim pozostały tylko ślady w księgach ementarnych, które umożliwiają dość ściśle określenie miejsca grobu oraz ustalenie czasu skonu w nim pochowanego. Jest nim *Józef Reichen*, art-malarz, uczeń Bacciarellego, w insurrekcji Kościuszkowskiej żywy brał udział i pełnił służbę w artylerii. W r. 1798 osiadł we Lwowie i tu w wieku 55 lat życia zmarł 10 maja 1818. Grób jego znajdował się na polu 16. pod poz. 175 w pobliżu grobowca Lanckorońskich i kapliczki Gołębów a miał tam za pomnik płytę kamienną, opatrzoną napisem. Z czasem kamień zwietrział i począł kruszyć się a gdy napis stał się nieczytelny a płyta rozpadła się na części, została usunięta i w ten sposób zatarto ślad grobu w latach osmdziesiątych.

Te pozostały nazwiska z pierwszej epoki olbrzymich zmagañ, przeogromnych wysilków, bezgranicznych poświęceñ, rozpacznych ofiar w chwilach rozbiorowych.

Drugą grupę z tej epoki tworzą *Napoleoñscy Żołnierze*. Jest ich na ementarzu Lyczakowskim kilkunastu:

Adamski Franciszek, Virt. Mil. (1794—1870)

Chądzyñski Antoni, mjr. (†1877).

Człowski Sas Józef, rotm. kaw. (1776—1863), uczestnik kampanii hiszpañskiej, rosyjskiej, pruskiej. Brał udział w slyennej szarży pod Samossierrą, adjutant Dziewanowskiego,

Hryszkiewicz Jakób Krzysztof (1783—1870), Legionista Napoleoñski, później żołnierz powstania Listopadowego (pole 16).

Łoś hr. Franciszek (1795—1875) mjr. saperów, odz. krzyżem V. M., uczestnik powst. Listopadowego, oficer Legionu pol. na Węgrzech w l. 1848/49 (pole 56).

Mięczyñski Jan, kpl (1776—1876).

Pawulski Boñeza Jan, furier (1793—1877), oficer gwardii 1818 r., członek organizacji w r. 1863.

Plagowski Józef Ludwik, pulk. (1791—1874) V. M.

Śmiechowski Belly Józef, gen. (1787—1875) V. M.

Syroczyñski Ambroży (1789—1875) V. M.

Świerzawski Paprzyca Aleksander, oficer (†1878) V. M. (Pole 58).

Szeptycki z Szeptyc Wincenty, gen. (1782—1836). Uczestnik wojen. Nap., w r. 1830/31. gen. brygady.

Szumlañski Korczak Józef, gen. (†1839) V. M.

Zabielski Trzaska Józef, ppulk (†1876). V. M.

2. ŻOLNIERZE POWSTANIA LISTOPADOWEGO.

Cmentarzykiem „Żelaznej Kompanii“ nazywają cmentarne pole, które w swym wnętrzu mieści kości uczestników powstania 1830/31 roku. Najkrótsza droga na ten zaciszny cmentarzyk, położony na skraju w południowo-zachodniej stronie cmentarza Łyczakowskiego, wiedzie z głównego ronda prawą aleją, (Wskaźnik: Na cmentarz 1830/31) z której pierwszą drożyną po prawej stronie (pomiędzy polem Nr 71—69) dochodzimy do położonego po lewej stronie cmentarzyka „Żelaznej Kompanii“. W przededniu półwiekowej rocznicy listopadowej rewolucji w r. 1880 Rada miejska spełniła piękny czyn, ofiarowując na cmentarzu Łyczakowskim odrębną parcelę pod specjalny cmentarzyk dla uczestników walk z lat 1830/1. Na czworoboku pola Nr 71., okolonym niskim żywopiotem, widać obok kilku pomników cztery szeregi ustawionych krzyżów żelaznych, opatrzonych białymi tablicami, tworzących poważną i surową grupę w swym ujęciu.

W pośrodku czworoboku Cmentarzyka „Żelaznej Kompanii“ widnieje ogromny kamienny sarkofag dłuta Henryka Periera. Na sarkofagu, pokrytym w części sztandarem, są złożone szable i ulański kask. Orzeł z rozpostartymi skrzydłami uzupełnia dekorację sarkofagu. Na frontowej ścianie napis:

„Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor“

a poniżej:

„Veteranom Wojska Polskiego z 1830/31 r.“

Cztery rzędy mogił ułożono na tym cmentarzyku. Od prawej strony:

I. Rząd:

Longchamps de Berier Bogusław (1808—1880), dr. medycyny.
Skolimowski Ludwik Julian (1813—1888).

Kunaszowski z Kunaszowa Hieronim, oficer W. P. (1806—1885).

Kunaszowski z Kunaszowa Maksymilian (1792—1852).

Długoborski Topór Wilhelm (1813—1885).

(Krasulski Gabriel (1837—1885) uczestnik walk 1863/64, artysta-rzeźbiarz).

Zawalkiewicz Józef (1811—1885)

Szmclz Karol (1812—1885), oficer.

Iskański Jakób (1810—1885).

Zmigrodzki Karol (1809—1885) podoficer.

Kruszewski Stanisław (1809—1885).

Gędzierski Seweryn (1813—1886).

Symboliczny pomnik na cmentarzu „Żelaznej Kompanii” (1830/31)

II. Rząd.

Granatowski Jan (1811—1891).

Bogdanowski Henryk (1804—1887), oficer, autor cennych pamiętników.

Bogucki Krzywda Antoni (1812—1881), ulan 5 p., uczestnik bitwy pod Grochowem i całej kampanii. Wzięty do niewoli, zam-

knięty w cytadeli warszawskiej, skazany na 15 lat katorgi. Trzy razy uciekał ze Sybiru, lecz nieszczęśliwie. Na skutek amnestji uwolniony z wygnania. Organizator powstania w r. 1863 w powiecie tarnopolskim i brzeżańskim. Przeniesienie zwłok z cmentarza Stryjskiego dokonane zostało w r. 1936.

Jasiński Rawicz Ignacy (1813—1887), ulan 2 p.

Halakowski Łukasz (1806—1888).

Ostrowski Euzebiusz (1807—1890)

Beck Jan, (1811—1895).

Lorenz Wincenty (1804—1884).

Siemiątkowski Wiktor (1806—1884)

Konopacki Władysław (1818—1884)

Cięglewicz Kasper (1807—1886), głośny ongiś emisariusz

Bombiński Maciej (1808—1885).

Czaplicki Władysław (1828—1886), literat, więzień stanu.

Połocki Kazimierz (1809—1886).

III. Rząd.

Reitzenheim Józef (1809—1883), oficer, syn osławionego biurokraty Niemca, lecz gorący Polak, kawaler Krzyża *Virtuti Militari*, na emigracji szczerzy przyjaciel Juliusza Słowackiego.

Czerzyk Jan Kanty (1811—1899), porucznik.

Piazza Jerzy (1804—1893).

Emmout Edward (1806—1893), oficer.

Nierzeński Leliwa Rafał (1805—1891), oficer Strzelców Konnych, kaw. krzyża V. M. Emblematami wojskowymi pokryty kamień grobowy.

W pośrodku tego rzędu znajduje się symboliczny sarkofag dłuta H. Periera, powyżej opisany.

Barycki Michał (1813—1891).

Krukowiecki Feliks (1805—1891).

(*Ostrowski Ksawery* (1841—1890), uczestnik walk 1863/4.).

Pawłowski Szymon (1805—1890).

IV. Rząd.

(*Łuniewski Jan Aleksander* (1834—1887), uczestnik walk 1863/4).

Pfeifer Jan (1811—1883), ulan 2 p. Na grobowej płycie emblematą wojskowe.

Kociałkiewicz Aleksander (1812—1894).

Pomiankowski Izydor (1812—1895).

Leszczyński Józef (1800—1896).

Przeździecki Alojzy (1800—1897).

Czarnecki Łodzia Józef (1809—1897).

Kwiatkowski Kazimierz (1800—1897).
Babiński Józef (1814—1898).
Tyż Karol (1807—1898).
Kasperski Franciszek (1807—1885).
Skaliński Antoni (1806—1895).
Kostrzewski Wincenty (1811—1894).
Rulkowski Stanisław (1802—1893), podoficer.
Sowiński Józef (1811—1893).

Na cmentarzyku „Żelaznej Kompanii“ spoczywa tedy 47 uczestników powstania 1830/31 r. główny natomiast zastęp towarzyszków ich broni, którzy zmarli przed 1880 r., zatem przed utworzeniem Cmentarzyka, rozsiany jest po całym cmentarzu Łyczakowskim Cholodecki²⁾ zdolną naliczyć jeszcze niezniszczonych 146 mogił grobowych poza obrębem cmentarzyka „Żelaznej Kompanii“, rozrzuconych na ogólnym cmentarzu.

Ostatnim z uczestników walk z r. 1830/31, który spoczął w r. 1916 na cmentarzu Łyczakowskim był 101 lat liczący *Ks. Franciszek Iwanicki* (1815—1916), żołnierz z r. 1830/31 i 1863/4, jubilat 75-lecia kapłaństwa, na przestrzeni 40 lat proboszcz w Wolkowie, zasłużony działacz społeczny, przeznaczony kapłan i inicjator budowy kaplic. *Ks. Iwanicki* pochowany został na cmentarzu powstańców styczniowych.

Z okresu spisków i sprzysiężeń w latach 1833—1846 wymienił Cholodecki 38 uczestników, spoczywających na cmentarzu Łyczakowskim, — z okresu „Wiosny ludów“ 65 ofiar bombardowania Lwowa w r. 1848, wreszcie 30 gwardzistów i uczestników Legionu Polskiego na Węgrzech.

3. ŻOLNIERZE POWSTANIA STYCZNIOWEGO.

Na wyniosłym wzgórzu cmentarza Łyczakowskiego, na rozległym terenie, wieńczącym u szczytu malowniczo położony lwowski, olbrzymi mogiłnik, — w miejscu, ofiarowanym przez miasto—mieści się cmentarz Uczestników walk o niepodległość w latach 1863/4. Położony na wyniosłej, wzdłuż rozciągającej się polance, pokryty zielenią, na zboczach swych ujęty w krzewy karłowatej sosny — stanowi styczniowe „campo santo“ jakby zamkniętą dla siebie całość. Cisza, jaka zazwyczaj tu panuje, w oddali od zgiełku „miasta żywych“ — nadaje temu zacisznemu zakątkowi przedziwnego uroku.

U wstępu strzeże tego „świętego pola“ postać *Szymona Wizanasa Szydłowskiego* (według legendy *ks. Światopełk-Mirskiego*),

uczestnika powstania styczniowego, rannego bagnetem pod Łosicami, po raz wtóry pod Czerwonką, w Augustowskiem, później tulacza, osiadłego u zmierzchu życia w charakterze zarządcy w posiadłości S.S. Miłosierdzia. Ocalony w boju sztandar, poszarpany kulami, ofiarował Wizunas Tow. Uczestników powstania 1863/4 i przez lata był jej chorążym w czasie obchodów narodowych. Tajemnicą owiana była jego postać, pełna inteligencji, twarda w wyrazie, zazwyczaj w chłopską siermięgę przybrana. Tajemnicę, którą okrywał swe życie, uniósł Wizunas ze sobą do grobu (†1906), do którego w manifestacyjnym pochodzie odprowadziło go całe społeczeństwo Lwowa. Na jego mogile wzniesiony został w rok później pomnik ku uczczeniu pamięci poległych i straconych w r. 1863/4. Postać Wizunasa, wykuta z kamienia w pracowni Aleksandra Zagórskiego jest niejako pomnikiem symbolicznym poległych i straconych bojowników z lat styczniowego ruchu zbrojnego. Podobizna Wizunasa przedstawiona z nadzwyczajną wiernością. Ręka, strzaskana w bitwie pod Czerwonką, jakby wskazywała na dalszy pochód idei niepodległościowej pod godłem na sztandarze królowej Korony Polskiej, Orła, Pogoni i Archaniola a siermięga, którą oblókł się ten tajemniczy człowiek, jakby nawiązywała do słów Jana Kasprowicza: „...Jest w ludzcie siła niespożyta“...

Na dwu tablicach pod pomnikiem znajdują się napisy: *Z prochów naszych powstań mściciele.*

— Ostatni członkowie Rządu Narodowego straceni 5 sierpnia 1864 w Warszawie.

— Pamięci tych, kórzy niosąc swobodę ludowi ukraińskiemu, padli swych idealnych dążeń ofiarą 10. maja (28 kwietnia) 1864 r. w Solowijówce.

— Polegli i straceni w r. 1863/4.

— Zginęli pod Dubiczami 13 maja 1863 r.

— Rozstrzelani w Wilnie w r. 1863.

— Powieszzeni w Wilnie w r. 1863.

— Powieszzeni w Mińsku litewskim w r. 1863.

— Rozstrzelani w Mohilewie 6 czerwca 1863 r.

— Polegli.

Przechodzimy obok pomnika Wizunasa, jakby wysuniętej placyki przed mogiłnymi okopami.

Na polu cmentarnym po lewej stronie *grób ppor. Inż. Mariana Walentego Korwin - Kuczyńskiego (1847—1936)* uczestnika oddziału gen. Artura hr. Gołuchowskiego, prezesa Tow. wzaj. pomocy uczestników powstania 1863/4.

Pomnik Szymona Wizunasa Szydłowskiego.

Obok spoczywa *Benedykt Dybowski* (1833—1930) „człowiek wielkiego serca i niezłomnego ducha. Uczestnik powstania 1863 r., wygnaniec, badacz Sybiru. Profesor Uniwersytetu im. J. K.". Znakomity uczony, Sybirak, lekarz, zoolog, etnograf, podróżnik, badacz Syberii i odkrywca fauny Bajkału. Życie jego zamknięte po 97 latach stanowi dla potomnych jakby księgę wskazań, kreślonych miłością Ojczyzny, miłością nauki, zamilowaniem do pracy i ogólnoludzka etyką, utrzymywaną na najwyższym poziomie.

Po prawej stronie na skraju wzgórza spoczywają:

Hirsch Rafał (1843—1933), uczestnik oddziału Wysockiego, Jagmina, Rylskiego, Lutyńskiego i Cwieka.

Kohiberger Adolf (1844—1933), walczył w oddziałach Zaparowicza.

Jaworski Jakub (1847—1936, walczył w oddz. Lelewela.

Obok na skraju cmentarza, właściwie poza jego obrębem grób *Prof. Dra Leona Popielskiego* (1866—1920).

W pobliżu spoczywa:

Bentkowski - Pundelski Teofil (1842—1933) por. wet., b. adj. pulk. Franciszka Nullo, uczestnik oddziału pulk. J. Miniewskiego, W. Komorowskiego i E. Różyckiego. Kawaler orderu „Virtuti Militari“ (pomnik z pracowni H. Periera).

Moraczewski Maciej (1840—1928).

Poza wymienionymi powyżej w szeregach legli:

I. rząd (od lewej strony):

Tański Gustaw (1837—1915)

Lercel Henryk (1843—1915)

Skibiński Kazimierz (1838—1915)

Gajewski Józef (†1915)

Szcześcikiwicz Kornel (1842—1916)

Kunsfeld Ludwik (1834—1915)

Rogowski Piotr (1839—1916)

Ks. Franciszek Iwanicki (1815—1916), żołnierz z r. 1830/31 i 1863/4., jubilat 75-lecia kapłaństwa.

Kliszewicz Adolf (1840—1916)

Laskowski Ludwik (1836—1916)

Panasiewicz Adam (1842—1917).

II.

Brandt Władysław, mjr. (1835—1912)

Baczyński Zygmunt (1846—1913)

1) Aleksander Medyński: „Lwów opiekunem Sybiraków“
Lwów. 1936.

Rudzki Władysław (1841—1913)
 Ks. Czosnakiewicz Edward (1828—1913)
 Sperniak Wincenty (1835—1918)
 Sacher Ferdynand (1838—1936)
 Rembecki Edmund (1848—1913)
 Janiszewski Stanisław (1847—1914)
 Buczyński Seweryn (1836—1913)
 Szubert Antoni (1845—1914)
 Ludkiewicz Edward (†1914)
 Baliński Edward (1837—1914)
 Dąbrowicki Edmund (1833—1915).

III.

Oxiński Oksza Józef, pulk. (†1918)
 Nydza Jan (1835—1905)
 Dulka Kazimierz (†1909)
 Lewicki Stanisław (1822—1909)
 Olszewski Konstanty, kpt. (1833—1910)
 Sieprowski Karol (1836—1909)
 Bezdek Józef (1837—1910)
 Kalina Karol (1812—1910)
 Kleszczyński Julian (1831—1910)
 Serebnicki Teofil (1832—1906)
 Tchórznicki Teofil (1832—1906)
 Baranowski Jan (1841—1906)
 Biechoński Jan, adj. gen. Hauke Bosaka (1841—1912)
 Fiszer Gustaw, por., art.-dram. (1847—1911).

IV.

Szymański Zenon (1845—1906)
 Stolarski Marcin (1822—1906)
 Majkowski Jan (1825—1905)
 Serebnicki Ferdynand (1844—1910)
 Konopka Stanisław (1824—1897)
 Webersfeld Ludwik (1850—1907)
 Grzywiński Jan (1843—1907)
 Michalewski Konstanty (1844—1906)
 Hauptfleisch Leon (1842—1907)
 Chrzanowski Bronisław (1849—1907)
 Horynica Józef (1842—1907)
 Podgórski Aleksander (1844—1908)
 Grzybowski Ksawery (1840—1910)

Kachnikiewicz Adam (1832—1910)
Galas Karol (1841—1910).

V.

Höfflich Karol (1820—1905)
Kuszkiewicz Jakub (1842—1906)
Juszczyński Emil (1836—1906)
Sadowski Tadeusz, Sybirak, (1831—1906)
Wronowski Napoleon (†1906)
Siewiakowski Józef (1832—1906)
Kurka Ferdynand (1838—1906)
Klimpel Tomasz (1841—1908)
Brückmann Ludwik (1840—1908)
Sawicki Teodor (†1906)
Tschärner Józef (1840—1906)
Baranowski Jan (1841—1906)
Lutoszewski Jan (1820—1908)
Kuhn Edward (1835—1908)
Wolski Sariusz Walerian, por. (1842—1911)
Kmita Wojciech (1840—1922)

VI.

Paszkowski Adolf (1835—1905)
Myszkowski Władysław (1840—1905)
Skwarecki Wojciech (1831—1905)
Piwko Stanisław (1835—1905)
Gedroyć Teofil (1843—1905)
Barzykowski Stanisław (†1905)
Karliński Mieczysław, Sybirak (†1905)
Obos Jan (1841—1905)
Rosenberg Franciszek (1826—1904)
Romański Andrzej (1840—1908)
Czapiński Leopold, Sybirak (1828—1911)
Czepielowski Józef (†1922)
Chodakowski Wawrzyniec (1833—1908)
Błaszczak Szymon (1822—1908)
Turek Jan (1836—1922)

VII.

Włościborski Ludwik (1809—1903)
Zbijewski Józef (1821—1903)
Szczycki Józef (1843—1904)
Szczygielski Józef (1839—1904).

Pomnik na mogile Bronisława Szwarcego

Szwarc Bronisław (1833—1904). Skromny krzyż wieńczy mogilę członka pierwszego Rządu Narodowego, spowity u góry

wieniec cierniowym, u dołu w łańcuch, którego okowy są rozzerwane. Na dużej, z kamienia wykutej księdze — dwie karty noszą napis: „Dzieje 1863“. Na pierwszej karcie: „Bronisław Szwarce, członek pierwszego Rządu Narodowego, porwany przez wroga 22 listopada 1862, 7 lat kazamat Schlüsselburga, 23 lat pustyni Turkestanu i lodów Sybiru, syn wygnańców z r. 1831“.

Na drugiej karcie:

„Urodzony we Francji 8 października 1833, w Lochrist, w Bretanii, umarł we Lwowie 18 lutego 1904. Osierocił troje dzieci wyrwanych z narażeniem życia Sybirowi i carosławiu. Wiernie, ofiarnie i wytrwale służył do końca Ojczyźnie i ludzkości“.

Piastunką pierwszą była mu zielona, skalista, targana falą oceanu Bretania, która użyczyła mu nieugiętej oporności skały granitowej a rodzice, wychodźcy z r. 1831 i tulacze włożyli w młodocianą jego duszę miłość dalekiej Ojczyzny i nienawiść buntu dla depreczającego jej ziemie rosyjskiego najeźdźcy. Pierwszy chrzest ognia odniósł na barykadach Paryża w okresie „wiosny ludów“ a na wieść o manifestacjach warszawskich ruszył do nieznanego sobie kraju ojców, gdzie za udział w organizacji aresztowany, przeżył gehennę badań inkwizytorskich w warszawskiej Cytadeli. Skazanego na śmierć wyzwala Francja, która stanęła w obronie swego obywatela. Gdy mara śmierci zniknęła z oczu skazańca, rozwarły się przed nim podwoje twierdzy Schlüsselburskiej, w której murach przeżył 7 lat. Dwukrotnie odrzucił propozycje rozwarcia przed nim wrót więziennych za cenę powrotu do Francji i wyrzeczenia się walki z caratem. Nie znając kompromisów ze sobą samym przeniósł mękę powolnego konania ponad akt skruchy przed rosyjskim despotą. Z powodu nadwężzonego zdrowia przerzucony na daleki Sybir, po 23 latach, spędzonych przeważnie w Tuncce, gdzie zbliżył się i zaprzyjaźnił z młodym wtedy zesłańcem Józefem Piłsudskim, powrócił do kraju i osiadł we Lwowie, pracując na niwie politycznej i publicystycznej.

Włodźko Koszczyc Walery (1832—1904)

Heinrich Ferdynand (1842—1901)

Ks. Michniewski Aleksander (1832—1904)

Świszczowski Władysław, Sybirak (†1904)

Świszczowska Olga (1848—1927)

Michalski Konstanty (1833—1904)

Ostrowski Michał (1840—1908)

Milewski Stanisław (1844—1910)

Płoński Mateusz (1849—1908)

VIII.

- Klimkowski Antoni (1842—1903)
 Macieszkiewicz Bronisław (1838—1903)
 Dziubiński Teofil (1843—1912)
 Wojnarowski Antoni (1834—1907)
 Pietraszkiewicz Hipolit (1841—1903)
 Kelch Władysław (1827—1903)
 Danicz Juliusz (†1903)
 Brettmajer Gustaw (1820—1903)
 Runge Władysław (1844—1903)
 Duleba Stanisław (1840—1903)
 Kułakowski Józef (1819—1912)
 Tranda Franciszek (1845—1912)
 Orbuszewski Jan (1837—1912)

IX.

- Dziewoński Józef, por. (1827—1901)
 Wysocki Karol (1833—1902)
 Epstein Mikołaj (1830—1902)
 Koszlak Jan (1839—1900)
 Kotkowski Celestyn (1830—1902)
 Bieńczycki Aleksander, of. Strzelców Kuszla (1814—1902)
 Czerwiński Kazimierz (1839—1899)
 Robacki Aleksander (†1901)
 Sokółowski Wiktor (1836—1901)
 Robakowski Stanisław (1835—1912)
 Głowaczewski Józef (1839—1912)
 Michciński Roch (1844—1912)

X.

- Grzybiński Żegota (1841—1900)
 Błoński Maciej (1823—1902)
 Kaute Józef (1840—1902)
 Grudziński Marcin (1844—1906)
 Kozłowski Władysław (1832—1879), literat, Komisarz Rządu
 Narodowego.
 Leśniewicz Feliks (1836—1911)
 Kiszczakowski Ignacy (1829—1911)
 Tchórzniński Leonard (1844—1911)
 Przyjemski Stanisław (1844—1900), Sybirak
 Chylewski Ignacy (1844—1900), oficer
 Szykowski Józef (1841—1900)

Grabowski Karol (1846—1910)
 Lewicki Jan (1845—1911)
 Umański Jan Kanty (1843—1911)
 Grekowicz Józef Adam (1834—1912), pułkownik

XI.

Steifer Marceii recte Libory Listopadzki (1811—1899)
 Thilsch Juliusz (1841—1898)
 Bierzecki Wiktor (1840—1903)
 Seidel Aleksander (1843—1897), porucznik
 Jadowski Józef (1837—1898), kapitan
 Majewski Jan (1838—1898)
 Czepielowski Józef (1840—1911)
 Trębicki Józef (1843—1898)
 Godowski Władysław (1847—1910)
 Fijałkowski Walenty (1843—1910)
 Michalewski Jan (1838—1910), kapitan.

XII.

Dziewońska z Bayerów Albertyna (1837—1915)
 Kruszelnicki Mieczysław (1846—1920)
 Jaskłowski Karol (1837—1897)
 Odyniec Jarosław (1833—1897)
 Olszewski Ignacy (1839—1897)
 Zielonka Jastrzębiec Ludwik (1835—1897), kapitan
 Skotnicki Antoni (1811—1897), komisarz pełnomocny Rządu
 Narodowego
 Smoleński Marceii (1843—1898)
 Barancewicz Antoni (1837—1918), major
 Krzanowska (1822—1917)
 Sacher Ferdynand (1838—1913).

XIII.

Skrochowski Feliks (1840—1920)
 Mikusiński Jan (1837—1920)
 Zieliński Adam (1834—1906), ppulk.
 Morawski Adam (1843—1923), por. wet., odzn. „Virtuti Mil.”
 Frankowski Stanisław (1837—1899), Kom. Rządu Nar.
 Webersfeld Ferdynand (1845—1918)
 Bieńkowski Teofil (1836—1918)
 Waligórski Bronisław (1843—1918)
 Salutyński Maurycy (1845—1918)
 Cegliński Walenty (1838—1918)
 Kasprzycki Piotr (1835—1918).

XIV.

Jahl Eugeniusz (1841—1919)
 Borecki Michał (1838—1919)
 Pfeiffer Jan (1844—1919)
 Bykowski Witold (1843—1919)
 Gebhardt Ksawery (1842—1919), podof.
 Pogórski Ludwik (1844—1919)
 Szczęścikiewicz Ludwik (1836—1919)
 Cieliński Wojciech (1842—1918)
 Masiuk Leopold (1836—1918), por.
 Sierakowski Antoni (1832—1918)
 Borzewski Artur (1848—1918), Sybirak

XV.

Romankiewicz Piotr (1845—1920)
 Nowakowski Justyn (1833—1920)
 Dr Hordyński Włodzimierz (1844—1920)
 Wagner Adam (1841—1920)
 Hrehorowicz Ignacy (1841—1922)
 Zduńczyk Józef (1842—1921)
 Ks. Dembiński Stefan (1840—1921)
 Staszczuk Jan (1843—1921)
 Żeńczykowski Marcin (1848—1921)
 Kuchta Grzegorz (1835—1922).

XVI.

Jastrzębski Zenon (1842—1924)
 Dembiński Antoni (1841—1925)
 Niementowski Kalikst (1845—1923)
 Ziemiak Teofil (1845—1923)
 Tomaszewski Maksymilian (1840—1923)
 Dr Bieliński Stanisław (1842—1893)
 Bratkowski Karol (1841—1923)
 Chlebiński Józef (1837—1922)
 Ks. Kieroński Aleksander (1832—1922), Sybirak
 Modelski Teofil (1839—1922).

XVII.

Sokołowski Apolinary (1842—1924)
 Szeliga Władysław (1841—1924)
 Hentschel Edward (†1925)
 Bocheński Robert (1838—1926)

Malinowski Stanisław (1845—1921)
 Wierzbicki Mieczysław (1844—1926)
 Fijałkowska Joanna Apolonia (1841—1926)
 Matiaszek Ludwik (1846—1926)
 Teleżyński Władysław (1846—1928)
 Żychiewicz Józef (1840—1928).

XVIII.

Lambor Michał (1841—1932)
 Gajewski Ludwik (1845—1928)
 Mirucki Jan (1845—1928)
 Dziewanowski Wincenty (†1932)
 Fijałkowski Walenty (1852—1912)
 Weteran z r. 1863 (nieznany)
 Lukaszewiczowa Boruta (1841—1931)
 Naprzeciw tego rzędu za dróżką po prawej stronie:
 Wenzel Józef (1842—1915)
 Drewnowski Junosza Ignacy (1846—1920).

Obok tych 230 uczestników powstania 1863/4, spoczywających na tym zacisznym cmentarzyku, — w rozmaitych polach cmentarza Łyczakowskiego znajduje się jeszcze 425 mogił weteranów Powstania Styczniowego.

4. LEGIONISCI I OBRONCY LWOWA ORAZ WSCHODNIEJ MAŁOPOLSKI.

I czwarte pokolenie, walczące o wolność i niepodległość Polski, zarówno w okresie wielkiej wojny światowej, jak i w ciągu dwu następnych lat, gdy odrodzone Państwo musiało wśród wiru zawieruchy ruskiej i późniejszego zalewu bolszewickiego toczyć olbrzymie boje o wolność i niepodległość oraz gruntować swe granice, — ma na cmentarzu Łyczakowskim, a zwłaszcza na wojennym naszym „campo santo“ licznych przedstawicieli, którzy padli na polach olbrzymich, krwawych zmaganiach, umarli z odniesionych ran lub też z biegiem lat zakończyli życie.

Legionistów spoczywa na obu cmentarzach: Łyczakowskim i Obrońców Lwowa duży zastęp.

Wielu Legionistów znalazło przystań na „austriackim“ cmentarzu wojennym, a ponieważ znaczny ich zastęp wziął udział w obronie Lwowa, to też zwłoki Poległych czy później Zmarłych kryją mogiły na tym tak umiłowanym przez całe polskie społeczeństwo Cmentarzyku. Wśród wielu innych spoczęli tu:

Gen. Bolesław Popowicz, pulk. Stanisław Niłski-Lapiński pulk. Marceł Sniadowski, mjr. Zdzisław Tatar-Trzeźniowski, komendant pierwszej załogi Obrony Lwowa w szkole Sienkiewicza, rotm. Kajetan Stefanowicz, — grób zbiorowy kryje zwłoki 14 Legionistów z 5 pp. Legionów, którzy zginęli skutkiem wybuchu miny w Mariówce, pod Lwowem, — w kryptach Katakumb leżą: Andrzej Battaglia, Adam Kropiwnicki, Stanisław Nehrybecki, Aleksander Glogowski, Marian Wandycz, Tadeusz Załogowicz, kap. Ludwik Kopeć („Wiktor“), Jerzy Brühn, Stanisław Mech, Dr Piotr Władysław Wysocki. Wśród licznych mogił widnieje jeszcze jedno nazwisko.

Potężnym blaskiem niezrównanego bohaterstwa opromieniona epopeja Lwowa, pełna niezłomnej woli przyłączenia starego polskiego miasta do Najjaśniejszej Rzeczypospolitej w chwili jej renesansu po długiej niewoli — obok świetnych kart, tchnących niezliczonymi przykładami odwagi, zimnej pogardy śmierci i bezbrzeżnej ofiary z życia, pozostawiła po sobie tak drogie każdemu polskiemu sercu „campo santo“ wśród wzgórz cmentarza Łyczakowskiego.

Najcenniejszym klejnotem i najdroższą relikwią pozostały dla społeczeństwa prochy Poległych, o których ongiś szlachetny Francuz, gen. Barthelemy wyrzekł pamiętne słowa: „Sklaniam nisko głowę przed kobietami szlachetnymi i bohaterskimi dziećmi, znoszącymi tyle cierpień i radośnie krew przelewającymi, by głośno stwierdzić, by krzyżeć na cały świat, że chcą do Polski należeć“...

W miarę trwania zaciętych bojów na terenie miasta a później i obszarów Wschodniej Małopolski okazała się konieczność założenia odrębnego cmentarza, nieodzownego wobec ciągle rosnącej liczby Poległych. Zarząd miasta pod przewodnictwem ś. p. prez. Józefa Neumana ofiarował na ten cel obszerny grunt w malowniczym położeniu na stokach wzgórz południowych cmentarza Łyczakowskiego (1919). Zawiązane w tym roku Towarzystwo „Straż Mogił Polskich Bohaterów“, któremu w pierwszych latach przewodniczyła p. Kazimiera Neumanowa a następnie p. Wanda Mazanowska, niestrudzona i wielce zasłużona przewodnicząca Towarzystwa od szeregu lat, — zajęło się założeniem cmentarza,

¹⁾ Przewodnik po cmentarzu Obronców Lwowa, wydany przez Straż Mogił Polskich Bohaterów. Lwów. 1934.

E. Szczerbańska: „Cmentarz Obronców Lwowa i działalność Tow. Straży Mogił Pol. Bohaterów“ j. w., str. 6.

który od pierwszej chwili zdobył sobie serca całego kresowego społeczeństwa, dla którego to wojenne „campo santo” stało się najdroższym relikwiarzem.

Postanowiono w pierwszym rzędzie uczcić Poległych wspianym, godnym ich wzniosłej ofiary monumentem. Z nadesłanych prac utrzymał się projekt Rudolfa Indrucha, asyst. Politechniki lwowskiej, który wprowadził trzy monumentalne budowle, wiążąc ich architektoniczne fragmenty jedną myślą twórczą. Kaplica Orłąt, Katakumby i Pomnik Chwały wraz z pozostającą w projekcie bramą od strony Pohulanki, stwarzają łańcuch wspianych pomników, którym ofiarne społeczeństwo uczciło poległych w obronie Lwowa i Wschodniej Małopolski Bohaterów.

1) *Kaplica Orłąt*, wzniesiona na wyniosłym wzgórzu, w formie rotundowej, której budowę bezinteresownie przeprowadził inż. Kaz. Weiss. Uroczystego poświęcenia kaplicy dokonał w r. 1921 ks. Arc. Dr Bolesław Twardowski.

2) *Katakumby*, poniżej Kaplicy, związane z nią szeroko założonymi kamiennymi schodami, w ośmiu kryptach kryją 72 ekshumowanych i wybranych przez komisję z różnych odcinków linii frontowej.

W szczególności spoczęli w Katakumbach:

Listopad 1918.

I.

Battaglia br. Andrzej, 23 l.; student praw, Legionista, plutonowy, komendant pierwszego patrolu.

Sadowski Kazimierz, 22 l., technik naftowy, szeregowiec.

Jaszcz Tadeusz, 19 lat, ucz. VIII kl. gimn., szereg.

Buryan Stanisław, 56 lat, inż., por., org. wyw.

Haluza Wilhelm, 15 l., uczeń VI kl. gimn., szeregowiec.

Podhrebek Tadeusz, 18 l., ucz. VIII kl. gimn. szereg.

Marud Władysław, 17 l., robotnik, szeregowiec.

Konopka Kazimierz, 16 l., ucz. VII kl. gimn., szereg.

Burzym Mieczysław, 46 l., st. of. pocztowy, szereg.

II.

Kulakowski Wojciech, 30 l., student praw, porucznik.

Kropiwnicki Sas Adam Teobald, 17 l., ucz. VII kl. gimn., podch. Leg.

Popowicz Zygmunt, 18 l., student techn., kapral.

Grech Pańko (pseud. Żarnowski), gr.-kat., rzeźnik, kapral.

Nehrybecki Stanisław, 22 l., praktykant bud., Legionista, szer.

Paluch Władysław, 18 l., urzędnik kol., szeregowiec.
 Sznapka Stefan, 23 l., urzędnik bankowy, Ślązak, szereg.
 Heil Józef, 47 l., maszynista kolejowy, sierżant.
 Drozd Ludwik, 27 l., kominiarz, sekeyjny.

III.

Jabłoński Tadeusz, 14 l., ucz. III. kl. gimn., szeregowiec.
 Głogowski Aleksander, 22 l., ucz. szkoły handl., Legionista,
 sierżant.

Bieganówna Antonina, 23 l., urzędniczka Namiestnictwa, szeregowiec sanitarny.

Spaltenstein Franciszek, 29 l., student praw, szeregowiec.

Wandycz Marian, 19 l., konduktor tramwajowy, Legionista,
 starszy szeregowiec.

Bitschan Jerzy, 14 l., ucz. VI. kl. gimn., szeregowiec.

Lobos Jerzy, 16 l., ucz. VII. kl. gimn., szeregowiec w kompanii rzeszowskiej.

Szameit Labędź Stefan, 24 l., urzędnik Wydz. Kraj., podpor.

Pyzik Ludwik, 16 l., ucz. IV. kl. gimn., szeregowiec.

Pulki i Oddziały lwowskie.

IV.

Skalkowski Nałęcz Iwo, 22 l., student agronomii, porucznik
 I. p. Strzelców Lw.

Pempuś Jan, 21 l., podpor. 1 p. Strzelców Lw.

Białokórski Abdank Stanisław, 29 l., stud. techniki i urz.
 Tow. Kred. Ziem., podpor. Oddz. karabinów maszyn.

Gerlach Franciszek, 20 l., ulan szwadr. „Wilki“.

Strusiński Romuald, 17 l., ucz. gimn., sierżant.

Kozłowska Stefania, 17 l., modniarka, sanitariuszka, szereg

Petrykiewicz Antoni, 13 l., ucz. II. kl. gimn., szereg.

Żeburski Stanisław, 18 l., absolwent gimn., szereg.

Zalogowicz Tadeusz, 23 l., Legionista, podchorąży.

V.

Kopeć Ludwik (pseud. „Wiktor“), 30 l., stud. techn., Leg., kapitan
 2 p. Strzelców Lw.

Wolak Stanisław, 28 l., urz. pryw., por. 2 p. Strzel. Lw.

Ciszka Tadeusz, 19 l., ucz. VIII. kl. gimn., podchor. 2 p.
 Strzelców Lw.

Kocek Tadeusz, 22 l., stud. praw, por. 3 p. Strzelców Lw.

Ruebenbauer Kazimierz, 18 l., ucz. VII. kl. gimn., szereg.

Piss Zygmunt, 24 l., ślusarz, kapral baonu szturm.
 Zbigini Artur, 25 l., cukiernik, kapral baonu szturm.
 Widt Jerzy, 20 l., stud. fil., kapral pociągu panc. P. P. 3.
 Kostrzewski Zygmunt, 22 l., stud. praw, podpor. - pilot.

VI.

Dr Wilusz Jan, 33 l., prof. Uniw., dowódca baterii, por., V. M.
 Kwiatkowski Witold, 23 l., stud. Uniw. warszaw., kapral
 6 p. a. p.

Brühn Jerzy, 21 l., stud. praw., Leg. 4 p. a. c., kapral.

Biernacki Józef, 21 l., robotnik, Bateria miotaczy min., bombardier.

Olechowski Jan, 29 l., inżynier, komendant Oddziałów mi-
 nierskich, podpor. komp. techn. bryg. lw.

Hütter Szczepan, 22 l., piekarz, sierż. Oddz. wyw. bryg. lw.

Zimmer Herman, 25 l., handlowiec, sierżant żand. pol.

Gluziński Lech, 24 l., stud. med., kom. san. bryg. lw.

Misztur Mieczysław, 18 l., robotnik, szeregowiec kompanii
 saperów lw.

Odsiecz i Oddziały z pomocą spieszące.

VII.

Rakowiecki Roman, szeregowiec kompanii jarosławskiej.

Pazdam Stanisław, 28 l., wyrobnik, szeregowiec kompanii
 ropeczyckiej.

Schwarzenberg - Czerny Julian, 19 l., ucz. gimn., podchor.
 1 p. Strzelców Podhal.

Borzęcki Stanisław Piotr, 24 l., student techn., podpor.
 1 krak. p. art.

Mech Stanisław, 17 l., ucz. VI. kl. gimn. w Olkusz, plut.
 4 p. Leg.

Dr Wysocki Piotr Władysław, 28 l., lekarz, por. Legii ofic.
 5 p. Leg.

Zaryczyński Jan, 24 l., szeregowiec 1 Warsz. Baonu Od-
 sieczy Lwowa.

Kozłowski Stanisław, szeregowiec, Baon łowicki.

Kaliszczak Tadeusz, 20 l., stud. techn. warsz., podpor., do-
 wódca komp. opatowsko-radomskiej.

VIII.

Maciątek Franciszek, 22 l., student praw Uniw. warsz., War-
 szawska Legia Akad.

Korol Władysław, 20 l., kapral 10 p. piechoty przemyskiej.

Dobija Stanisław, szeregowiec 12 p. piechoty.

Warecki Władysław, szeregowiec komp. poznańsko-lwów.

Biernacik Wojciech, 22 l., nauczyciel ludowy, kapral 1 p. Strzelców Wielkopolskich.

Bialecki Edmund, 21 l., stud. techn., plut. 1 p. Strzelców Wielkopolskich.

Śmiglak Marcin 23 l., robotnik, szer. 10 p. Strzelców Wielk.

Niewiadomska Prus Janina, 24 l., szeregowiec Ochot. Legii

Kobiet.

Franiszynówna Stefania, 18 l., krawczyni, sanitariuszka.

Po lewej stronie Katakumb zwraca ogólną uwagę wspaniały pomnik, ufundowany przez Związek Narodowy Polski z Ameryki ku czci *amerykańskich Lotników z Eskadry im. Tadeusza Kościuszki*, którzy pod dowództwem pulk. W. P., Cedric et Faunt Le Roi przyczynili się wielce do rozgromienia konnej armii Budiennego. Z 16 lotników powróciło do Ojczyzny 13, trzech pozostało na cmentarzu Obrońców Lwowa.

Napis na pomniku głosi: „*Amerykanom poległym w obronie Polski w latach 1919—1920.*

Oficerowie-lotnicy z eskadry myśliwskiej im. T. Kościuszki:

— *Edmund P. Graves*, por. W. P. zginął 22 listopada 1919 we Lwowie (1891—1919).

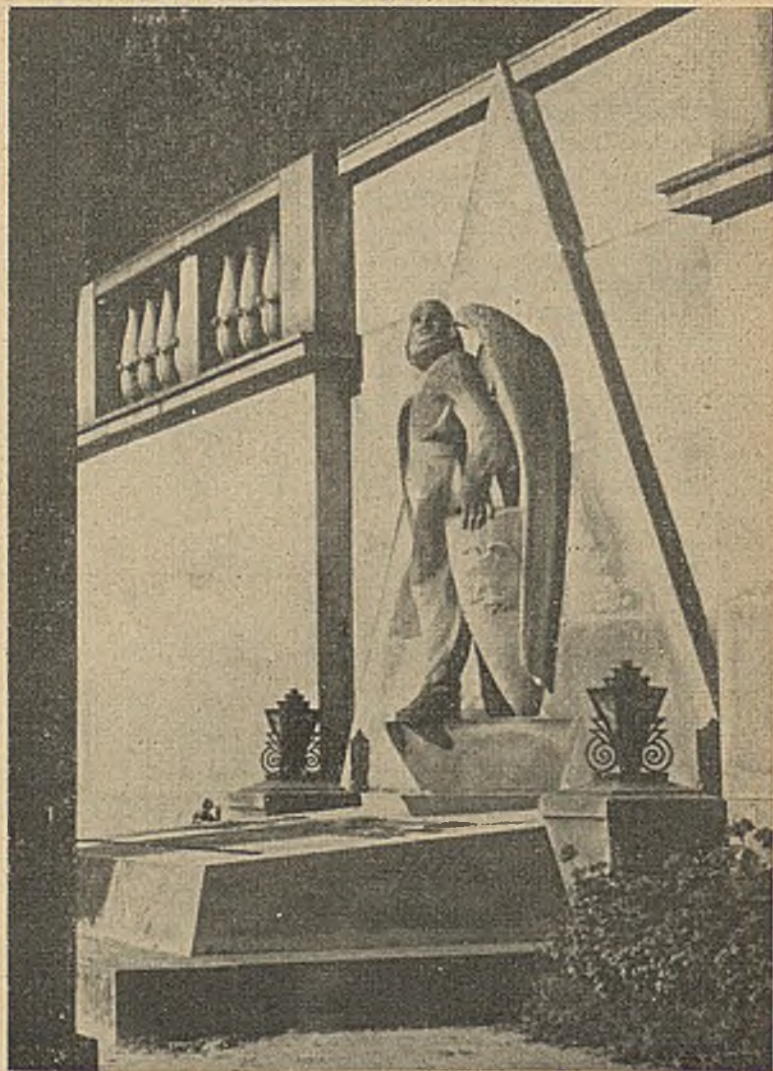
— *Arthur H. Kelly*, kpt. W. P., zginął 16 lipca 1920 pod Luckiem (1890—1920) i

— *Mac Callum*, por. W. P., zginął 31 sierpnia 1920 pod Lwowem (1890—1920). Corocznie w dniu 30 maja odbywa się przed tym pomnikiem uroczystość amerykańska „*Memorial Day*“ przy współudziale przedstawiciela ambasady amerykańskiej w Warszawie, przybywającego, by złożyć na grobie swych współbraci - bohaterów wieniec i rozwinąć gwiazdzisty sztandar St. Zjedn. Ameryki pñ.

Na cmentarzu Obrońców Lwowa spoczywały też szczątki zasłużonych w pamiętnych bojach o Wschodnią Małopolskę *Franцузów*. Zrazu pochowano ich tu 17, a gdy 16 przewieziono do ich ojczystej ziemi, spoczywa na naszym wojennym „*campo santo*“ *sierż. Jean Larguet*.

W alei, prowadzącej do Pomnika Chwały, po lewej stronie grób

— *Józefa Mariana Mazanowskiego*, słuchacza praw, por. W. P. Bohaterski obrońca Persenkówki, ranny ciężko 28 grudnia, zmarł w 20-tym roku życia 20 kwietnia 1919. Pogrzeb jego wyrósł

Pomnik Lotników amerykańskich.

Projekt pomnika Francuzów (Prof. inż. Józefa Różyckiego).

do granic potężnej manifestacji. U podnóża pięknego pomnika motto:

*„Na wiosny idącej gody
Ująwszy ciężki swój młot
Wykuje jeden dzień młody
I jeden najwyższy lot“.*

Poniżej Katakumb znajdują się liczne mogiły wybitnych Obrońców Lwowa.

Po prawej stronie w dwu rzędach:
w górnym wśród szeregu mogił:

Dr Adam Pogonowski, kpt. W. P., poległ bohaterską śmiercią pod Ostoją w r. 1920.

Dr Leonard Stahl, wiceprezydent m. Lwowa, zasłużony działacz w okresie obrony Lwowa (1866—1929).

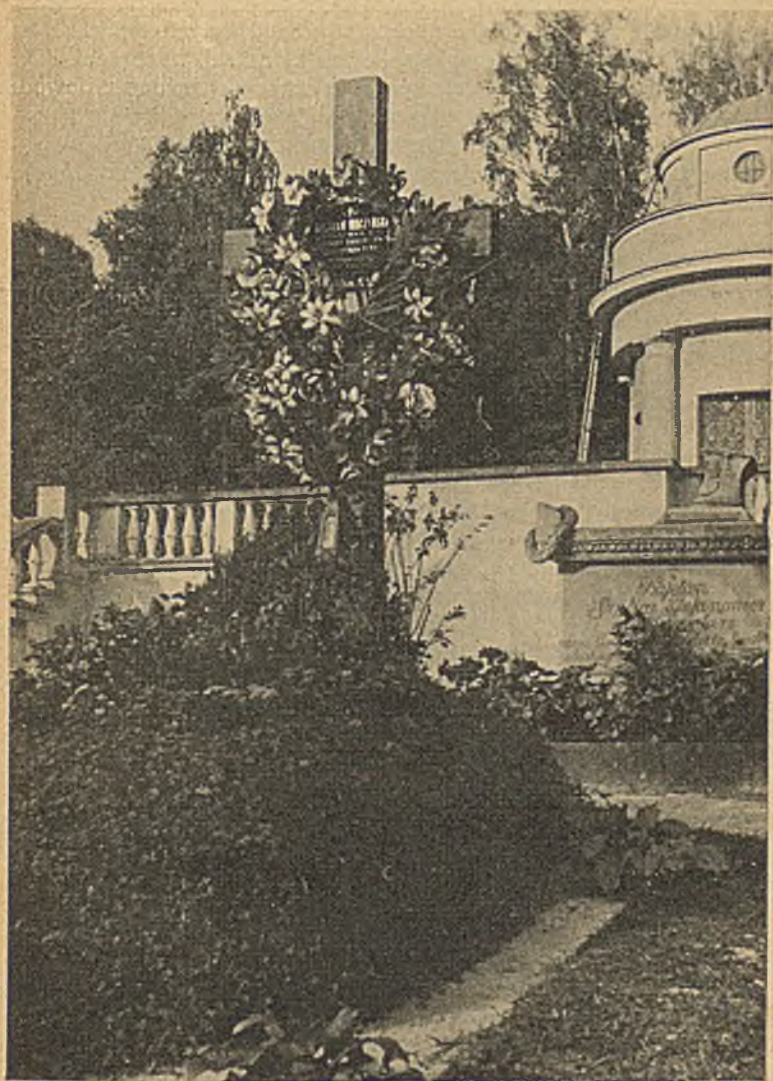
w dolnym:

Czesław Mączyński, pulk. W. P., naczelny komendant Obrony Lwowa z listopada 1918 r. oraz dowódca Małopolskich Oddziałów Armii Ochotniczej z r. 1920, kawaler orderu „Virtuti Militari“, Krzyża Niepodległości z mieczami, Krzyża Walecznych (4krotnie) zmarł 15 lipca 1935. Z jego w dużej mierze zasługi, z hartu Jego ducha, męstwa i poświęcenia Lwów i ziemie połudn.-wschodnie Rzeczypospolitej pozostały przy Macierzy, on bowiem natchnął bezgranicznym poświęceniem swoich żołnierzy, którzy krwią i znojem obronili Lwów bądź legli pokotem pod Zadwórzem powstrzymując nawałę bolszewicką.

Pulk. Czesław Mączyński stał się znakomitym symbolem Obrony Lwowa. Kiedy w pamiętnych dniach wola tajnych organizacji wojskowych powołała go na dowódcę Obrony grodu-miasta, śp. bryg. Mączyński podjął się tej ciężkiej i wielce odpowiedzialnej roli. Nie łatwo było podejmować akcję bojową na odcinku lwowskim w listopadzie 1918 r. Cała Polska znajdowała się w momencie zręczania z siebie jarzma zaborczego, Lwów, otoczony zewsząd obcym najazdem, pozbawiony łączności z resztą kraju, mógł liczyć tylko na własne siły. W tych ciężkich warunkach wsparty o słabę, choć mocnym duchem porwane oddziały tajnych wojskowych organizacji — Czesław Mączyński rozpoczął akcję bojową. Dzieje tej bohaterskiej epopei miasta „Orląt“ są znane. Spełniły „Orląta“ swój obowiązek wobec Narodu i Państwa, spełnił go i dowódca, którego chwała i zasługa jest tym większa, że obrona ta była zwycięska. Gdy i w drugim rapsodzie rycerskim, w okresie najazdu bolszewickiego, niestrudzonym był organizatorem Małopolskich Oddziałów Armii Ochotniczej, związał z obu zwycięskimi fragmentami bojowymi na zawsze swe chlubne nazwisko.

Z chwilą, gdy umilkł chrzęst broni i Lwów spełnił zbrojną powinność, Czesław Mączyński usunął się w cień. Osiadł na działce żołnierskiej w Wierzbowie i zamienił oręż na lemiesz, stworzył w ten sposób kresową stanicę polskości i nie ustąpił z niej aż do ostatnich dni swego życia. Jakże typowy i bardzo prawdziwy wzór kresowego rycerza!

Nie szukał nigdy niejakiej zapłaty za chlubnie spełniony obowiązek, nie sięgał po zaszczyty, nie wysuwał nigdy swych wiel-

Mogiła śp. Czesława Mączyńskiego, komendanta Obrony Lwowa.

kich zasług. A przecież stworzył ten twardy, zasłużony żołnierz i rzetelny Obywatel najpiękniejszą legendę Lwowa. On prawdziwy kresowy Rycerz jakby wzorowany na dawnych typach z zamierzchłej przeszłości, wypieszczonych w naszej wyobraźni. Odprowadziło go do grobu całe społeczeństwo, pogrążone z powodu wielkiej straty w serdecznej a głębokiej żalobie.

Obok mogiły bohaterskiego Komendanta Obrony Lwowa zwraca uwagę pięć mogił oficerów, poległych pod Zadwórzem w dniu 17 sierpnia 1920 r.:

- *Mjr. Bolesław Zajązkowski*, dowódca
- *Kap. Krzysztof Obertyński*
- *Por. Jan Demeter*
- *Pchor. Władysław Marynowski*
- *Ppor. Tadeusz Hanak*

Na prawo od tej grupy Zadwórzaków z pod lwowskich Termpil:

— *Kazimierz Bogucki*, ppor. i dowódca dywizjonu jazdy k. m., detachment mjr. Abrahama, poległ 25 września 1920 r. pod Zaslawem.

— *Bolesław Popowicz*, gen. bryg., dowódca O. K. VI (1878—1937). Legionista.

— *Tadeusz Cieński*, prezes Rady Narodowej, prezes Pol. Komitetu Narodowego w czasie obrony Lwowa, senator Rzplitej (1856—1925).

— *Dr Aleksander hr. Skarbek* (1874—1922), niestrudzony i ofiarny działacz kresowy, wielkich zasług w okresie obrony Lwowa. Wśród niezmiernie trudnych warunków w okresie powstawania Polski w listopadzie 1918 r., z nadzwyczajną energią organizował odsiecz dla Lwowa. Rozwinął w tej mierze gorączkową działalność, zabiegał u władz wojskowych o pomoc dla krwawiącego się w walkach ulicznych miasta i walcie przyczynił się do tego, iż pomoc ta została zorganizowana. W dniu 20 listopada przybył wraz z odsieczą, prowadzoną przez płk. Tokarzewskiego do Lwowa i objął z ramienia nowopowstałego Tymczasowego Komitetu Rządzącego administrację części kraju, uwolnionego od najazdu. Nie było danem wielce zasłużonemu temu obywatelowi pracować dla dobra wyzwolonego od inwazji kraju, nieublagany bowiem wyrok losu przedwcześnie przeciął nić ofiarnego i pracowitego jego żywota a zwłoki pokrył Cmentarz Obrońców Lwowa.

— *Władysław Iwaszkiewicz*, gen. dyw. W. P., obrońca Lwowa i kresów wschodnich (1871—1922). Syn powstańca z r. 1863/4,

nauki wojskowe rozpoczął w Korpusie Kadetów, a gdy w chwili wybuchu rewolucji rosyjskiej wojskowi Polacy z armii rosyjskiej podjęli trud tworzenia w Rosji armii polskiej, zgłosił się w szeregi I. Korpusu Polskiego Iwaszkiewicz i stanął na czele dywizji. W dniu 19 marca 1919 objął dowództwo armii frontu wschodniego a po brawurowym wyparciu nieprzyjaciela za Zbrucz, oddał Polsce w wieczyste posiadanie Ziemię Czerwieńską. A gdy niebawem załewał Polskę najazd bolszewicki, stanął Iwaszkiewicz znowu na czele wojsk, operujących na terenie Wschodniej Małopolski.

— *Edmund Kessler*, gen. W. P. (†1930).

— *Marceli Jastrzębiec Sniadowski*, pulk., legionista I brygady. Organizator artylerii w pamiętnych dniach listopadowych.

— *Jan Thullie*, gen. dyw. (1875—1927).

— *Tadeusz Jordan Rozwadowski*, gen. broni W. P., od 22 list. 1918 do 19 marca 1919 dowódca w wojnie polsko - ruskiej, wielce zasłużony szef sztabu głównego w okresie najazdu bolszewickiego (1866—1928).

Nazwisko jego zjawia się ciągle, gdy wspominamy pierwsze dni tworzenia się polskiej Armii, gdy składamy hold Obrońcom Lwowa i wtedy, gdy szukamy na kartach dziejowych pierwszego twórcy sojuszów militarnych z Francją i Rumunią lub gdy wreszcie ogarniamy wyobraźnią ogromne a zwycięskie zmagania z najazdem bolszewickim pod Warszawą. Na wielkim obrazie dziejowym, zapelnionym olbrzymimi wysilkami Narodu w latach 1918—1920, energiczna postać tego Generała rysuje się bardzo silnie jako wybitny talent wojskowy i niezłomny w momentach przełomowych charakter:

Po lewej stronie w dwu rzędach:

w górnym:

— *Zdzisław Tatar Trześniowski*, mjr., legionista I bryg., dowódca I zalogi Obrony Lwowa w szkole im. Sienkiewicza, na lewo

— *Grobowiec Lotników*.

Leżą tu:

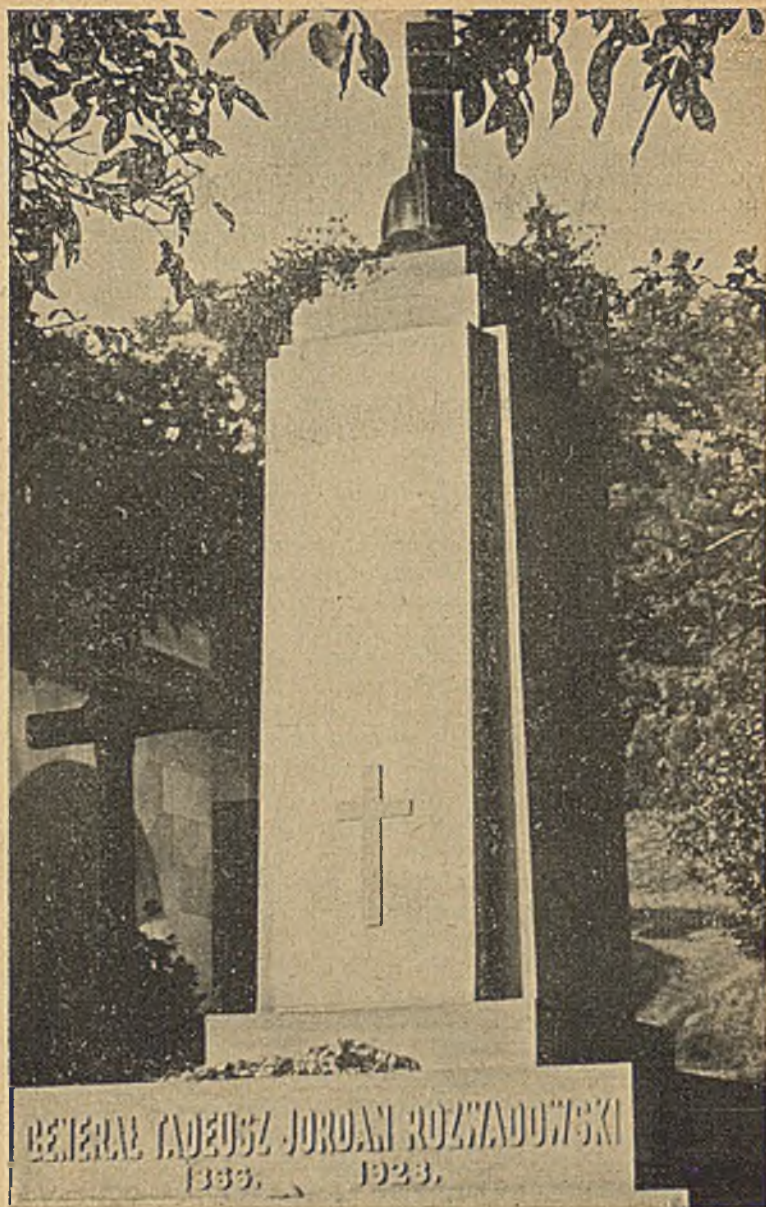
kpt. Stefan Bastyr

mjr. inż. Stefan Stec

ppulk. Władysław Toruń:

— *Ks. Stanisław Rozumkiewicz*, dr teol., kapelan 36 pp., Legii Akademickiej zginął śmiercią bohaterską pod Lidą 17 lipca 1920 r. w 28-mym roku życia, kawaler V. M.

— *Stanisław Nilski-Lapiński*, ppulk. dypl., dowódca 70 pp., zastępca Komendanta i pierwszy oficer sztabu Obrony Lwowa w listopadzie 1918. Wielkopoleanin, legionista I brygady, kilka-

GENERAL ADEUSZ JORDAN ROZWADOWSKI
1833. 1923.

krotnie ranny, znakomity strategik, odzn. orderem „Virtuti Militari“ i dwukrotnie Krzyżem Walecznych oraz Krzyżem Niepodległości z Mieczami.

Felicja Sulimirska, kurierka, ciężko raniona strzałem nieprzyjacielskim 21 list. 1918 na ul. Fredry, zmarła nazajutrz (1897—1918).

— Masowy grób *Bohaterów z pod Rarańczy*.

Na nagrobku napis:

„Pamięci żołnierzy II. brygady Legionów Polskich, którzy z wiarą w Boga walczyli od r. 1914 z Rosją w imię zmartwychwstania Ojczyzny a w krwawym proteście przeciw austro-pruskiemu zdradzieckiemu pokojowi w Brześciu zerwali się pod wodzą pułk. Józefa Hallera dnia 15 lutego 1918 do krwawych bojów z wojskami austriackimi i polegli pod Rarańczą. Szczątki Bohaterów przewieziono do Lwowa 15 lutego 1927 staraniem Małopolskiej Straży Obywatelskiej. (Proj. pomnik inż. Witold Rawski).

W drugim, dolnym rzędzie:

— *Grobowiec Kamięskich*:

a) *Wiktor*, dr praw., ppor. W. P., poległ w obronie Domu Techników 5 list. 1918.

b) *Karol*, st. medycyny i ochotnik 1 p. Legionów, zginął pod Siedliskami.

c) *Marian*, st. praw., ulan 2 p. Legionów, więzień „ukraiński“, zmarł w r. 1919.

— *Ks. Lucagin Antoni*, prof., dr. teol., kapelan 37 pp., zginął w r. 1919 w Równem.

— *Dr Ludwik Rydygier*, rektor Uniwersytetu im. J. Kazimierza, generał - lekarz, znakomity chirurg (1850—1920).

— *Maria Dulębianka*, niestrudzona działaczka społeczno-polityczna, niosła pomoc w czasie okupacji ruskiej w pamiętnym listopadzie a spełniając misję Czerwonego Krzyża celem ulżenia doli jeńców polskich w Stanisławowie, Mikulińcach, Tarnopolu i Złoczowie, zaraziła się tyfusem i przepłaciła życiem swe poświęcenie (†1919).

— *Teodozja hr. Dzieduszycka*, zasłużona działaczka społeczna, artystka-malarka, przelożona sanitariuszek, towarzysza Marii Dulębianki w pełnieniu misji Czerwonego Krzyża, padła również ofiarą tyfusu (†8 marca 1919).

Trzeci fragment wspaniałego, monumentalnego pomnika ku czci Poległych tworzy

Pomnik Chwały, zrobiony w formie olbrzymiej kolumnady, owalnie ujętej. U wejścia od strony Pohulanki dwa olbrzymie sym-

holiczne lwy a na tarczach lapidarne o głębokiej treści słowa „Zawsze wierny“ i „Tobie Polsko“. Kolumny ufundowane zostały przez Zarząd m. Lwowa (na kolumnie napis: Miasto Lwów), przez m. Poznań, Związek Narodowy Polaków w Ameryce, Mieszczańskie Towarzystwo Strzeleckie, pozostałe kolumny czekają swych fundatorów.

Napis na „Pomniku Chwały“ głosi: „Mortui sunt, ut liberi vivamus“ (Polegli, abyśmy wolni żyli).

Na prawej ścianie wspaniałej kolumnady widnieją znane pola bojowe z czasów Obrony Lwowa: Wólka, Szkoła Kadecka, Kozielniki, Persenkówka, Cytadela, Poczta, Ogród Kościuszki, Dyrekcja Kolejowa, Góra Stracenia, Żółkiewskie, Zamarstynów, Kleparów, Koszary Bema, Dworzec Główny, Szkoła Sienkiewicza, Kulparków, Sokolniki, Zimna Woda, Rzęsna.

Po lewej ścianie miejscowości z walk na terenie Małopolski Wschodniej:

Winniki, Pasiaki, Zubrza, Brzuchowice, Grzybowice Wielkie, Dublany, Malechów, Zaszów, Kulików, Żółtańce, Jaryczów, Laszki, Zadwórze, Kurowice, Mikołajów, Przemyślany, Gologóry, Złoczów, Wolków, Cecowa, Zborów, Olejów, Załóżce, Jezierna, Tarnopol, Zbaraż. Jak okiem sięgnąć daleko: las krzyżów. Prawdziwa „ziemia mogił i krzyżów“. Nie daly Orleża gniazda zabrać napastnikowi. W mundurkach szkolnych leży ich mnóstwo, wielu w robotniczych bluzach, w mundurach wojskowych. Na kołnierzu jednego Orlecia srebrzyły się zaledwie dwa paski ucznia II kl. gimn. i poszedł w bój i padł... Pod każdą mogiłą Bohater, pod niejedną Bohaterka.

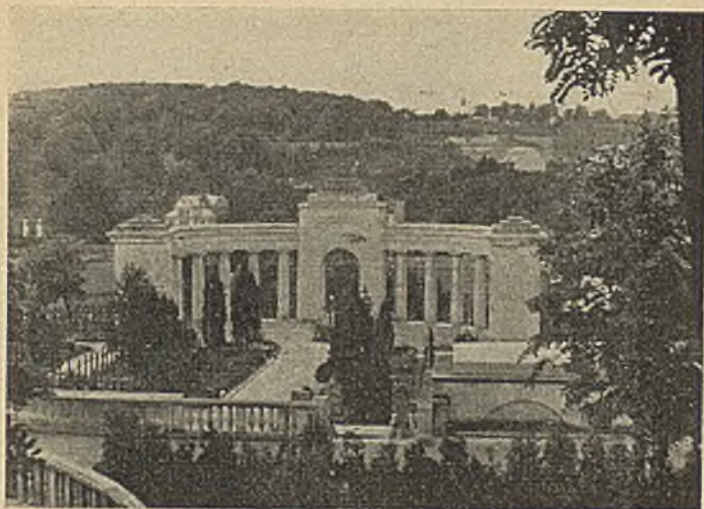
Wymieńmy z brzegu:

— *Sieradzki Jerzy* (1899—1918), słuchacz Politechniki, jedyny syn, w zacieklej walce o gmach głównej poczty, padł ugodzony kulą w głowę. Odznaczony po śmierci Krzyżami „Virtuti Militari“ i „Obrony Lwowa“.

— *Piszczkowski Zbigniew* (1902—1919), uczeń gimn., kapral 8 p. Ulanów, zginął od ran, odniesionych podczas wojny z bolszewikami, w obronie kresów wschodnich. I tyłu, tyłu innych...

Nie wszyscy obrońcy Lwowa spoczywają na tym pięknym cmentarzu. Wielu z nich losy rozprószyły po całej Polsce, a pewna część śni swój sen wieczny obok — w grobach rodzinnych, jak polegli w obronie Lwowa młodociany żołnierz - poeta Roman Felsztyn.

Pomiędzy fragmentami tego monumentalnego Pomnika i poza jego obrębem mnóstwo mogił zajmuje niemałą przestrzeń.

Pomnik Chwały.

Cale bataliony legły w mogiłach. Orły i Orłęta. Taka potężna moc płynie z ich mogił i taki wspaniały blask opromienia mocarny ich Czyn, iż wojenne „campo santo” stało się najdroższym relikwiarzem całego społeczeństwa. „Opisy Sienkiewiczowskie błędną i maleją wobec Ich bohaterstwa” — oto sąd dowódcy, który bohaterstwu swych żołnierzy przypisać chciał pełną zasługę wyzwolenia miasta a Senat starego polskiego Uniwersytetu wyrzekł o Ich Czynie pamiętne słowa:

„Jak lwy porwali się do broni a wobec Ich męstwa i pogardy śmierci błędnie sława termopileńskich zwycięzców”. Niezlomni rycerze kresowi...

5. MOGIŁA „NIEZNANEGO ŻOŁNIERZA”

Mogiła „Niezanego Żołnierza” — jako symbolu cnót żołnierskich stała się po wojnie światowej przedmiotem ogólnego, głębokiego kultu poszczególnych narodów. W Polsce skutkiem dłuższego niż w innych państwach rozgwaru wojennego kult „Niezanego Żołnierza” zarysował się znacznie później i związany jest z r. 1925.

W tym to roku w dniu 4 kwietnia w gmachu Ministerstwa Spr. Wojskowych odbyła się uroczystość wyboru pobojuwiska, z któ-

rego zwłoki „Nieznanego Żołnierza“ miały spocząć pod arkadami dawnego pałacu Saskiego, obecnie Sztambu Głównego Wojska Polskiego w Warszawie i wyrósć w ten sposób do znaczenia symbolu. Z 15 pobojowisk, na których wielka ilość poległych na ograniczonej przestrzeni wskazywała na walkę ciężką a krwawą a równocześnie zaszczytną dla całego wojska, wybrano z urny „pobojowisko lwowskie“ z najbliższą okolicą.

Niezwykły zaszczyt przypadł naszemu miastu, którego Obrońca — „Nieznany Żołnierz“ miał niebawem odbyć triumfalną drogę do stolicy, by tam „w samym sercu Polski w nimbie nieśmiertelnej chwały, w błaskach płonącego znicza pozostać na zawsze“. Zaszczyt ten stał się udziałem miasta, które na przestrzeni wieków było „semper fidelis“ a w ostatnim okresie mocarnych zmagañ o wolność i niepodległość narodu spowilo ze swym herbem wiele zaszczytny order „Virtuti Militari“, nadany mu w uznaniu niezwykłych cnót żołnierskich, jakie to miasto: „Zbiorowy Żołnierz“ wykazywało zarówno w chwili, gdy wśród jego murów padły z rąk lwowskich Orłów i Orląt w pamiętnych dniach listopadowych pierwsze strzały, gdy później w ciągu szeregu miesięcy wśród zaciekłych bojów, w wirze krwawych starć tworzyły się zawiązki polskich pułków czy wreszcie wówczas, gdy w chwili bolszewickiego najazdu rzuciło na pola walk bitne, bohaterskie Małopolskie Oddziały Armii Ochotniczej. Słusznie tedy powiedziano, że ślepy los oddał hold krwi najbardziej ofiarnej.

Zawiązany we Lwowie Komitet dolozył wszelkich starań, aby dostojnej uroczystości zapewnić należyte ramy i opracował w najdrobniejszych szczegółach ceremonial przeniesienia zwłok Nieznanego Żołnierza z kaplicy Obrońców Lwowa do katedry w dniu 30 października i z katedry na dworzec główny w dniu następnym.

W myśl programu dnia 29 października w godzinach popołudniowych odbyła się ekshumacja i wybór zwłok Nieznanego Żołnierza. Wobec Komisji, złożonej z przedstawicieli władz duchownych, wojskowych i cywilnych grabarze rozkopali trzy mogiły, rozrzucone w rozmaitych punktach cmentarza a opatrzone napisami: „Nieznany Obrońca Lwowa“. Trzy trumny, wydobyte z ziemi, zawierały zwłoki żołnierzy: szeregowca, kaprała i sierżanta. Przepisowy mundur, metalowe guziki z orłami polskimi, czapki maciejówki, u dwu epolety kaprała i sierżanta w stanowczy sposób stwierdzały, że owe trzy trumny zawierały szczątki żołnierzy liniowych. Po stwierdzeniu tego przez komisję i fotograficznym zdjęciu zwłok, wszystkie trumny ustawiono przed starą, drewnia-

Miejsce mogilne, z którego zabrane zostały zwłoki „Nieznanego
żołnierza“.

na kaplicą. Wyboru wśród trzech trumien dokonała jedna z matek, której syn zginął pod Zadwórzem i również nierozpoznany wśród poległych stał się „żołnierzem nieznanym”. Los wybrał tego, który żadnej nie posiadał szarży a tulił jedynie u boku szarą maciejówkę, z białym orłem, zeczerniałym już od wilgoci. O śmierci jego na polu walki świadczyła czaszka, przedziurawiona kulą i złamana od strzału nogą. Maciejówka wskazywać zdawała się na to, że był to ochotnik, którego nakaz wewnętrzny powołał na pole walki, gdzie poniósł bohaterską śmierć żołnierza.

O zmroku, rozpraszającym płomieniami potężnych zniczów, podoficerowie przenieśli trumnę przed kaplicą Obrońców Lwowa, gdzie przed nią zaciągnięta została straż honorowa.

Przeniesienie zwłok „Niezanego Żołnierza” z cmentarza Obrońców Lwowa do bazyliki archikatedralnej odbyło się w dniu 30 października 1925 r. w uroczystym pochodzie, który wyrósł do granic wspaniałej, przepięknej manifestacji całego społeczeństwa polskiego, zgromadzonego w głębokim holdzie u trumny „Niezanego Żołnierza”. Wśród przepięknej pogody, złoconej promieniami jesiennego słońca, w dniu 31 października w manifestacyjnym, uroczystym pochodzie Lwów odprowadził zwłoki „Niezanego Żołnierza” z bazyliki na dworzec główny, skąd w dniu 1 listopada odbyły one ostatnią triumfalną drogę do Warszawy, gdzie w dniu następnym spoczęły pod arkadami w Gimachu Sztabu Głównego.

Na mogile, z której zabrane zostały zwłoki „Niezanego Żołnierza” umieszczoną została tablica tej treści:

„Zwłoki zabrano 29 paźdz. 1925 r. uroczyście przewieziono w dniach 30 i 31 paźdz. i 1 list. do Warszawy, gdzie je pochowano w mogile na pl. Marsz. Józefa Piłsudskiego, dawniej Saskim jako zwłoki Niezanego Żołnierza”.

V.

Szczegółowy przegląd cmentarza¹⁾.

A) *Północno-wschodnia część cmentarza.* (lewa od ronda).

Po przejściu przez bramę główną, założoną przy ul. św.

¹⁾ Zdajemy sobie sprawę z tego, że przegląd ten nie jest zupełny. Szczupłe ramy broszury uniemożliwiły uwzględnienie w niej wielu, wielu nazwisk wielce szanownych i zasłużonych, których druk objąć musiałby całe tomy.

Piotra u wylotu ul. Piekarskiej (dojazd z miasta wozem tramwajowym linii „3”) wchodzimy na obszerne rondo, stanowiące niejako punkt centralny cmentarza, z którego naksztalt promieni aleje, drogi i drożyny rozpościerają się we wszystkich kierunkach w głąb Lyczakowskiego mogiłnika.

Po wschodniej stronie ronda wznoszą się kaplice, odgraniczające od południa stary cmentarz lwowski.

Od lewej strony:

1. *Krzeczunowiczów i Suchodolskich*, wykonana z cegły niewyprawionej i kamienia w stylu romańskim (Projekt Fr. Pokułyńskiego). Jest największą z kaplic na cmentarzu.

2. *Kiselków* obok poprzedniej.

3. *Adamskich* w pojedynczym stylu romańskim.

Po prawej stronie u wylotu alei głównej:

4. *Baczewskich* w stylu renesansowym z kopułą (1882) z cegły, tynkowana. (Proj. J. Schulz).

Obok niej przy alei:

5. *Morowskich i Łodyńskich* w stylu renesansowo-gotyckim (1883). (Proj. J. Schulz).

Po prawej stronie ronda w małym domku mieści się biuro Zarządu cmentarnego.

Z ronda wiodą dwie główne aleje:

lewa prowadzi na wzgórze, gdzie założony został cmentarz Uczestników powstania styczniowego z r. 1863/4, względnie w dalszym ciągu wiedzie wschodnią polacją cmentarza i jej brzegiem, docierając do wojennego „campo santo“ z lat 1918—1920;

prawa aleja główna tworzy najkrótszą drogę na cmentarz Obrońców Lwowa.

Obok tych dwóch dróg głównych kilka bocznych drożyn ułatwia komunikację na terenie najbliższych pól cmentarnych, a zwłaszcza na polu 1, na którym znajduje się wiele mogił tych, którzy na kartach miasta i kraju zapisali swe nazwiska jako „Bene Merentes“. Na polu 1 znajduje się najwięcej ich mogił, chociaż podkreślić należy, że mogiły „Dobrze Zasłużonych“ poza tym polem rozsiane są po całym cmentarzu.

Na tym miejscu autor składa wyrazy podziękowania p. Rudolfowi Szromowi, wzorowemu i energicznemu zarządcy cmentarza Lyczakowskiego, za cenne wskazówki. P. Stefan Mićko, doskonały znawca pól cmentarnych, raczy przyjąć podziękę za pomoc w ustalaniu miejsc w „Przewodniku“ uwidoczniionych.

Z pierwszego ronda na położone po lewej stronie pole 1 prowadzą trzy drogi, sięgające swymi wylotami do *drugiego obszernego rondu*, naprzeciw drugiej głównej bramy cmentarnej przy ul. św. Piotra.

I. *Pierwsza* z tych drożyn prowadzi wzdłuż muru cmentarnego a obramowana bujnym zieleńcem nie przedstawia większego zainteresowania.

II. Równolegle do niej założona *druga* drożyna. U jej wylotu po lewej stronie zwraca uwagę duży piękny pomnik z czarnego granitu *rodziny Dra Franciszka Zakreja* (dluta Periera). Na cokole bolejąca żalobnica przedstawia przepiękną rzeźbę prof. Nalborczyka. Pomieszczona na ścianie pomnika płyta poświęcona została pamięci *Władysława Dragoslawa Truszkowskiego*, rycerza Grobu Chrystusowego, kapitana i komendanta artylerii austriackiej na froncie tureckim, poległego pod Gazą w r. 1917. Zwłoki jego spoczywają w katakumbach OO. Assumpejonistów w Jerozolimie.

Obok duży grobowiec *rodziny Świerczyńskich* oraz grobowiec *Józefa Litwinowicza* (1881—1934) kupeca, prezesa Kongregacji Kupieckiej, wiceprez. Izby przem.-handlowej.

Po obu stronach drożyny położone są, nieraz dużej artystycznej wartości, liczne grobowce znanych rodzin mieszczańskich i urzędniczych.

Dalej po lewej stronie drożyny grób *Dra Józefa Kallenbacha*, Prof. Uniwersytetu J. K., wybitnego uczonego, znanego pisarza i krytyka na lamach literatury ojczystej. (1861—1929). Dluta Periera.

Nieco dalej groby:

— Z Korwin Piotrowskich Janowskiej *Gabrieli Zapolskiej* (1859—1921), utalentowanej artystki dramatycznej, literatki oraz autorki utworów scenicznych, których tytuły pomieszczone są na ścianie pomnika („Tamten“ — „Sybir“ itp.).

— *Anny Gostyńskiej* (1847—1918), artystki dramatycznej Teatrów Miejskich.

— *Władysława Belzy* (1847—1918) autora „Katechizmu polskiego dziecka“, z medalionem brązowym z pracowni Malaczyńskiej. (Perier).

— *Dra Franciszka Próchnickiego* (1847—1911), dyr. gimn., wybitnego pedagoga-dydaktyka, autora doskonałych podręczników szkolnych.

Naprzeciw grobowiec *Lopaczyńskich - Czerneckich: Józef*

Grobowiec rodziny dra Józefa Zakrejsa.

Czernecki (1847—1929), prof. gimn., wybitny pedagog, kryształowego charakteru człowiek.

— *Mariana Gawalewicz* (1852—1910) poety, literata, dyrektora teatru.

Rondo drugie.

Stajemy na terenie drugiego obszernego ronda (naprzeciw drugiej bramy cmentarnej, przeważnie zamkniętej a otwieranej zazwyczaj w czasie Dni Zaduszych).

Zwraca przede wszystkim uwagę ogromny, na tle bujnej zieleni odcinający się obelisk

Juliana Konstantego Ordon (dl. Jul. Markowskiego). Na obelisku napis: „Bohaterskiemu Obrońcy reduty Nr 51 pod Wolą 1831“, na tylnej ścianie monumentalnego pomnika wyryte słowa: „Warszawa. Reduta pod Wolą, 6 września 1831“.

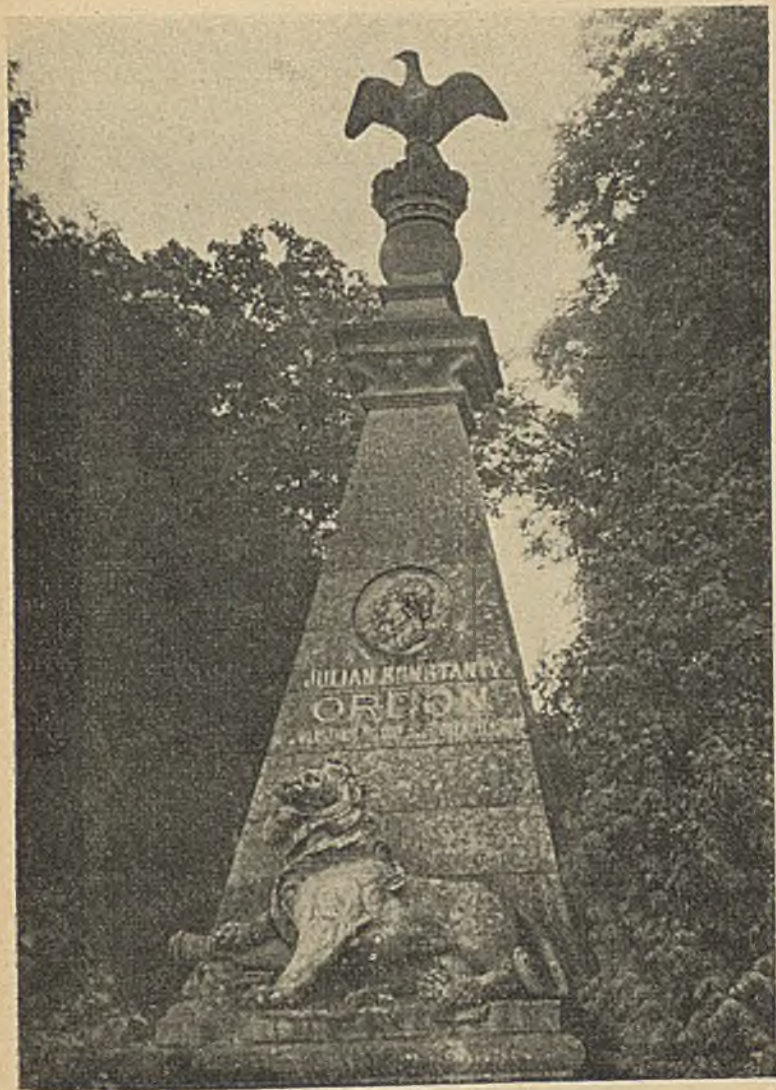
Dnia 29 listopada 1896 r. złożone zostały w tym obelisku prochy Juliana Konstantego Ordon, którego imię przekazał pamięci największy z naszych wieszczów w znanym ogólnie wierszu: „Reduta Ordon“.

Ordon, który według legendy powtórzonej przez Mickiewicza zginął w r. 1831, umarł w roku 1887, zatem w 56 lat po upadku Warszawy. Urodził się w tym mieście i wziął czynny udział w rewolucji listopadowej i walczył pod Dobrem, Wawrem, Grochowem, Dębami Wielkimi. Pod Ostrołęką ozdobiony krzyżem „*Nirtuti Militari*“ i posunięty do rangi podporucznika. W obronie Warszawy objął z rozkazu gen. Bema obronę reduty Nr 51, po lewej stronie Woli. W morderczym ogniu artylerii rosyjskiej w dniu 6 września o porze rannej słaba reduta zaatakowana została przez przeważające siły rosyjskie. O tej chwili pisze Ordon w swych wspomnieniach¹⁾:

„...ja tymczasem widząc redutę straconą, cofać się zacząłem ze swymi kanonierami ku magazynowi, gdzie stał przy drzwiach, z których się po schodach schodziło do tegoż, podoficer - magazynier z lontem, by zapalić sztupiny u drzwi do prochów prowadzące. Zbliżywszy się do niego, kazałem przyłożyć ogień; spuścił lont i oto buchnął płomień, naraz huk, trzask, poczym nie wiem jak długo nieświadomy niczego, przychodząc do przytomności, poczułem ból piekielny twarzy i rąk opalonych. Powstawszy cołkołwiek słyszę pęknięcie granatów a potem cisza...“

Po powstaniu ukrywał się Ordon czas jakiś w Zakładzie Ossolińskich we Lwowie, a następnie wyjechał zagranicę i osiadł

¹⁾ „Gazeta Narodowa“ 1882.

Obelisk Juliana Konstantego Orдона.

w Edynburgu, gdzie udzielał lekcyj francuskiego i niemieckiego języka. Wiosnę ludów 1848 r. przeżywał w Poznaniu, brał następnie udział w kampanii sardyńskiej przeciw Austrii w 1848/9 r. oraz w formowaniu Legionu w Turcji w r. 1855, sprawował dalej komendę baterii w słynnej wyprawie Garibaldiego na Sycylię i w randze majora opuścił szeregi armii włoskiej, osiadł we Florencji i tam w r. 1887 zakończył życie, wyrażając ostatnią wolę, aby zwłoki jego były spalone a prochy przewiezione do Polski. Spełnił życzenie Ordonego przyjaciel jego Ludwik Ostaszewski i w ten sposób prochy Ordonego złożone zostały na Lyczakowskim cmentarzu.

Na obwodzie ronda widnieją trzy ogromne dębowe krzyże: dwa po stronie prawej, jeden po lewej.

Z prawej pierwszy od obelisku Ordonego wielki krzyż poświęcony „*Pamięci pomordowanych Braci za wiarę w dniu 21 listopada 1893 w Krożach na Litwie*“. U stóp krzyża płyta z odpowiednim napisem i artystycznie wykonany dużych rozmiarów wieniec cierniowy z metalu.

Drugi krzyż po prawej stronie, poświęcony „*Unitom, pomordowanym przez Moskwę*“.

Po przeciwległej stronie wysoki krzyż dębowy nosi w górze na tarczy „1863“, poświęcony zatem pamięci *Uczestników powstania styczniowego*.

Po lewej stronie ronda od strony Ordonego wśród bujnej zieleni mały obelisk, którego szczyt wieńczy sokół z rozpostartymi skrzydłami, trzymający w szponach sztandar, — a grób kryje zwłoki

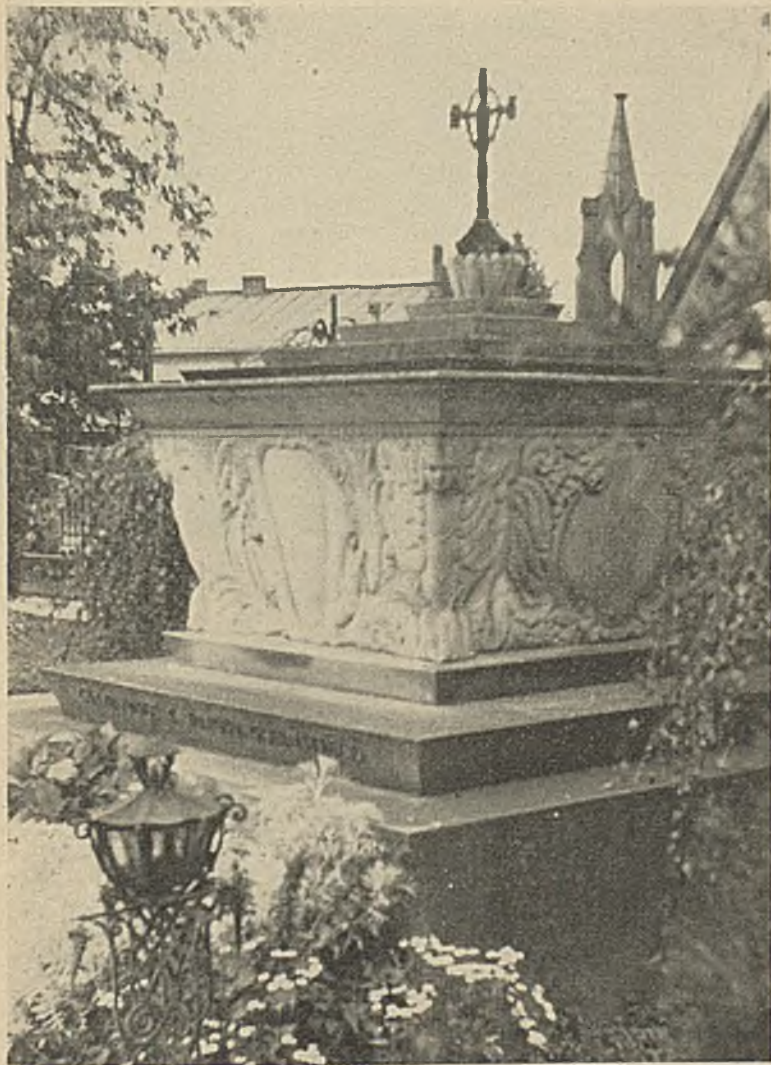
Antoniego Durskiego (1854—1908), naczelnika Związku sokolego i wielce zasłużonego pioniera idei sokolej w latach przedwojennych. Biust dłuta W. Gawlińskiego. (Perier).

Poniżej piękny z czarnego marmuru grobowiec hr. *Zamoyskich* oraz ze złomów granitowych ułożony pomnik *Stanisława Szczepanowskiego* (1846—1900), żarliwego pioniera przemysłu naftowego i propagatora uprzemysłowienia kraju. W górze pomnika orzeł z rozpostartymi skrzydłami. Spoczywające na złomie granitowym popiersie dłuta Kuźniewicza (1903).

Zamyka tę grupę piękny, marmurowy grobowiec rodziny *Michała Lipińskiego*.

Obok pomnika Szczepanowskiego drożyną:

po prawej stronie grób *Józefa Czernickiego* (1839—1863), uczestnika powstania 1863/4, dalej w grobowcu *Bischofów: Dr Jan Waggart* (1870—1924) podsekretarz stanu.

Grób Kuratora Stanisława Sobieńskiego

Po lewej w grobowcu *Schneidrów: Józef Skupniewicz* (1849—1928), em. dyr. gimn. w Kolomyi, obywatel honorowy miasta, wybitny pedagog i przyjaciel młodzieży.

W najbliższym sąsiedztwie krzyża „1863“ grobowiec *Michała Michalskiego* (1846—1907), na którym tablica głosi: „Kowal. Żołnierz narodowy 1863. Posel na sejm. Prezydent miasta 1905—1907. Znakomity obywatel Lwowa“.

W pobliżu skromny pomnik *Dra Franciszka Majchrowicza* (1859—1928), wizytatora szkół średnich, wybitnego pedagoga i wypróbowanego przyjaciela młodzieży. (Proj. Rawskiego).

Ogólną, głęboką cześć społeczeństwa otoczony jest obok położony grób *Kuratora Stanisława Sobieńskiego*, niezapomnianego „pierwszego kuratora Okręgu Szkolnego Lwowskiego, urodzonego 12 czerwca 1872, zamordowanego skrytobójczą kulą wroga dnia 19 października 1926 r.“.

Na prawym obwodzie ronda pomiędzy obu krzyżami kamiennymi piękny nagrobek *Piotra Chmielowskiego* (†1905), Profesora literatury na Uniwersytecie J. K. (dłuta St. Ostrowskiego). Na bocznej ścianie: maska pośmiertna Zmarłego (w brzoju).

Poniżej grobowiec *Dra Godzimira Nałęcz Malachowskiego* (1852—1908), adwokata, prezydenta miasta Lwowa w latach 1896—1905.

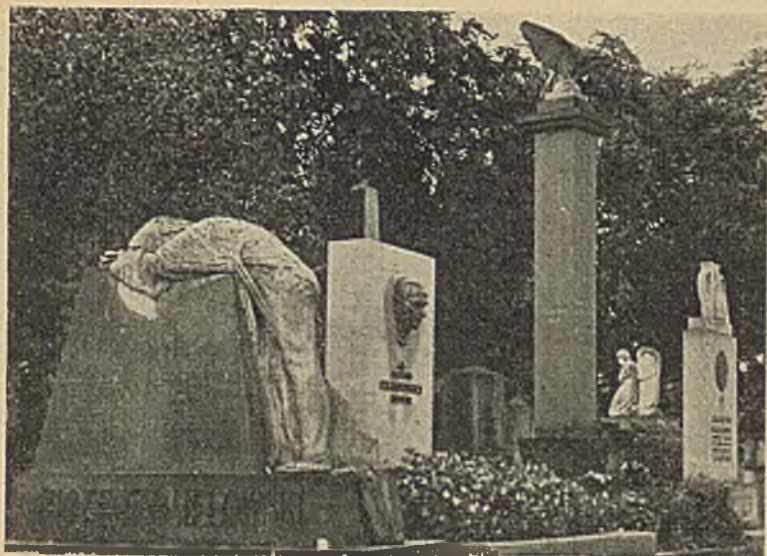
Na skraju ronda po prawej stronie, w pobliżu bramy, pomnik grobowy z ogromnym lwem u szczytu kryje *Tadeusza Rulowskiego* (1853—1918) wiceprezydenta m. Lwowa i prezydenta w okresie inwazji rosyjskiej (1914—1915), mecenasa sztuki.

Na prawo w oryginalnym ujęciu fragmentu portyku nagrobek *Karola Skibińskiego* (1849—1922), Profesora Politechniki lwowskiej. (Proj. Rawskiego i Mikołajskiego) z napisem u dołu: „Znakomitemu uczonemu wdzięczni uczniowie“.

Przy drożynie, wiodącej na prawo od ronda, piękny nagrobek *Ludwika Czarnowskiego* (1887—1933) z napisem na otoku płyty pomnikowej: „Zasłużonemu dyrektorowi Teatrów, wielkiemu artyście — wdzięczne społeczeństwo“. Na tle ściany uderza swym znakomitą ujęciem rzeźba, przedstawiająca głowę wybitnego artysty.

Obok grób *Włodzimierza Świątkiewicza* (1865—1927), naczelnika dzielnicy sokolej, wybitnego pioniera idei polskiego Sokolstwa.

W sąsiedztwie grób znakomitego kompozytora *Jana Galla* (1856—1912), twórcy słynnego „Kosiarza“, wzniesiony staraniem

Cztery pomniki: Chnielowskiego, Czarnowskiego, Świątkiewicza i Galla.

Echa - Macierzy. Głowa Zmarłego w medalionie, na dole fragment pieśni: „Ach zejdz do gondoli“. Przepiękny pomnik dłuta Periera.

Grobowiec rodziny Gayczaków: Stanisław (1874—1931), zasłużony pedagog, em. wiceminister W. R. i O. P., pierwszy dyrektor Państw. Wydawnictwa Książek Szkolnych.

Ostatnim w tej grupie jest miejsce wiecznego spoczynku Wacława Michała Borzemskiego (1868—1935), profesora gimnazjalnego, — „bojownika za sprawę niepodległościową, więźnia stanu 1895 r., prezesa tajnych organizacji niepodległościowych na terenie b. Galicji w latach 1890—1897“.

Z lewego brzegu ronda kilka drożyn prowadzi dalej wglęb pola 1.

1. Pierwsza wiedzie wzdłuż muru cmentarnego, gdzie ustawione zostały szczątki figuralne grobowców, przeniesione ze starożytnego cmentarza Stryjskiego.

2. Druga: po lewej stronie grobowiec Dra Stefana Pawlika,

(1864—1926), Profesora Politechniki lwowskiej i dyrektora Akademii rolniczej w Dublanach.

Wśród licznych grobowców, położonych przy tej drożynie ementarnej zwraca uwagę grobowiec *Dra Jana Moszkowicza* (1858—1928), zastępcy naczelnika Izby lekarskiej. Na frontonie piękna w rzeźbie stylizowana girlanda.

W głębi dużych rozmiarów grobowiec *PP. Benedyktynek łacińskich*. U wylotu drożyny wyróżnia się swym pięknym ujęciem grobowiec rodziny *Pohoreckich*.

3. *Trzecia* drożyna: po prawej stronie miejsce wiecznego spoczynku *Józefa Nogaja* (1856—1926), dyrektora gimnazjalnego, wybitnego pedagoga, którego nazwisko z czcią wspominają liczne zastępy młodzieży.

Pó lewej stronie duży grobowiec znanych rodzin kupieckich: *Bromińskich - Hawranków*. Na grobowcu piękny mozaikowy obraz M. Boskiej Częstochowskiej.

Nieco dalej grobowiec rodziny *Piątkowskich*: *Jan Kazimierz Piątkowski* (1902—1918), uczeń VI kl. gimn., żołnierz WP., poległ bohaterską śmiercią w parku Kościuszki 9 listopada 1918.

Dalej po prawej stronie spoczywa *Józef Nieczuja Miniewski* (1841—1926), pułkownik — dowódca z r. 1863/4, kawaler orderu „Virtuti Militari” i Krzyża Walecznych.

Obok po prawej stronie grobowiec *Stanisława Szachowskiego* (†1906), Profesora prawa rzymskiego na Uniw. J. K., uczestnika powstania 1863/4 oraz *Wojciecha Biechońskiego* (1839—1928) członka Rządu Narodowego z r. 1863/4, pioniera spółdzielczości i prezesa Związku Stowarzyszeń zarobkowych i gospodarczych.

4. *Czwarta* drożyna rozpoczyna się przed pomnikiem M. Michalskiego. Po lewej stronie miejsce wiecznego spoczynku *Dra Jana Stella Sawickiego* (Pulk. Strusia) (1831—1911), b. pułk. rosyjskiego sztabu gen. i szefa sztabu kawalerii, b. naczelnika organizacji wojskowej w Galicji w latach 1863/4, b. naczelnego lekarza ambulansu francuskiego w czasie bombardowania Strassburga w r. 1870.

Obok na lewo: grobowiec *rodziny Walerego Włodzimirskiego*: *Aleksander* (1820—1888), artysta - malarz.

Wśród licznych grobowców znanych rodzin mieszczańskich zaznacza się grobowiec rodziny *Mieczkowskich* (po lewej). Tu leży *Dominik Socha Mieczkowski* (1802—1882) literat, żołnierz z r. 1830/1. Trzy barwne podobizny na pomniku.

5. *Piąta*, ostatnia drożyna z drugiego ronda (na lewo) w kie-

Grób Marii Konopnickiej.

runku północnym. Po lewej stronie duży grobowiec rodziny Riedlów.

Nieco dalej na tle tui pod płaczącą brzozą grób *Marii Konopnickiej*. Popiersie z brązu dłuta Luny Drexlerówny. U dołu fragment wiersza znakomitej poetki:

. . . „Proście wy Boga o takie mogiły
Które leż nie chcą, ni skarg, ni żalości,
Lecz dają sercom moc czynu, zdrój siły
Na dzień przyszłości..“

„Na cmentarzu“.

Zaciszny grób kryje zwłoki poetki z epoki poromantycznej, z jednej strony opartej silnie o hasła romantyzmu, szczególnie o ile chodzi o pierwiastek ludowy, z drugiej strony skłaniający się już ku nowym prądom w poezji, tj. ku romantyzmowi schyłkowemu, reprezentowanemu przez Asnyka, Tetmajera i in. Jej poezje liryczne o wybitnym kierunku ludowym bądź też analityczno-uczuciowym. Największym jej dziełem, opartym na przeżyciach emigracji chłopskiej, jest: „Pan Balcer w Brazylii“.

W pobliżu grób *Romana Żelazowskiego*, wybitnego artysty dramatycznego (1854—1930). Obok grobowiec rodziny *Höflingerów*: *Jan* (1856—1903) przemysłowiec, prezes korporacji cukierników. Na końcu drożyny grobowiec *Prof. Stanisława Królikowskiego*.

Północna graniczna droga cmentarna.

Wechodzimy na cmentarną drogę, wiodącą w prostej linii, najdalej po północnej stronie cmentarza założonej, (od strony sąsiedniego Zakładu ogrodniczego Bodnara). Grobowce i groby położone po stronie prawej, od lewej żywoplot. Ta najdalsza ku północy partja cmentarna obejmuje pola: 59—66. Pola 62—66 graniczą z austriackim cmentarzem wojennym.

Na skraju granicznej drogi, od której na prawo liczne dróżki, grób *Dra Stan. Fibicha*, Prof. Akad. Weterynarii (1869—1924).

Przy pierwszej dróżce (na prawo): po stronie lewej grób *Tadeusza Romanowicza* (1843—1904), uczestnika powstania 1863/4, działacza politycznego, publicysty, posła sejmowego. Napis na pomniku: „Żarliwy przez całe życie pracownik nad odrodzeniem Ojczyzny“.

Na prawo: *Dr Kazimierz Ostaszczyński-Barański* (1861—1913), publicysta. Przy pierwszej dróżce na lewo (pole 59).

Dr Ludwik Kubala (1838—1918), historyk, prof. gimn. Należał do założycieli Rady Naczelnej galicyjskiej w r. 1863., uwięzio-

ny, skazany na 5 lat więzienia, przebył je przez rok, aż do amnestji, w Josefstadzie. Po uwolnieniu kończył studia uniwersyteckie i otrzymał posadę nauczycielską w Gimn. III. we Lwowie. Sprawował kierownictwo Biblioteki Pawlikowskich i był członkiem czynnym Akademii Umiejętności. Działalność pisarską rozpoczął od publicystyki i utworów poetyckich, rychło przerzucił się jednak na teren badań historycznych i po kilku przygodnych rozprawach, poświęcił się badaniu dziejów XVII. w., które stały się od tego czasu wyłączną dziedziną jego badań. Dzięki swym „Szkicom“ stanął Kubala w rzędzie najwybitniejszych naszych pisarzy historycznych. Był historykiem politycznym, badaczem zamierzeń i czynów ludzkich, twardym nieraz i bezwzględny ich sędzią. Należał do generacji 1863. r., żadnymi przeciwnościami nieugięty, zdolny nietylko do poświęceń i ofiar, jak również do pracy wytrwalej a skutecznej w imię poczucia narodowego. Zmarł w niedługim czasie po uroczystym obchodzie jubileuszowym, którym uczczoną została 80-ta rocznica jego urodzin.

Naprzeciw spoczywa *Dr Ludomir German* (1851—1920), wizytator szkół średnich, wybitny pedagog.

Z drogi *druga* dróżka na prawo: *Wilhelm Żołyński* (1841—1902) uczestnik powstania 1863/4.

Przy *trzeciej* dróżce: *Stanisław Ślepowron Przyluski* (1852—1927), wiceprez. Sądu Apelacyjnego, wybitny prawnik.

Przy *siódmej* dróżce (pole 60): *Dr Roman Negrusz* (1871—1926) Prof. Uniwersytetu J. K.

Na skraju: *Inż. arch. Prof. Dr Tadeusz Obmiński*, wreszcie przy *ósmej*:

Ilija Kokorudz, dyr. gimn., działacz „ukraiński“ i filantrop. W głębi duży, piękny grobowiec z trembowelskiego kamienia *rodziny przemysłowca Józefa Nowaka*.

Na 60. polu przy drożynie grób *Józefa Białynia Choledeckiego*, (1852—1934), em. dyr. pocz., literata i publicysty, autora licznych rozpraw i artykułów z przeszłości Lwowa.

III. *Lewa aleja główna* (z ronda pierwszego), wiodąca wgląb cmentarza w kierunku Cmentarza Uczestników 1863/4 (dłuższa).

U jej wylotu po lewej stronie grób *Seweryna Goszczyńskiego* 1803—1876), wieszczka i żołnierza Wojsk Polskich w r. 1831. Postać poety dużych rozmiarów na wysokim postumencie. Pomnik z piaskowca dłuta Juliana Markowskiego.

Na jednej stronie pomnika fragment utworu wieszczka: „*Pobudka do Polski*“.

Grób Seweryna Goszczyńskiego.

...,Polsko!

Ty masz wyższy zakon Boski
odkryć przed świata obliczem,
nie przez martwe pisma gloski
ale życia ofiarnością“...

Na drugiej ścianie pod skrzyżowanymi szablami wyryte pamiętne miejsca z listopadowej rewolucji: Belweder. — Stoczek. — Nowa Wieś.

Na trzeciej ścianie utwory Goszczyńskiego:

Zamek Kaniowski. — Trzy struny. — Król Zamczyska. — Sobótka. — Posłanie do Polski.

Nieco głębiej za pomnikiem Goszczyńskiego (pole 1)

grobowiec rodziny *Lickendorów*: Na froncie podstawy z labradoru krzyż, a na nim konterfekt *O. Florentego Lickendorfa* (1835—1888), przeora O.O. Dominikanów, kapłana-patrioty, znakomitego mowcy, uczestnika walk w 1863/4 r.

Tamże: *Jan Lickendorf* (1830—1895), Sybirak.

Obok grobowiec *Dunin Wąsowiczów* (według projektu Schimsera): *Aleksander*, więzień stanu z r. 1846, powstaniec 1863/4. *Dr Mieczysław* (1849—1913) chemik, docent farmakognozji na Uniw. J. K., którą pierwszy wykladał w języku polskim, wybitny pracownik na polu heraldyki i autor wielu prac z tej dziedziny.

Obok grobowiec *Niementowskich*: *Dr Przemysław* (†1908), uczestnik powstania 1863/4, zasłużony długoletni dyrektor gimnazium w Złoczowie.

Po lewej stronie alei grób rodziny *Neuhauserów*. Tu spoczywa Franciszek Neuhauser (†1936), prof. Konserwatorium, wybitny muzyk i kompozytor oraz krytyk muzyczny.

Po prawej stronie grobowiec *O.O. Karmelitów* (1881), powyżej nieco w głębi

grobowiec *Józefa Neumana* (1857—1932) wielce zasłużonego włodarza miasta i wybitnego obywatela-patrioty. Na przestrzeni lat położył on dla miasta duże zasługi

jako pierwszy prezydent Lwowa w odrodzonej Ojczyźnie, ozdobiony orderem „Polonia Restituta“, krzyżem Walecznych i Obrony Lwowa oraz Orłętami. Piastował mandat do Sejmu i był twórcą i inicjatorem szeregu instytucyj, które w życiu miasta odgrywają znaczną rolę. Między innymi był założycielem M. K. K. O., powołał do życia Bursę młodzieży rzemieślniczej im. Dekerta, rzucił myśl stworzenia gniazda sokolego na Łyczakowie i był w ten sposób twórcą i założycielem Sokola IV. Przez długie lata przewo-

dział lwowskiemu mieszczaństwu, był prezesem Mieszcz. Towarzystwa Strzeleckiego i wielu innych instytucyj społecznych, kulturalnych i społecznych. Przedstawiał typ prawego mieszczanina, całą duszą oddanego rodzinnemu miastu, jakby wzorowany na dawnym patrycjacie lwowskim.

Powyżej grobowca śp. prez. Neumana spoczywa *Stanisław Ciuchciński* (1841—1919), blacharz, poseł sejmowy, prezydent m. Lwowa.

Ścieżyna w górę, pomiędzy gęsto założonymi grobami, doprowadza do mogiły *Zofii Romanowiczówny* (1842—1935), uczestniczki powstania 1863/4. Na pomniku napis: „Szła przez życie miłością, ku przyszłości prowadziła młode pokolenia“.

Przy alei po lewej stronie grobowiec *P. P. Benedyktynek obrz. lać*.

Na skraju alei i bocznej drożyny duży grobowiec *Omeliana Ogonowskiego* (†1894) dra fil., Prof. Uniw. J. K., prezesa „Proświty“ (dl. H. Periéra).

Z głównej alei zbacza *pierwsza droga po lewej stronie*, zamykająca w całej swej rozciągłości opisane powyżej pole 1. Przy tej drodze po prawej stronie w głębi (pole 59) grobowiec rodziny *Młodnickich*: *Karol Młodnicki* (1835—1900) artysta-malarz, *Karolowa Młodnicka*, z domu *Wanda Monné* (1850—1923), *Wacław Wolski*, (1863—1922), inżynier, wybitny i wielce zasłużony działacz społeczny, obrońca Lwowa i jego żona, z *Młodnickich Maryla Wolska* (1873—1930), poetka.

Niżej po prawej stronie grób *Marii Zagórskiej* (1842—1917), właścicielki Zakładu naukowego i wychowawczyni dziewcząt w duchu najszczytniejszych ideałów. Wdzięczne uczennice w roku bieżącym jako w 20-tą rocznicę jej śmierci, uczciły pamięć swej wychowawczyni tablicą: „*Marii Zagórskiej, Francuzce z pochodzenia, Polce z ducha, wielce zasłużonej wychowawczyni kobiety polskiej dla Boga i Ojczyzny*“.

Dalej zwraca uwagę pomnik *Witolda Sulimirskiego* (1899—1920), ppor. 6 p. Ulanów Kaniowskich, kawalera „*Virtuti Militari*“, poległego pod Zaslawem na Wołyniu 23 września 1920 r.

Na granicy pola 59/60 grobowiec *Eugeniusza Karola Czerwińskiego*, inż.-architekty (1887—1930).

Na polu 59 przy drodze spoczywa *Zygmunt Fryling* (1854—1931), dziennikarz-publicysta a na polu 60. *Hipolit Stupnicki* (1806—1878), jeden z najczynniejszych literatów polskich, redaktor „*Przyjaciela Domowego*“ i „*Przeglądu Powszechnego*“. Obok rozpraw geograficzno-statystycznych pozostawił „*Herbarz Polski*“.

Grobowiec Józefa Neumana.

Wracamy do głównej alei, która wznosi się po zboczach wzgórzy. Po prawej stronie grobowiec *Dra Juliusza Jastrzębiec Albinowskiego* (1856—1929), gen. dyw. WP.

Nieco dalej po lewej stronie grobowiec rodziny *Barączów*: *Tadeusz*, (1849—1905), artysta - rzeźbiarz i *Dr Zygmunt* (1886—1919) lekarz wojskowy, zmarły pod Bobrujskiem na froncie litewsko-białoruskim.

Po prawej stronie w grobowcu *Kotowskich*: *Antoni Lech* (1871—1925), współpracownik „Kuriera Lwowskiego“, popularny na terenie miasta dziennikarz, wybitny działacz i prezes Tow. „Gwiazda“.

Aleja główna wznosi się wciąż w górę i zwraca się w stronę prawą. (pole 59). Po lewej stronie grobowiec rodziny *Zwisłockich*: *Dr Eugeniusz Zwisłocki*, prez. Sądu (1856—1917), „Domek Zosienki“.

Najbliższa drożyna po lewej stronie, wiodąca w dół (pole 60): grobowiec *Wenantego Szydłowskiego*, pioniera przemysłu ludowego (1854—1912) oraz dużych rozmiarów grobowiec *OO. Dominikanów*. Przy przeciwległej drożynie od głównej alei grobowiec rodziny *Jorkasch Kochów*.

Idziemy dalej główną aleją. Po prawej stronie grobowiec *Adama Okońskiego* (†1924), artysty i reżysera opery lwowskiej, nieco dalej po prawej stronie ceglana kaplica rodziny *Gołębów*.

Tuż za kaplicą *Gołębów* zwracają uwagę dwa stare, ogromne pomniki-grobowce rodziny *Hausnerów*: *Jana*, kupca (1752—1822) przedstawia postument, ozdobiony po rogach geniuszami, naksztalt kariatyd podpierającymi czworoboczną urnę, przystrojoną labędziami.

Obok grób syna *Jana* (†1811) w kształcie dużej steli z wykupło-rzeźbą portyku o trzech słupach jońskich.

Na brzegu górnym ściętej piramidy „skrzydlata kula“ — może symbolizująca ruchliwość kupiecką i nawiązująca do starej dewizy lwowskiego mieszczaństwa: „mercator currit per mare, per saxa, per ignes, pauperiem fugiens“...

Powyżej kaplicy *Gołębów* po prawej stronie:

Dr Biesiadecki Alfred (1839—1889), Prof. Uniw. Jagiellońskiego, protomedyk, uczestnik ekspedycji międzynarodowej do gubernii astrachańskiej, nawiedzionej dżumą. Prezes Tow. Lekarzy. Współdziałał w przekazaniu Morszyna przez właśc. B. Stillera dla wdów i sierót po lekarzach. Pomnik wzniosło Tow. Lekarzy swemu Odrodźcielowi i Prezesowi.

Powyżej kaplicy *Gołębów* po lewej stronie alei grobowiec *Henryka Schmitta* (1818—1883), historyka. Pomnik w kształcie granitowego obelisku.

Na granicy pól 60/61 drożyna lewa: dużych rozmiarów *grobowiec rodziny Golda*, obok ścieżyną w górę po stopniach: *Kaplica Dunin Borkowskich* w małym rondzie.

Za tą kaplicą po lewej stronie na polu 62 *Michał Rembacz* (1802—1878) uczestnik powstania 1830/31, nieco w głębi na lewo grób *Dra Bronisława Kruczkiewicza* (1849—1918) Prof. Uniwersytetu J. K., wybitnego pedagoga klasycznego, autora szeregu prac z tej dziedziny.

W alei głównej po lewej stronie w stylu ludowego zdobnictwa ujęła tablica głosi miejsce wiecznego spoczynku inż. *Kazimierza Mokłowskiego* (1869—1905), wybitnego propagatora sztuki ludowej oraz działacza P. P. S. W grobowcu spoczywają również zwłoki jego zięcia por. *Henryka Dobranickiego* (1892—1919), legjonisty I. brygady, Sybiraka, Obrońcy Lwowa, odznaczonego krzyżem „*Virtuti Militari*“, poległego w bojach o Lwów w dniu 12 stycznia 1919.

W pobliżu grobowiec rodziny *Władyków: Piotr Władyka*, kpt. W. P., profesor muzyki i kompozytor (1861—1933).

Drożyna na lewo (pole 61/63) grobowiec *Prof. Dra Józefa Wiczowskiego* (†1924).

Najbliższa drożyna z głównej alei na prawo (pole 16/17) pnąca się stromo w górę. Po lewej stronie grobowiec rodziny *Lubicz Żółkiewskich: Dr Kazimierz Tarłowski*, prof. Politechniki lwowskiej (1912), naprzeciw wysoka kolumna z czarnego granitu na grobie inż. *Władysława Szaynoka* (1876—1928).

Główną aleją w górę. Po prawej stronie odcina się stromo pnąca się drożyna (wskaznik: Na cmentarz 1863/4) wiodąca ku wzgórzu, na którym założony został cmentarz Uczestników walk o niepodległość 1863/4. U wylotu drożyny droga okolna pod wzgórzem, zwracamy się w prawą stronę i dochodzimy do miejsca wiecznego spoczynku Uczestników powstania styczniowego (Rozdz. IV.).

Wracamy do głównej alei. Po prawej stronie grobowiec:

rodziny *Wojciechowskich: Prof. dra Konstantego*, (1872—1924) dyr. gimn., autora licznych rozpraw naukowych z zakresu literatury ojczyściej, wybitnego pedagoga.

Powyżej grobowiec rodziny *Pirgo*. Naprzeciw grób *Dra Włodzimierza Łukasiewicza* (1860—1924) lekarza, Prof. Uniw. J. K., mecenasa sztuki.

W grobowcu inż. *Jana Strońskiego* spoczywa *Bronisław Komorowski* (1847—1912), poeta i dziennikarz, autor licznych utwo-

rów poetyckich i kilku dramatów. Tragedia „Mrok“ zyskała mu powszechne uznanie.

Docieramy do małego ronda, ograniczonego polem 42, 43, i 45, z którego rozstępują się dwie drogi. Pierwsza z nich, w kierunku dotychczasowej alei głównej, jest dalszym jej przedłużeniem, druga na prawo prowadzi na Cmentarz 1863/4 oraz na Cmentarz Obrońców Lwowa.

Na polu 43. grób *Walcego Łozińskiego* (1837—1861), literata-publicyisty i powieściopisarza. Pomnik z piaskowca dl. Abła Periera. Na pomniku tytuły jego wybitniejszych powieści: „Szlachcic chodaczkowy“ — „Zaklęty dwór“ i „Czarny Matwij“. Zmarł w młodym wieku skutkiem otrzymanej w pojedynku rany.

Mała ścieżyna po lewej stronie wiedzie na cmentarz wojenny, tzw. austriacki. Aleja główna wznosi się w dalszym ciągu. Po prawej stronie *grobowiec Grünbergów: Józef Grünberg* (1847—1913). prof. gimn. i *Zofia ze Strzeleckich Grünbergowa* (1851—1932) literatka.

Po lewej stronie *grobowiec Pomykałów: Franciszek Pomykało*, (1845—1908) powstaniec z r. 1863/4; nieco dalej grób *Ałojzego Wańczury*, wizytatora szkół.

Aleja główna dochodzi do najwyższego swego wzniesienia. Zwracają uwagę liczne grobowce, założone w ostatnich czasach. Następuje partja odznaczająca się przepięknym położeniem na znacznej wyniosłości tuż na wschodnim skraju cmentarza.

Po lewej stronie

grobowiec Polaczków: Dr Adam Polaczek, uczestnik powstania 1863/4 (1841—1926).

grób *dra Michała Greka* (1863—1929), prez. Lwowskiej Izby adwokackiej.

Po zboczu wzgórzy aleja zwolna obniża się. Przy uchodzącej do niej z prawej strony drożynie

grobowiec rodziny Trzaska Zakrzewskich: Dr Józef, lekarz (1868—1930) i *Dr Ignacy*, Prof. Uniwersytetu im. J. K., znany fizyk (1860—1932). Z alei głównej na cmentarnym brzegu odcina się na lewo drożyna, przy której wysoko założone śmigło wskazuje na grób *kpt. pilota Łukasiewicza* (1900—1934).

Po prawej stronie alei grób *Antoniego Madejewskiego*, st. ułana 2 p. L. II. Brygady, poległego na froncie pod Ockermöse (1896—1914).

Zbliżamy się do Cmentarza Obrońców Lwowa. Z poza drzew i krzewów wylaniają się coraz bardziej zarysy wznoszących się na nim wspaniałych budowli.

Grób Luni Drexlerówny.

Tuż na skraju po lewej stronie: *grób Luny Drexlerówny* (1882—1933) utalentowanej rzeźbiarki i malarki, której dzieła z tego zakresu wymienione są po obu stronach pomnika. Plaskorzeźba na pomniku dziełem jej dłuta. Drexlerówna rozwijała wszechstronną działalność artystyczną, społeczną i obywatelską, jej rzeźba M. Boskiej zdobi kaplicę Orląt.

W pobliżu:

grobowiec rodziny *Hozarów*: *Dr Jan*, Sędzia apel. (†1919), działacz społeczny i *Wiktoria* (†1919), działaczka społeczna. Na grobie napis: „Złożyli swe życie na ołtarzu Ojczyzny“.

Od alei głównej odcina się szeroka droga, wiodąca na wojenne nasze „campo santo“ z pamiętnej zawieruchy 1918/19 r. i bolszewickiego zalewu.

IV. Środkowa część cmentarza (najstarsza).

Rozpostarte, pomiędzy prawą a lewą aleją główną w kierunku wschodnim na wzgórzach, pola: 2, 6, 7, 9, 10, 14, 16, 18 i 19, wraz z sąsiednimi z obu stron, stanowią najstarszą część cmentarza Łyczakowskiego. Starych pomników na ogół zachowało się na tych polach stosunkowo niewiele. W czasie regulacji cmentarza oraz zakładania nowych dróg i drożyn poniszczono wiele pomników i płyt, zwłaszcza w najbliższej okolicy drewnianego pawilonu, wokół którego rozpościerała się najstarsza część cmentarza. Wiele pomników figuralnych z tego okresu, nieraz mistrzowskiego dłuta i pięknej kompozycji, uległo zatruciu. Czas i brak należytej nad nimi opieki wypowiedział w tej mierze ostatnie swe niszczycielskie słowo.

Niejeden z nielicznych starych pomników pozostał bez tablicy, na innych napisy zatarły się i są obecnie nieczytelne. Jeden z najdawniejszych pomników z zatartym już nazwiskiem nieboszczyka sięga r. 1787, drugi kryje pod płytą (obok pawilonu) zwłoki *Małgorzaty Zabłotowskiej* „która 50 lat przeżyła a 16 Novembra R. 1788 przeniosła się do wieczności“. Obok pawilonu oraz pomnika Ponińskiej widnieje wiele starych płyt grobowych, przeważnie z pierwszych lat XIXw. Trzeci najdawniejszy pomnik sięga r. 1790 a zanikający napis głosi jeszcze: „Nicolaus Trzeciak... castellani Ovrucensis, natus anno 1768“... Obok trupiej główki na płycie wyryta jest data śmierci: 23 kwietnia 1790.

Stare pomniki empirowe, zdobione najczęściej urnami i postaciami bolejących kobiet, pełne modnych podówczas emblematów:

skrzyżowanych piszczeli, trupich główek itp., ulegają coraz bardziej niszczeniu.

Na skraju pola 18. pięć nagrobków rodziny *Oppelt* (z urnami), nieco niżej na polu 19. na skraju ronda nagrobek *Dominka Siewertha*, z późniejszego nieco czasu, dłuta Pawła Eutele'go.

Po prawej stronie kaplicy Krzyżanowskich (w rondzie) na polu 14. kamienny empirowy sarkofag, szlachetny w formie kryje zwłoki *Joanny z Ruszkowskich Bagghofwund*, z litewskiego rodu. Zmarła r. MDCCC.. (reszta cyfr wykruszona). Pomnik dłuta Antoniego Schimsera, w ujęciu sarkofagu, z płytą o wystającym gzymsie. Narożniki zdobne w głowy lwów. Na frontowym polu dwaj aniołowie unoszą wieniec z róż i bratków. Na przeciwległej ścianie tablica z napisem. Przyczółkowe pola zajmują figury: Miłosierdzia i Pobożności. Pierwszą przedstawia kobieta, trzymająca dziecko w prawej ręce a lewą tuli do siebie stojącą dziecinę. Na postumentalnym pasie wyryty napis: *Charitas*. Na drugim przyczółku postać kobieca w powiewnych szatach, w pozie jakby naprzód postępującej, wznosi ręce w modlitwie ku niebu, skąd na nią spływają promienie. Napis: *Pietas*.

Stare pomniki dłuta pierwszorzędnych artystów-rzeźbiarzy, oglądamy już na polu 2., w tyle kaplicy Krzczunowiczów (przy rondzie I.). Należy do nich grobowiec *Hoffmanów*, złożony z kilku pomników odrębnych, ozdobionych postaciami alegorycznymi (dłuta Jana i Antoniego Schimserów).

Obok grób *Vogłów* w kształcie obelisku, na którym widnieją dwa geniusze, złączone w uścisku. Nad głowami gwiazdzista korona. *Grób Katarzyny Chaudoir* (†1821) z geniuszem śmierci, gaszącym pochodnię życia, z postacią anioła zwróconą w stronę wschodnią. (dł. Antoniego Schimsera). Wymienione powyżej stare pomniki nawiązują w swym ujęciu do słynnej szkoły Canovy. Obok grób *Stöckelmaiera* (†1877). Siedząca kobieta z otwartą książką (dł. Abła Periera).

Wiele starych pomników zachowało się na polu 10. Piszemy o nich poniżej. Są to groby *Trenklów*, *Breuerów* i *Weigla*, *Hauera*, *Juliana Schabinger*, *Marii Anny Ponińskiej* i in.

Zachowało się na starym cmentarzu wiele pomników, kryjących zwłoki dygnitarzy i oficerów austriackich z połowy XIX w. Wymieniamy z nich dwa najbardziej charakterystyczne. Po prawej stronie kaplicy Krzyżanowskich na skraju pola 19. zwraca uwagę pomnik w kształcie prostokątnego sarkofagu, zdobny w tarce, szarfy i herby. Ogromnej długości napis w języku fran-

cuskim, już niezbyt czytelny, głosi na wstępie, iż spoczywa tu narodowości włoskiej „*Jean Maria de Narboni, Lieutenant-General au service de S. M. Roy d'Autriche, Proprietaire en second du 4. regiment de Dragons*“.... Gen. por. Narboni, kawaler wielu orderów, wymienionych w grobowcowym napisie, urodził się w Perugii w r. 1776, umarł we Lwowie w r. 1846. Pod tytułami odznaczeń na tablicy w obwiciu z dębowych liści i powiązanych wstęg napis: Ave Maria. (dl. Jana Schimsersa).

Drugi pomnik zdobi obelisk, u którego w narożnikach cztery łwie łapy, oparte o dwustopniową podstawę i podtrzymujące obelisk. W wieńcu wawrzynowym napis niemiecki: „*Anton Ritter Karger Edler von Dreistern. Gestorben 1879 im 71 Lebensjahre.* Napis na tylnej ścianie obelisku głosi:

„Gross als Arzt, grösser als Mensch —
Sein Name ist seine schönste Grabschrift“

Dreistern był pułkownikiem-lekarzem, znakomitym okulistą i członkiem wielu towarzystw krajowych i zagranicznych.

V. Droga na cmentarz uczestników powstania 1863/4. (Krótsza).

Jej wylot po prawej stronie ronda pierwszego naprzeciw kaplicy Baczewskich jest wspólny i dla drugiej drogi, wiodącej wprost w górę w kierunku wschodnim (patrz str. 79). Rozpoczyna się tedy ta droga pomiędzy polem 2 a 5. Przy jej lewym brzegu pomnik *Stanisława Juliusza Zborowskiego*, dr praw, docenta prawa polskiego na Uniw. J. K. (1841—1870). Na prostokątnym cokole z wcięciami, tworzącymi wysoki, w których w narożnikach pomieszczono cztery orły — spoczywa postać mężczyzny na todze, rzuconej jednym końcem na kanelurowany odłam kolumny strzaskanej, symbolizującej złamane życie. Dwie książki: „Statut Wiślicki“ i „Volumina legum“ wskazują na źródła prac tak młodo zmarłego uczonego. (dl. Antoniego Kurzawy i Juliana Markowskiego).

Droga zbacza na lewo. Na prawo duży pomnik *rodziny Stankiewiczów: Zygmunt Mogiła Stankiewicz*, por. W. P., pilot, zginął w Warszawie tragiczną śmiercią. W poprzek pomnika ogromna czarna śmiga znaczy jego grób.

Powyżej spoczywają:

Bonifacy Stiller (1823—1884) i małżonka Magdalena, twórcy fundacji na rzecz wdów i sierót po lekarzach (Morszyn).

Na lewo grobowiec *Wacława Dąbrowskiego*, prezydenta miasta Lwowa (1823—1887). Nieco dalej po lewej stronie przy boc-

nej ścieżynie grób *Adama Dobrowolskiego* (1884—1912), poety i dziennikarza. Na pomniku wiersz jego pióra:

...,A jeśli śnić, to chyba w sadzie wiosną,
 hej w sadzie wiosną!...
 A jeśli żyć, to kiedy skrzydła rosną!...
 A jeśli kochać miłością radosną
 to czasów wiosną!...
 A jeśli konać, to gdy sny już posną,
 lecz tylko wiosną!..."

Na prawo na wzgórkę najstarsza na cmentarzu *kaplica hr. Dunin Borkowskich*, wzniesiona w r. 1812 przez Leonarda Wincen-tego hr. Dunin Borkowskiego, podkomorzego króla Stanisława Augusta, następnie wybitnego członka Stanów Galicyjskich, tłumacza Pliniusza. Wzniesiona w stylu czystego empiru odznacza się pięknym frontonem klasycznym o czterech kolumnach z kapitelami korynckimi, architraw, fryz i gzymsy w prostym ujęciu bez ozdób. Na grzbiecie dachu latarnia wieżowa o ośmiu słupkach na niej daszek helmowy, uwieńczony pozłacaną banią z krzyżem u szczytu. Pomiędzy kolumnadą po prawej stronie drzwi wcho-dowych postać mężczyzny, narzucającego na siebie okrycie, po lewej postać w smutku pogrążonej niewiasty. U szczytu Charon, wioślarz, odbijający od brzegu łódź w nieskończoną dal. W kaplicy spoczywają wybitni członkowie tej zasłużonej rodziny.

Droga wznosi się w górę. Po prawej stronie grób młodo zmarłego *Jana Zahradnika* (1904—1929), utalentowanego poety.

Po przeciwległej stronie grób *Franciszka hr. Hauera* (†1882), gubernatora Galicji. Pomnik przypomina swym wyglądem bramę, (pylon) wiodącą do egipskiej świątyni. Po obu stronach bramki dwa lwy, z których jeden rozwarł paszczę, drugi spoczywa we śnie. Nad nimi na frontonie w wieńcu z dębowych liści napis. Pomnik dłuta Antoniego Schimslera.

Nieco głębiej na prawo grobowiec *Uruskich: Antoni* (1870—1934), Kompozytor - muzyk. Na postumencie kłęczący aniołek (dl. Pawła Eutele'go).

Poniżej ceglanej kaplicy *Dra Józefa Kazimierza Malinow-skiego* stary grobowiec rodziny: *Trenklów, Breuerów i Weigla*. Pomnik z piaskowca dłuta Antoniego Schimslera przedstawia grupę z trzech postaci: geniusz śmierci, uwieńczony koroną z makó-wek, trzyma w dłoni prawej wiązkę tych roślin a lewą ujął ko-bietę, zasmuconą czy zaleknioną towarzystwem swego mistycznego przewodnika. Obok nich geniusz życia, przybrany w strój grecki,

w pozie nachylonej, ze zgaszoną pochodnią. Zwoje bluszczu na grobie ścielą się przed stopy alegorycznych postaci.

W tym grobowcu spoczywa

Dr Grzegorz Ziembicki, inior, (1849—1918), Prof. Uniwersyte-
tu J. K., znakomity chirurg, szeroko znany poza granicami kraju. Studia odbywał w Paryżu, brał udział w kampanii 1870/71 i prze-
był oblężenie Paryża, pełniąc służbę ambulansową. Sprawował na-
stępnie obowiązki lekarza w szkole Batignolskiej a po powrocie
do kraju objął kierownictwo Oddziału chirurgicznego w szpitalu,
a następnie w lat kilkanaście katedrę chirurgii w Uniwersytecie.
Był kawalerem orderu Legii honorowej. Pozostawił szereg prac
w języku francuskim i ojczystym.

Obok tuż przed kaplicą, dokąd terenem swym sięga najstar-
sza część cmentarza, znajduje się stary pomnik, którego figuralna
treść jakby wiązała się z poprzednim w jedną całość. Napis na
pomniku głosi: „*Juliana geborne Schabinger*“. Pomnikowa grupa
składa się z trzech postaci (dluta Antoniego Schimsera) Kobieta-
anioł snu czy geniusz śmierci, w powłóczystym, ciężkim stroju
schodzi po stopniach ku drugiej postaci niewieściej i wieńczy głó-
wę zmarłej (*Juliany z Schabingerów Nevater*) gwiazdzistą koroną.
Zaziemski świadek tego wieńczenia, aniołek skrzydlaty z płomy-
kiem na czole, stoi po prawej stronie a trzymając w lewej ręce ga-
łąż palmową, wskazuje na nią jako na godło nagrody.

Obok drugi pomnik: *Teresy Schabinger* przedstawia postać
placzącą przy postumencie z urną, (dluta Hartmana Witwera).

Po lewej stronie drogi stary grobowiec *Marii Anny z Kali-
nowskich hr. Ponińskiej* (1797). Na wysokim kamiennym postu-
mencie duży posąg Matki Boskiej (dluta Hartmana Witwera).

Przed grobowcem Ponińskiej stare płyty grobowe, przeważ-
nie z pierwszych lat XIX w.

Po prawej stronie wśród drzew bardzo wysoki obelisk, usta-
wiony nad grobem *Jana hr. a Caisnuk*, gubernatora Galicji (†1801).

Podążamy dalej drogą, po której obu polach znajdowała się
najstarsza część cmentarza Łyczakowskiego. Po lewej stronie
drewniany pawilon, obok którego wiele starych pomników i płyt
grobowych.

Naprzeciw pawilonu grób *Kazimierza Justiana* (1888—1936),
artysty dramatycznego sceny lwowskiej i warszawskiej.

Droga wznosi się w górę. Po lewej stronie duże mogilne pole
S.S. Miłosierdzia, nieco głębiej od pawilonu na lewo

grób F. H. Richtera (†1883). Pomnik z piaskowca przedstawia blok skalny, na których anioł kreśli znak krzyża (dl. Juliana Markowskiego).

Przed nami obszerne *rondo*, ograniczone polem 9, 14, 16, i 19. W środku ronda kaplica *Krzyżanowskich*, przerobiona z dawnej Cetnerowskiej, z cegły testowanej, w stylu gotyckim (proj. J. Lewińskiego i J. Kudelskiego). Dookoła kaplicy liczne stare pomniki i płyty grobowe.

Naprzeciw kaplicy na polu 14. figuralny *sarkofag Joanny z Ruszkowskich Bagghofwund* (dl. Antoniego Schimsersa) patrz str. 75), po przeciwległej stronie grobowiec *gen. Narboni*, dłuta Jana Schimsersa (patrz str. 76).

Mijamy rondo i dążymy pomiędzy polem 18 i 19. Droga wznosi się coraz bardziej w górę i skręca na lewo. Od tego skrzyżowania o kilkanaście kroków w głąbi na polu 19.

Grób Zofii Strzałkowskiej (1861—1923), właścicielki Zakładów naukowych, zasłużonej działaczki społecznej i wzniosłej wychowawczyni, wykuwającej przez długie lata duszę polskiej dziewczyny na niezłomny hart obowiązku, dobra i cnoty, na niezniszczalny spiż poczucia obywatelskiego i miłości Ojczyzny. Wiodła mnogie, młodociane rzesze w latach niewoli jasnym szlakiem narodowej świadomości i hartowała charaktery w oporze twardej walki o lepsze jutro, a w wolnej już ojczyźnie nieciła ideały ofiarnej dla Niej służby.

Droga doprowadza do Cmentarza Uczestników powstania 1863/4. r.

VI. Droga na cmentarz uczestników Powstania 1863/4 (najkrótsza).

Pokrywa się ona u swego wylotu pomiędzy polem 2 i 5. z poprzednio opisaną i prowadzi w kierunku wschodnim, w linii prawie prostej, stanowiąc najbliższą drogę na cmentarz Uczestników 1863/4 r.

U wylotu po lewej stronie: grobowiec *Stanisława Juliusza Zborowskiego* (str. 76).

Dalej duży grobowiec *Biskupów grecko-katolickich*.

Po prawej stronie grób *Józefa hr. Kalinowskiego* (†1825) gen. W. P., w kształcie kapliczki gotyckiej;

Grób Artura Grottgera (1837—1867), pole 5. Klęcząca postać niewieścia pod krzyżem. Medalion zmarłego modelowała i w kamieniu wykończyła Wanda Monné Młodnicka. Wryty napis poda-

je arcydzieła Mistrza: „Polonia“ — „Wieczory zimowe“ — „Lithuania“ — „Wojna“ (Proj. Parys Filipi).

Na pomniku napis: „Niech Cię przyjmie Chrystus, który Cię wezwał a do chwały Jego niech Cię wprowadzą Aniołowie“.

Grób kryje jednego z największych malarzy polskich, którego setna rocznica urodzin przypada na dzień 11. listopada bieżącego roku. Jego wspaniałe cykle i kartony, owiane porywającym czarem poezji, przyniosły narodowi w malarstwie to, co w poezji stworzyli wielcy nasi wieszczowie romantyczni. Żył i pracował wśród niezwykle twardych a ciężkich warunków materialnych, które nie oziębily jednak jego duszy wrażliwej a subtelnej, milującej wszystko, co szczytne, piękne i szlachetne. W r. 1863 znalazł się wśród szeregów powstania, które rozstrzygnęło o kierunku jego przyszłej a tak krótkotrwałej pracy. Pokazał bowiem światu w swych cyklach z tej epoki piekło narodowej męki oraz apoteozę poświęcenia i cierpienia ostatniego nieszczęśliwego rapsodu. W cyklach „Warszawa“ — „Polonia“ — „Litwania“ przekazał potomności uwiecznione losy tego rapsodu zbrojnego. Wspaniałe jego twory nie przedstawiają arcydzieł barwy, ale kształtu, malował bowiem Grottger nie farbami, ale szkicował kredką, wywołując jej pociągnięciem nadzwyczaj wspaniałe efekty. W ten sposób powstały arcydzieła „wielkiego powstańca sztuki polskiej“, których Danteskie kartony i cykle porwały całe społeczeństwo.

Trawiony przez nędzę, nadmierną pracę i udręczenia moralne, wśród „epidemii oziębłości narodowej“ dogasał Grottger na obczyźnie i zmarł przedwcześnie 13 grudnia 1867. w Amelie lens Bains, w południowej Francji, zdala od ojczystej ziemi i narzeczonej, p. Wandy Monné. Zwłoki jego przywieziono do kraju i dnia 4 lipca 1878 złożono na cmentarzu Łyczakowskim.

Opodał w głębi

grobowiec *Dra Edwina Płażka*, uczestnika powstania 1863/4, wiceprezydenta Rady Szkolnej krajowej.

Po prawej stronie grobowiec rodziny *Lewickich*: *Stanisław*, (1879—1928), dr. fil. i nauk politycznych, — *Aleksander* (1877—1935), ppulk. i dowódca 205 p. ochotniczego P. A. P. — *Jakub* (1875—1937), kpt. rez., Obrońca Lwowa.

Po lewej stronie duży grobowiec rodziny *Zaleskich*. W nim spoczywa *Wacław Zaleski* (1800—1849), namiestnik Galicji (1848—1849), znany w literaturze pod pseudonimem „Wacława z Oleska“. Wysoki słup na grobowcu z piaskowca z gotycką ornamentyką.

Grób Artura Grottgera.

Po przeciwległej stronie zwraca uwagę grobowiec *Maleusza Bauera*, radnego (†1835). Pomnik tworzy grupa, składająca się sześcioro figur. W środku matka z dzieckiem na ręku, obok niej po lewej stronie dwie córki, po prawej dwaj synowie. Figury staranne pod względem wykonania i dobrego rysunku. Może zawodzi zasada stopniowania w perspektywie trójkąta. (Dl. Jana Schimsera).

Po lewej:

Grobowiec rodziny *Tillów*: *Dr Ernest*, Prof. prawa na Uniw. J. K., (1846—1926) i *Dr Artur*, adwokat (1874—1936).

Po prawej w głębi kapliczka — grobowiec *PP. Benedyktynek Ormiańskich*.

Dr Henryk Gaertner (1894—1936), Prof. Uniw. J. K., naprzeciw grób art. rzeźbiarza, *Henryka Periéra* (1863—1928), syna Abla.

Na prawo przy dróźnie grobowiec rodziny *Moszczyńskich*: *Jan*, (1869—1932), b. minister poczt i telegrafów.

Powyżej sarkofagowy, żelazny pomnik *Wincentego z Szeptycy Szeptyckiego* (str. 18), powyżej grób generała *Kościuszkowskiego*, *Benedykta Kolyszki* (str. 18).

Na prawo:

piękne dzieło dluta i architektury w stylu angielskiego gotyku tworzy grobowiec *Józefy z hr. Ryszczewskich hr. Choloniowskiej* (†1855), wzniesiony przez „wdzięczne córki matce najlepszej”.

Na frontonie kapliczki wizerunek *Matki Boskiej z Jezusem*, wyciągającym ręce do niej, wykonany w wypuklorzeźbie.

Naprzeciw grobu gen. *Kolyszki* spoczywa *Antoni Amor hr. Tarnowski* (1777—1813), szambelan dworu austriackiego i gen.-major. Pomnik przedstawia śpiącego lwa na sarkofagowym postumencie. Na frontonie emblematy wojskowe: sztandary, lufy działowe, spowite dębowym wieńcem, szpady, piramida z kul itp.

Po lewej stronie grobowiec rodziny *Stanisława de Thullie*, doryckiej struktury, z frontonem, wykładanym czarnym marmurem. Na frontonie portrety. Między nimi portret *Tadeusza de Thullie* (†1843) w stroju polskim, ostatniego sekretarza króla *Stanisława Augusta*.

Wyżej po prawej stronie na wzgórku grobowiec rodziny *Gaberle*: *Emil* (1852—1930), prezes Dyrekcji Poczt.

Następnie duży grobowiec, w którym spoczywa *Anna Lewicka* (1852—1932), wybitna działaczka T. S. L., długoletnia redaktorka „*Małego Światka*“, autorka licznych dzieł dla młodzieży „którą wiodła ku Polsce Niepodległej”.

Fragment pola 19.

Przy drodze, odcinającej się naprzeciw w kierunku północnym ku kaplicy Krzyżanowskich:

po lewej stronie z skraju (pole 14)

grób *Malwiny Gromadzińskiej*, (+1875), redaktorki „Świata Zagrobowego“. Na pomniku zespolone godła cnót: krzyż, kotwica i serce.

Nieco dalej

Dr Ksawery Fiszer (1847--1918) zasłużony pionier Sokolstwa, prezes Związku Sokolego.

Przy dróżce równoległej niżej, sarkofagowy grobowiec *Stanisława Bogoria Podleńskiego* (1840--1875), żołnierza 1863/4 r.

Od grobowca *Anny Lewickiej*, droga pnie się w górę w kierunku Cmentarza Uczestników 1863/4.

Na skraju przeciwnego pola 19 w grobowcu *Wilczyńskich* spoczywa *Antoni Mejsbaum*, (1854--1916) długoletni dyrektor Zakładu dla głuchoniemych, zasłużony organizator wychowania i nauki tej młodzieży.

Po prawej stronie grobowiec *Rozwadowskich*. Spoczywa tu *Dr Jan Rozwadowski*, dyr. banku, wybitny narodowy działacz polityczno-społeczny, współpracownik *Romana Dmowskiego* w Paryżu w czasie wojny światowej i traktatów pokojowych.

Naprzeciw skromny pomnik kryje zwłoki *Aleksandra Hirscha* (1847—1907), historyka, Prof. nadzw. Uniw. J. K., długoletniego kustosa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. W swych badaniach naukowych, poświęconych pierwszej połowie XVI w., wykazywał nadzwyczajną staranność i sumiennosc a każde jego dzieło czy osobna rozprawa posiada trwałą wartość naukową, wnoszącą większą lub mniejszą, ale rzeczywistą zdobycz do skarbnicy wiedzy naszej o przeszłości narodu. Pod pozornym chłodem trzeźwego badacza dziejów biło gorące serce, pełne miłości dla swego narodu.

Po prawej stronie:

grób *Antoniego Schimsa* (1790—1838) artysty-rzeźbiarza, kamienny obelisk na podstawie z wypukło-rzeźbą postaci kobiecej przy urnie (dl. Pawła Łutele'go).

Powyżej spoczywa

Jan Nepomucen Kamiński (1777—1855), znakomity dyrektor sceny polskiej, pisarz dramatyczny, filozof i wybitny znawca języka ojczystego. Dzięki niemu scena lwowska stała się jednym z głównych przybytków polskiej sztuki dramatycznej. Jako poeta dramatyczny położył Kamiński podobne zasługi dla lwowskiego teatru, jak Wojciech Bogusławski dla sceny warszawskiej. Napisał i przetłumaczył 80 utworów scenicznych, wypierając w dużej mierze cudzoziemszczyznę ze sceny lwowskiej. Z jego sztuk największy rozgłos zyskała komedio-opera: „Zabobon“ czyli „Krakowiaci i Górale“, dalej „Skalmierzanki“ i „Twardowski na Krzemionkach“. Niepospolite miejsce zajmuje w literaturze jako tłumacz.

Obelisk granitowy z wypukło-rzeźbą. Na tylnej ścianie napis:

—„Nie przestańcie wy uczeni
siać ziarna mądrości,
choć się teraz nie rozpleni,
zejdzie w potomności“.

Droga wznosi się coraz bardziej w górę i dociera do Cmentarza Uczestników 1863/4.

VII. Droga wgląd cmentarza z wyłotem ku obu cmentarzom wojennym: 1863/4 i 1918/19.

Z głównej alei prawej pierwsza droga po lewej stronie pomiędzy polem 5 a 4 wiedzie wgląd cmentarza a wijąc się rozlicznymi zakrętami po zboczach wzgórzy od zachodu ku wschodowi, odgranicza pola 4, 12, 13, 22, 21, 23, 31, położone po stronie połud-

niowej oraz naprzeciw nich leżące pola 5, 11, 15, 20, 23, po stronie północnej, rozprzestrzeniając się licznymi drożynami w obie strony. Na granicy pól 31, 32, 34, rozdziela się ta drożyna na dwie drożyny, z których jedna zwraca się w górę w lewo i dobiega swym wylotem do Cmentarza Uczestników 1863/4, a druga wiedzie w dół i dociera do alcy głównej tuż przed Cmentarzem Obrońców Lwowa.

Po lewej stronie powyższej drogi:

grobowiec *Wandy ks. Czartoryskiej*, wybitnej działaczki społecznej i filantropki (1862—1920).

Wyżej po prawej stronie (pole 13) spoczywa *Dr Edward Porębowicz* (1862—1937) Prof. Uniwersytetu J. K., piastował katedrę filologii romańskiej. Pozostawił szereg prac z zakresu literatury włoskiej, hiszpańskiej i portugalskiej, — między nimi doskonale przekłady Dantego „Boskiej Komедii“.

Tuż obok *Dr Marcin Ernst* (1869—1930), Profesor Uniwersytetu J. K., piastował katedrę astronomii, autor licznych prac z zakresu astronomii gwiazd stałych, przyrody planet, itp., opracował podręcznik kosmografii dla szkół średnich, wydał „astronomię popularną“ i dzieło pt. „Budowa świata“, wiele rozpraw w czasopiśmie fachowych krajowych i zagranicznych.

Naprzeciw

grób *Dra Placyda Dziwińskiego*, (1851—1916), Profesora Politechniki lwowskiej, znanego matematyka.

Poniżej w głębi (pole 13) spoczywają *Maria i Bolesław Wysłouchowie*. Wśród bujnej zieleni, w zacisznej części cmentarza, wznosi się pomnik marmurowy, na którym, obok nazwisk obojga zmarłych, napis głosi:

„A jakżeż zmartwychwstaną serca zmarłych, jeśli ich nie ukochają żywe“.

Maria z Bonifatów Wysłouchowa (1858—1905). Z dalekiej Litwy przybyła w nasze strony, z tradycją pracy i prześladowań, z gorącym ukochaniem ludu wiejskiego. I na tym podłożu oparła się jej działalność serdeczna, cicha i bez rozgłosu. Pełna talentu literatka i publicystka, wybitna działaczka społeczno-polityczna, służyła całe życie idei niepodległościowej a wierząc niezłomnie w przyszłość Polski, oddała wszystkie swe siły pracy nad ludem. Z pod jej pióra szły między lud książeczki, dziesiątkami tysięcy rozlatujące się pomiędzy strzechy włościańskie, czytane tam przy świetle kaganków w długie wieczory zimowe, bo tchnęły niesłychaną serdecznością i połołem, stanowiąc wzór w piśmiennictwie ludowym.

Słowom jej towarzyszyły czyny, była bowiem Wyslouchowa duszą pracy, organizowanej wśród kobiet w imię ideałów ludowych. Współdziałała w założeniu Stronnictwa Lud., a głęboko naukowo wykształcona i niepospolitym darem słowa żywego i pisanego obdarzona, odgrywała w ruchu ludowym wybitną rolę. Redagowała pismo dla kobiet wiejskich „Zorzę“, pracowała wydatnie w dziennikarstwie jako autorka subtelnych i pełnych polotu szkiców literackich. Płomienne serce, umysł wzniosły, dusza kryształowa, życie oddane na usługi drugich, zaparcie się swej osoby, zapewniają jej w ruchu kobiecym w okresie jego powstawania, oraz na niwie ludowej jedno z miejsc najbardziej zasłużonych.

W dniu 15 września 1937 złożone zostały obok niej zwłoki *Bolesława Wysloucha* (1855—1937) więźnia stanu, działacza polityczno-społecznego, jednego z twórców Stronnictwa Ludowego, publicysty, senatora Rzeczypospolitej. Pochodził z ziemiańskiej rodziny, osiadłej na Polesiu i wyniósł z niej poczucie niezawisłości i własnej wartości. Z tytułem inżyniera osiadł w Warszawie, gdzie od razu rzucił się w wir życia konspiracyjnego a aresztowany, przez trzy lata przesiedział w celi „Dziesiątego pawilonu“. Odmowa podpisania deklaracji prawowiernej rządowi rosyjskiemu wytrąciła go poza granice Królestwa i skierowała do Lwowa, gdzie od pierwszej chwili praca nad ludem, z ludem i dla ludu stała się treścią jego życia. W związku z nią stał się jednym z założycieli Stronnictwa ludowego, w którym odgrywał pierwszorzędną rolę. Warsztatem jego codziennej pracy była publicystyka, czy na łamach „Przeglądu społecznego“, pisma o charakterze niepodległościowym czy później „Kuriera Lwowskiego“. Idealom swym pozostał wierny przez całe życie. Nie oddalił się od nich ani podczas inwazji rosyjskiej, ani w czasie polsko-ruskiej zawieruchy, gdy odważnie i z narażeniem życia bronił tezy polskości tych ziem. Pelen zapału i wiary w odrodzenie Polski, wszystkie swe poczynania nastawiał w tym kierunku. W ostatnich latach wycofał się z życia politycznego, do ostatniej jednak chwili okazywał nadzwyczajne zainteresowanie dla biegu spraw publicznych, a zwłaszcza dla ruchu ludowego, którego był twórcą.

Był człowiekiem przedziwnej czystości serca, nadzwyczajnej dobroci, wielkiej etyki, rzadkiej skromności. Nie wysuwał swej osoby i nie wystawiał nigdy rachunku odrodzonej ojczyźnie. Nie żądny był zaszczytów, odznaczeń ni stanowisk. Dla swej niestrudzonej pracy ideowej, dla zasług i prawego charakteru zażywał w mieście rzadkiej popularności. Był jednym z tych, których ideowa praca całego życia przenikała wgląd społeczeństwa.

Pomnik Marii i Bolesława Wysłouchów.

Na lewo od grobowca Wyslouchów *Kasylda Kulikowska* (1844—1894), Warszawianka, nauczycielka, działaczka niepodległościowa, przyjaciółka Wyslouchowej, zmarła nagle po przyjeździe na wystawę krajową. Na pomniku napis: „Z serea, co pękło, duch przelewa się w serea, co biją i kończy zaczęłą drogę“.

Obok *Józef Pini*, p.k. z lat 1863/4 (1825—1893) i *Dr Tadeusz Pini*, prof. gimn., autor licznych rozpraw z zakresu polskiej literatury, krytyk i wydawca (1872—1937).

Niżej na polu 13:

Wojciech Biesiadzki, dyr. III. gimn., wytrawny pedagog (1842—1923)

Po prawej stronie dalszej drogi (pole 13) śmigło na krzyżu wskazuje grób lotnika:

Władysław Kazimierz Chodaczek, słuchacz Politechniki, podchor. — pilot w rez., pilot turystyczny, zginął śmiercią lotnika (1912—1934)

Po lewej stronie na polu 20.

Adam Jakubowski, uczestnik powstania z r. 1830/31. (1812—1888). Wyżej

Dr Ferdynand Bostel, dyr. gimn., wybitny historyk (1860—1935).

Przy drodze między polem 20 a 22 na skraju

Antoni Ostoja Solecki, uczestnik powstania 1863/4. (1843—1917).

Z drogi wylaniają się dwie nowe:

a) prawa wiedzie w dół i uchodzi do głównej alei.

W głębi pola 21:

Witalis Smochowski, artysta i dyrektor sceny narodowej (1796—1888)

Władysław Sas Obertyński, ppor. 5 pp. Leg., Obrońca Lwowa, poległ w ataku na Wolczę pod Dobromilem (1896—1919)

Wyżej obok siebie dwa groby powstańców:

Celestyn Grzymala Zbierzchowski, uczestnik powstania z r. 1830/31 (1814—1882) i *Wincenty Dębno Czajkowski*, uczest. powst. z r. 1863/4 (1812—1901).

Wśród innych grobów:

Jan Kazimierz Olpiński, Prof. architektury, artysta-malarz (1875—1936).

Na sąsiednim polu w głębi: *Dr Franciszek Sawa*, st. radca Prokur. Gen. (1863—1935), zasłużony działacz społeczny.

— Lewa droga prowadzi dalej pomiędzy polem 20 i 21. Po lewej jej stronie grób

Inż. Władysława Wojłana, Prof. Politechniki lw. (1876—1933).

W dole po prawej stronie piękny fragment cmentarny: W wgłębionym pomiędzy zboczami wzgórz parowie widnieją liczne krzyże i bieleją pomniki na terenie zacisznego zakątka. Po lewej stronie pole 23., droga wije się zakrętami i przy grobowcu rodziny Jurkowskich rozwidła się w dwu kierunkach: lewa pnie się i uchodzi na Cmentarz 1863/4, prawa skręca na prawo, wzdłuż pola 32. Po lewej jej stronie duży grobowiec rodziny Kadyjów: Dr Henryk Kadyj (1851—1912), Prof. Uniw. J. K., pierwszy profesor anatomii opisowej na wydziale lekarskim tego Uniw. „Odszedł do brze czyniąc“. Droga dociera do głównej alei.

Na polu 35. na skraju drogi grób Czesława Wojcickiego (†1935), prezesa Sądu Apelacyjnego.

C) POLUDNIOWO - WSCHODNIA CZĘŚĆ CMENTARZA (PRAWA)

VIII. Prawa aleja główna prowadzi z pierwszego ronda i tworzy najbliższą drogę, wiodącą na Cmentarz Obrońców Lwowa (wskaźniki).

U jej wylotu po prawej stronie dwie kaplice: *Baczewskich* (pole 5) i *Morowskich-Lodyńskich*. Nieco dalej po prawej stronie grób *Markiana Szaszkiewicza* (1811—1843), poety ruskiego. Obok grób *Włodzimierza Barwińskiego* (1850—1883), literata ruskiego. Pomnik zdobi postać niewieścia z pochodnią w rękę i dwie figury: chłopca i dziewczyny wiejskiej. (dl. R. Lewandowskiego).

W głębi po prawej stronie: groby dwu wybitnych uczestników powstania 1863/4.

Antoni Jeziorański (†1882), gen. z r. 1863/4 i uczestnik kampanii węgierskiej r. 1848, porucznik w Legionie polsko-tureckim i *Michał Heydenreich-Kruk* (1831—1886), gen. z r. 1863/4. Na pomniku napis: „Cześć najlepszemu Polakowi, bohaterskiemu dowódcy z pod Żyżyna“.

Obok grób *Wiktorii Niedziałkowskiej* (1851—1914). Napis głosi: „W latach niewoli wychowała pokolenie dla wolnej Polski. Miłość Boża królowała w niej a razem i miłość obowiązku“.

Naprzeciw po lewej stronie głównej alei spoczywają we wspólnym grobowcu:

a) *Józef Torosiewicz* (1784—1869), dr. medycyny, fundator Zakładu dla chłopców ormiańskich. (pomnik dl. Edmunda Jaskólskiego). Pomnik żywo przemawia do przechodnia. W grupie, trzech osób: do męża o twarzy wyrazistej i łagodnych rysach,

w stroju polskim, tuli się dwoje dzieci-sierót, w koszulinach i bosoph. Z nich jedno ma rozwartą książeczkę, drugie, jakby zasłuchane, wpatruje się w oblicze starca, obejmującego dzieci. Mówią o tym pomniku, że „gluchy kamień odzyskał mowę“, by przedstawić „symbol wzmoczonej pracy nad uszlachetnieniem opuszczonych“.

b) *Ks. Kajetan Kajetanowicz* (1817—1900) infułat, współzałożyciel i kierownik powyżej wymienionego Zakładu.

Na polu 5. w głębi:

grób *Wilhelma Starcka* (1894—1918), kapitana W. P., poległego w obronie Lwowa pod Laszkami w dniu 5. grudnia 1918 r.

Dalej w głębi tego pola grób *Juliana Markowskiego* (1846—1903) artysty-rzeźbiarza, żołnierza z r. 1863/4.

Grobowiec rodziny *Stögbauerów*: *Józef* (1848—1916), radca dworu i *Adam, dr. fil.* (1883—1916), poświęcił się psychologii opisowej i analitycznej a w rozprawie „O wyobrażeniach ogólnych“ wykazał niezwykle bystry i jasny sposób ujęcia tematu, — a subtelnością analizy i intuicji zyskał odrazu znaczenie w świecie naukowym. Ważną kartę w księdze naukowych zasług śp. Stögbauera były gruntowne tłumaczenia dzieł filozoficznych oraz rozprawy, popularyzujące naukę. Był gorącym propagatorem wychowania fizycznego, wybitnym szermierzem i czynnym członkiem „Sokoła“. Nielitościwa śmierć zabrała społeczeństwu jednostkę wybitną, z dużą stratą dla nauki polskiej.

W pobliżu:

Dr. Kazimierz Ciesielski, (1882—1935), Prof. W. S. II. Z., obok *Dr Teofil Ciesielski* (1849—1916), Prof. Uniwersytetu J. K., zasłużony przyrodnik, autor szeregu prac naukowych.

W alei głównej po lewej stronie grób *Iwana Franki* (1856—1916), poety, literata i działacza ruskiego, — z alegoryczną postacią, nawiązaną do utworu jego „Kamieniari“ (dl. C. Litwinieńka).

Niedaleko po lewej stronie dwa groby żołnierzy Kościuszkowskich (str. 18) *Franciszka Zaremby* i *Antoniego Pióreckiego*. W głębi za nimi pomnik *Józefa Czołowskiego*, rotmistrza W. P. z czasów Napoleona I. „Żołnierza z pod Samossierry“ (1776—1863).

Po tej stronie zwraca dalej uwagę piękny pomnik *Ks. Pralatu Stanisława Sokolowskiego*, proboszcza parafii św. Mikołaja, serdecznego opiekuna ubogich i wybitnego filantropa (1886—1931), wzniesiony przez wdzięcznych parafian. „Chrystus Dobry Pasterz“ przykuwa uwagę przechodnia przepięknym ujęciem (dl. inż. D. Wiktora).

Grobowiec Karola Szajnochy.

Po prawej stronie grobowiec *Karola Szajnochy* (1818—1868), więźnia stanu „u Karmelitów“, poety, literata i znakomitego historyka, autora licznych prac historycznych, w których wykazał wiele talentu, gruntowne opanowanie przedmiotu i zadziwiającą pracowitość. Nieocenionym był Szajnocha w szkicach historycznych“ (zwłaszcza z XVII. w.) które nazywano „brylancikami literatury“. W naszym piśmiennictwie historycznym był Szajnocha pierwszorzędnym talentem, którego znamiona przejawiają się zarówno w najwybitniejszych jego dziełach, jak i w drobniejszych szkicach.

Pomnik z piaskowca tworzy obelisk, w którego niży popiersie głośniego literata i historyka. Na obelisku orzeł, u stóp jego dwie postacie niewieście, symbolizujące Historię i Literaturę. Pomnik dłuta Parysa Filippiego. Grobowiec kryje również zwłoki syna znakomitego historyka, Dra Władysława Szajnochy, Prof. Uniw. Jagiellońskiego. (1857—1928).

Nieco w głębi: grób *Józefa Śmiechowskiego* (†1875), majora WP. z r. 1830/1, generała z r. 1863/4, kawalera orderu „Virtuti Militari“. Pomnik z piaskowca zdobią emblematy żołnierskie i orzeł polski (Pole 57).

Aleja skręca w lewą stronę i w prostej linii wytyczoną długą smugą doprowadza do Cmentarza Obrońców Lwowa. Na jej zakręcie po lewej stronie grobowce dwu arcybiskupów ormiańskich:

Ks. Isaka Issakowicza, arcybiskupa-metropolity lwowskiego (1824—1901), złotoustego kaznodziei, — oraz

Ks. Samuela Cyryla Stefanowicza (1755—1858), arc.-metr. ormiańskiego. W sarkofagu postać arcybiskupa w postaci leżącej. Oba te pomniki arcybiskupów ormiańskich w ujęciu neogotyckim nawiązują do epoki romantycznej.

Z głównej alei zejdźmy w jedną z bocznych dróg cmentarnych. Naprzeciw grobowców dwu arcybiskupów ormiańskich, pomiędzy polem 57 a 56. droga ta prowadzi w kierunku południowym.

Po stronie prawej (pole 57) spoczywa

Zygmunt Samolewicz (1842—1898), zasłużony pedagog, autor gramatyki języka łacińskiego i greckiego.

Po lewej stronie grobowiec *Jana Lama* (1838—1886). Pole 56. Literat, publicysta i powieściopisarz. Szerokiego rozgłosu zażywały jego „Kroniki niedzielne“, drukowane w „Gazecie Narodowej“ — dowcipne i pełne sarkazmu i ironii. Główną cechą jego talentu był ostry, zjadliwy, nieznaający nieraz miary i skrzący się dowcip. Ironia jego gryząca, bezlitosna, chwytająca z zamilowaniem

i w karykaturze nieraz uwydatniająca najdrobniejsze śmieszności. Głośną była swego czasu jego powieść „Głowy do pozłoty”, osnuta na tle stosunków galicyjskich, pełna siły obrazowania i charakterystyki osób.

Na pomniku napis:

„Nikną wieki może sławne
Grób po grobie się otwiera,
Nowe imię gasi dawne,
A sława sławę zaciera”.

Na polu 56 w głębi grób inż. *Ludwika Gollentala* (1840—1900), który wraz z prawnikiem Klemensem Żukotyńskim był pierwszym pionierem idei sokolej i założycielem pierwszego Tow. gimn. „Sokół” we Lwowie.

Obok grób jego siostry *Anny*, wdowy po znakomitym artyście rzeźbiarzu, *Parysie Filippim*. Jej pełne talentu prace drzeworytnicze były umieszczane we współczesnych pismach ilustrowanych.

W głębi pola 56:

grób *Władysławy Gostyńskiej* (1858—1934) artystki-rzeźbiarki, prof. Sem. naucz. żeńskiego.

Obok spoczywa *Adam Gostyński*, uczestnik powstania (1863/4 (†1871)).

Na skraju pola 57 grobowiec *Ks. Grzegorza Michała Szymonowicza*, arc.-metropolity ormiańskiego (1800—1875). W niży kapliczki baldachimowej postać arcybiskupa w pozie siedzącej, w pontyfikalnych szatach, wykonana wzorowo zarówno w rysunku, jak i pod względem technicznym (dl. *Juliana Markowskiego*.)

Po prawej stronie alei głównej, już w prostolinijnym kierunku rozprzestrzeniającej się

grób *Dzierżkowskich: Józef* (1807—1863), literat i powieściopisarz. Oprócz mnóstwa artykułów dziennikarskich pozostawił po sobie przeszło 60 nowel i powieści oraz dwa utwory sceniczne. Był przeważnie pisarzem obyczajowym i w tym kierunku zajmował wybitne miejsce w literaturze. Pojedynczy kamienny krzyż.

Po lewej stronie alei na polu 4 grób *Ks. Jana Marcelego Gutkowskiego*, arcybiskupa Marianopolitańskiego, b. biskupa podlaskiego, który „r. 1863 w 88 roku wieku swego — pobożnie w Panu zasnął”. Postać arcybiskupa w infule i z pastorałem w ręku, w edykule szafiastym. Napis na ścianie parapetowej już dość zniszczony i trudny do odczytania.

Po lewej stronie alei na polu 4 grobowiec *rodziny Geschöpfów*, z aniołem klęczącym z krzyżem w ręku. Rzeźba *Leopolda Schimsra*.

Po prawej stronie alei grób filantropa *Feliksa Szumlańskiego*, nauczyciela gimnazjalnego (1814—1874), który „cały zapracowany i oszczędzony majątek kilkudziesiąt tysięcy zapisał na stypendia dla celujących uczniów szkół średnich“.

Na polu 53 nieco w głębi po prawej stronie grobowiec znakomitego historyka, Dra *Wojciecha Kętrzyńskiego* (1838—1918), Dyr. Zakładu Nar. im. Ossolińskich. Z jego śmiercią ubył jeden z najwybitniejszych historyków, wytrawny znawca zamierzonych dziejów Słowiańszczyzny i średniowiecznych dziejów Polski, znakomity wydawca źródeł, etnograf, który przez pół wieku służył z nadzwyczajną gorliwością nauce polskiej i wzbogacił ją swymi znakomitymi pracami. Gorący miłośnik naszej przeszłości, najszczerzy Polak i patriota, w swej młodości był Niemcem, wychowanym w otoczeniu nawskróś niemieckim. W młodym v. Winklerze poczęła się budzić świadomość narodowo-polska i ocknęła się w nim dusza na uniwersytecie w Królewcu, gdzie ostatecznie pozbył się niemieckiej, sztucznej powłoki. W r. 1863 w czasie potajemnego przewożenia broni ujęty i osadzony w Kładzku. Z biegiem lat obejmuje kierownictwo Biblioteki w Kórniku a następnie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. W działalności naukowej Kętrzyńskiego zaznaczył się wybitnie kierunek wydawniczy i pisarski. Objął po Bielowskim wydawnictwo „Pomników dziejowych Polski“, wydal ze Smolką dyplomatariusz Tyński. Gorąco przywiązany do ziem rodzinnych, poświęcił dziejom i etnografii Prus polskich szereg znakomitych prac i rozpraw naukowych. Dzieje odwiecznych zmagañ Słowiańszczyzny ze światem germańskim znalazły w nim świetnego badacza i pisarza. Wystarczy nadmienić, że wykaz jego prac naukowych obejmuje 245 tytułów dzieł, rozpraw, przygodnych artykułów i recenzyj. Był zamilowanym bibliotekarzem i na tym polu położył ogromne zasługi.

Poniżej grobu Dra W. Kętrzyńskiego spoczywa *Emanuel Dworski* (1850—1916) inspektor szkół średnich.

W niewielkim oddaleniu od tego grobu — w kierunku Cmentarza Obrońców Lwowa, na polu 53.

pomnik z granitowych głazów, w piramidę ujętych:

Marii Bartus (1856—1885) utalentowanej poetki. Na pomniku wiersz Teofila Lenartowicza (Florenceja, 6 paźdz. 1883):

„Chateńkę, jakiej nie miała sierota
Wzdychając za nią aż po życia kres
Wznoszą jej dłonie miłych siostr i braci...
Księgi jej pieśni nie na wagę złota

Ciążą — a na wagę lez.

Za takie księgi sam Bóg w niebie płaci

I z niemi Ona tam wysoko w górze

Stoi nad Tobą laskawy przechodniu

I jako dzwonek co rozpędza burzę...

Dzwoni nad Polską w tych straceńców chórze,

k którzy się jawią i nikną dzień po dniu" —

Na skraju pola 22 po lewej stronie skromny pomnik *Franciszka Smolki* (1810—1898), więźnia stanu i męża stanu, postaci, jednej z najpiękniejszych i najszlachetniejszych, która w byłym zaborze austriackim w ubiegłym stuleciu na przestrzeni dziesiątek lat wyrosła do wyżyn sztandarowego symbolu, promieniująca szeroko po ziemiach polskich głębią swego programu, niosącego szczytne hasła wolnościowe w okresie dławienia przez rząd zaborczy wszelkich porywów, zmierzających do zapewnienia narodowi należnych mu praw i swobód obywatelskich. Porzucił karierę urzędniczą i rzucił się w wir konspiracji. Aresztowany pod zarzutem organizowania tajnych spisków, przesiedział trzy i pół roku w murach więzienia pokarmelickiego a skazany na śmierć przez powieszenie, skutkiem amnestji znalazł się na wolności, z zakazem praktyki adwokackiej i pozbawieniem tytułu naukowego. W okresie „wiosny ludów“ wypłynął na szerszą arenę polityczną a jako idealny przedstawiciel parlamentaryzmu, wybrany został prezydentem Izby. Po spędzeniu w zaciścu pod dozorem policji 10-letnich rządów epoki Bachowskiej, w rozpoczynającej się dobie konstytucyjnej wybrany posłem m. Lwowa do Sejmu i Rady Państwa, stał się żarliwym rzecznikiem idei federacyjnej i dążeń o autonomię kraju. Ostatni okres politycznej działalności Smolki przypada na lata 1879—1893, kiedy czasowo sprawował przewodnictwo parlamentu.

Mąż stanu niepospolity, żarliwy wyznawca swobód obywatelskich, twórca konstytucjonalizmu, od młodości do grobu był wiernym synem swego narodu, któremu najlepsze oddał swe siły. „Wielki starzec polskiego narodu“.

Przy drożynię po lewej stronie:

Leon Syroczyński (1844—1925), Prof. Politechniki, uczestnik powstania 1863/4.

Nieco wyżej na prawo:

Eugeniusz Kuzia (1879—1934), radca Sądu Apelacyjnego, wybitny prawnik.

Po przeciwległej stronie alei (pole 53) grób *Michała Kuryłowicza*, gen. W. P.

Na lewo grobowiec *Ks. Adama Jasińskiego*, biskupa przemyskiego. Postać biskupa w postaci stojącej we wnętrzu pomnika. Całość sztywna i kamiennie-martwa.

Na polu 22 w głębi grobowiec *Dr Szczepan Mikołajski* (1861—1929), działacz stronnictwa ludowego, naczelnik Wojewódzkiego Urzędu Zdrowia.

Naprzeciw po prawej stronie

grób *Honoraty Borzęckiej* (1775—1858), współwłaścicielki Zakładu naukowego. Pomnik z piaskowca przedstawia podnoszącą się postać kobiecą na postumencie gołyckim (dl. Cypriana Godebskiego).

Po prawej stronie grobowiec *Stanisława i Pauliny Paporów* (†1868). Obok trumny kobieta upada na jedno kolano. W rękę trzyma feston kwiatowy, którego nie zdołała porzucić na trumnę. Lewą dłonią podtrzymuje osuwające się kwiaty, prawa ręka wysunięta na wieko trumny. Strona techniczna pomnika wykazuje pewne zalety (dl. Antoniego Kurzawy).

Dwa grobowce wymienić dalej należy po tej stronie:

Dra Augusta Lozińskiego (1861—1934), adwokata i wybitnego członka lwowskiej palestry, oraz nieco w głębi piękny pomnik o wysokiej kolumnie, którą u dołu wieńczą trzy figury kobiece. Pomnik kryje zwłoki

Dra Franciszka Stefczyka (1861—1924), wybitnego i zasłużonego działacza nad uzdrowieniem finansowych stosunków wsi. Napis na pomniku głosi: „Całe jego życie to jeden wielki czyn w służbie Boga i Ojczyzny“. (piękny pomnik dl. Periera).

Po przeciwległej stronie pola przy drodze od południa poniżej grobowca Stefczyka

grób *Romana Dzieślewskiego* (1863—1924), Prof. Politechniki. Pole 50.

Po stronie lewej głównej alei w ujęciu skromnej kolumny pomnik *Augusta Bielowskiego* (1806—1876), znakomitego historyka, z którego nazwiskiem związane jest pomnikowe dzieło: „*Monumenta Poloniae historica*“ — zbiór źródeł do historii polskiej. Autor wielu prac naukowych. (Pole 22).

Nieco wyżej na lewo grób *Miączyńskich* z piaskowca w kształcie grotu (dl. Parysa Fillipi). Na szczycie grotu surowy ryzalit, na nim krzyż kamienny. W głębi na podmurku kłęczy anioł śmierci, podtrzymując młodą postać niewieściami o obliczu śpiącym (*Maria Miączyńska*, córka pułkownika W. P. 1845—1866) i ogarnia ją skrzydłami. Lewą rękę wznosił do wysokości ust i jakby nakazywał milczenie. Pełna polotu koncepcja rzeźby praw-

dziwie wzrusza i jakby onieśmiela, wskazując na zachowanie spokoju. Pomnik wywiera głębokie wrażenie.

Na lewej ścianie groty wiersz przez K. U(jejskiego):

„Gdy ją anielskie odwołały hasła,
w jułrzence życia błysnęła i zgasła.
Ach! jakże różny niesie Twój zgon skutek,
Radość niebiosom a rodzicom smutek“.

Po lewej stronie alei głównej (pole 21) grobowiec rodziny *Łomnickich*:

Dr Marian Łomnicki (1845—1913), badacz przyrody i zasłużony pedagog, — *Małja* (1850—1930), wybitna działaczka społeczna, — *Dr Jarostaw* (1873—1931), dyr. Muzeum przyr. im. Dzieduszyckich.

Po prawej stronie: *Karol Brzozowski* (1821—1904), żołnierz-poeta; wydawca pieśni ludu nadniemeńskiego. Na frontonie pomnika miecz w ramionach lutni symbolizuje działalność żołnierza-poety.

Mijamy małe rondo i nębawem otwiera się przed nami po prawej stronie droga, bezpośrednio wprowadzająca w obręb Cmentarza Obrońców Lwowa.

IX. Droga w kierunku Cmentarza „Żelaznej Kompanii“ (1830/31) i dalej do kaplicy Barszczewskich (południowo-zachodni skraj cmentarza).

Podążamy najpierw główną aleją prawą, przy której po prawej stronie leży grób *Marcelego Ciemińskiego* (1824—1885). Na grobie postać anioła z gwiazdą na skroni, pełna znamion piękna szlachetnego, pełna ruchu i powagi, o półotwartych skrzydłach. Szczególnie w profilu uderza wdzięk lekkości, z oblicza pięknego więcej spokojny wyraz żalu a znakiem w tej mierze jest powłóczysta obsłona popielni, oburącz trzymanej. U stóp postaci na płaskim odłamie kamienia popiersie mężczyzny, w otoku wieńca z kłosów i bluszczów. W niższych splotach wieńca instrumenty muzyczne, zwój nut i sierp. Z tych emblematów życiowych zmarłego zrywa się gołąb do lotu.

Od alei głównej odcina się na prawo droga, wiodąca na cmentarz „Żelaznej Kompanii“ (1830/31). Pomiędzy polem 58 a 3 droga wiedzie w kierunku południowym.

Przy drodze bocznej na prawo grób *Józefa Gryf Skrzyszowskiego* (1812—1888), żołnierza z r. 1830/31.

Dalej przy drodze południowej kaplica grobowa *Józefa Pańczkowskiego* (1880).

Po prawej stronie grób rodziny *Thullie*, obok rodziny *Anców* (pole 71 a):

Bolesław (1811—1909), kóm. Rządu Narodowego z r. 1863/4, wygnaniec, tulacz.

Józef Zagórowski (1821—1878), 14-letni więzień w kazamatkach Zamościa; *Bogumila Ancówna* (1883—1914), nauczycielka i publicystka.

Przed kaplicą *Pajęczkowskiego* (pole 58) grobowiec *Juliana Horoszkiewicza* (1816—1900), więźnia stanu w Kufsteinie, dyr. Kasy Wydziału Krajowego. Autor źródłowo opracowanych pieśni polskich z r. 1830/31 oraz wspomnień z tego czasu pt. „Echa minionych lat”. W grobowcu spoczywa jego żona *Walentyna z Trojanowskich*, literatka i właścicielka Zakładu naukowego dla dziewcząt. Grobowiec wedle projektu znanego arch. Adolfa Kuhna.

Powyżej kaplicy *Pajęczkowskiego* droga skręca na prawo pomiędzy polem 69 a 71 a.

Przechodzimy obok grobowca *SS. Opatrzności* i obok (pole 71 a) na lewo przed nami *Cmentarz „Żelaznej Kompanii”* (str. 20).

W tyle za żywoplotem tego cmentarza

grób *Lukasza Bobrowicza* (†1914), kapelana gr.-kat., uczestnik (1836—1865), rotmistrz z r. 1863/4.

Obok po prawej spoczywa *August Valentin d'Hauterive* (1836—1865), rotmistrz z r. 1863/4.

Za dróżką

po lewej stronie drogi (pole 71 b) grobowiec kryje zwłoki dwu znakomitych uczonych i profesorów Uniwersytetu im. J. K.:

Dra Romana Pilata, profesora literatury polskiej (1816—1906), oraz *Dra Xawerego Liskiego* (1838—1891), historyka, członek Akad. Umiej., założyciel Towarzystwa historycznego. Powołany przez Wydział Krajowy w r. 1868 do Lwowa zajął się Liske wydawnictwem aktów grodzkich i ziemskich, którego niepospolita wartość polegała na ścisłej, krytycznej metodzie wydawcy. Obok epoki Zygmuntońskiej zajmował się dziejami upadającej Rzeczypospolitej. Pozostawił wiele cennych rozpraw naukowych (64) i wykształcił szereg wybitnych historyków, działających chlubnie na terenie Lwowa.

Nieco dalej od grobowca Romana Pilata na prawo:

grób *Ottona Hausnera* (1827—1890). Polityk, ekonomista, statysta, esteta. W czasie „wiosny ludów” walczył na barykadach Berlina, później Wiednia, gdzie był ranny. Po powrocie do kraju osiadł na roli, którą rychło porzucił, by oddać się studiom ekono-

zniczno-statystycznym oraz polityce, w której wybitną rolę odgrywał jako poseł sejmowy, a zwłaszcza parlamentarny. Jego mowa w obronie narodów słowiańskich wobec zakusów wiedeńskiej centralizacji zyskała mu wśród nich ogólne uznanie. Obdarzony niezwykle zmysłem artystycznym, był miłośnikiem wielkim malarstwa i rzeźby. Z wytwornym wykształceniem łączył stałość przekonań i rzadki dar wymowy.

Nieco dalej po przeciwległej stronie

Aleksander Cholewa Ubysz (1832—1890), kap. z r. 1863/4, literat (pseudonim Symplicius Gawin), autor zajmujących gawęd myśliwskich.

Dr Zygmunt Węclewski, Prof. i Rektor Uniw. J. K. i b. Prof. Szkoły głównej w Warszawie (1824—1887). Autor licznych przekładów tragików greckich, ogłosił wiele rozpraw naukowych.

Dalej duży grobowiec *Antoniego Bilińskiego* (1810—1895), fundatora Zakładu dla nieuleczalnych, w stylu późno-romańskim (proj. M. Kowalczyka, z pracowni L. Schimslera).

Dr Rudolf Zuber (1858—1920), Prof. Uniw. J. K., wybitny geolog.

Dalej na prawo (pole 71 b) *grobowiec Janowskich: Józef Kajetan Janowski* (1832—1914), sekretarz Rządu Narodowego z roku 1863/4 oraz *Tadeusz Mostowski*, Prof. architektury (†1929).

Józef Kajetan Janowski zmarł dnia 21 czerwca 1914 r. a po grzeb jego wyrósł do granic wielkiej manifestacji całego miasta. Po raz pierwszy wystąpili Strzelec lwowscy w szeregach z głównym Komendantem Józefem Pilsudskim, który nad mogiłą, zwracając się do strzeleckiego zastępu, zaznaczył między innymi: „Nie myśl przyszy żołnierzowi polski, że Twoja jutrzienka ma być pięknym i różowym zaraniem szczęścia i chwały, że Ciebie będą chowali i z tyni honorami, jak dziś po 50 latach, chowamy wodza naszych dziadów... Twoja jutrzienka, to błysk pioruna na czarnej chmurze... Twój grób bezimiennym być może... Lecz żołnierzowi polski, Ty nie zdrzys przed walką, na które Cię Twój Rząd Narodowy wyszle... Stoimy przez Rząd Narodowy! Chłopcy — pożegnać Go nam po żołniersku przystoi! Baczność!“ Miał przemówić Biskup Dr W. Bandurski, ale oświadczył: „chciałem mówić, ale Komendant Strzelców wszystko za mnie powiedział, nie mam nic do dodania“...¹⁾.

¹⁾ Z. Zygmuntowicz: „Wspomnienie z 1914 r.“. (Orleńta. Lwów 1933).

Ogromny grobowiec *Leopolda Schimsera*, rzeźbiarza (†1889). Prześliczny krzyż empirowy, spowity w górze gałązkami dębu, niżej girlandą róż.

X. Droga południowa w kierunku cmentarza „Żelaznej Kompanii“ (1863/4).

Droga ta rozpoczyna się pomiędzy kaplicą Baczewskich a Morawskich - Lodyńskich. (Pole 3).

Po lewej stronie liczne grobowce. Wśród nich *Zaremba-Cieleckich*, *Prof. Józefa Kretowicza* (†1912) i inne.

Przy drożynie (na lewo) grobowiec *Gerlaszyńskich*: *Klotylda Bieniakówna*, uczennica Konserwatorium (1899—1918), ranna w walkach o Lwów.

Po stronie prawej tej drożyny grobowiec rodziny *Padewskich*:

Dr Alojzy Winiarz (1868—1912), docent i sekretarz Uniwersytetu J. K., dyr. Archiwum państwowego.

Przy pierwszej drożynie (na prawo) w pośrodku grobowiec rodziny *Lintnerów*: *Józef*, przemysłowiec, padł ofiarą „ukraińskiej“ zbrodni 11 list. 1918.

Przy drugiej drożynie po lewej stronie spoczywa (pole 67) *Dr Tadeusz Wojciechowski* (1838—1919), Prof. Uniwersytetu J. K., historyk i historiozof, wielki uczony i myśliciel, mistrz umiejętnej analizy i twórczej syntezy, pozostawił po sobie bogatą spuściznę w dziełach znakomitych i niezapomnianych. Badacz niezwyklej bystrości, mistrz słowa i „mąż czynu naukowego“, historyk znakomity, zarówno społeczny, jak i polityczny. Od „Chrobacji“ aż do „Szkiców XI w.“ i do ostatnich drobniejszych przyczynków wyposażył naukę polską w oryginalne własne sposoby badania, wielce pomysłowe a tak trudne, iż stanowią one niespożyty pomnik jego chwały naukowej. Pierwszy profesor historii ojczystej na unarodowionym ponownie Uniwersytecie we Lwowie przez lata długie nauczał, kierował, prowadził młodzież, rzucił obficie jasne promienie swej wiedzy wielkiej, swej metody subtelnej, swej olśniewającej intuicji twórczej. Był wspaniałą ozdobą polskiej nauki, znakomitym badaczem i człowiekiem, łączącym jasną myśl z gorącym sercem, wytrawność sądu z bystrością rozumowania. Nadzwyczaj trafnie o nim powiedział Dyr. Dr L. Bernacki „iż w dostojnym tym starcu miała nauka wielkiego artystę, historia mistrza, pokolenie klasyczny wzór pracy i obowiązkowości“.

Po stronie przeciwległej grobowiec *Dra Antoniego Maleckiego* (1821—1913), Prof. Uniwersytetu J. K., znakomitego pisarza, krytyka i językoznawcy. Literaturę polską przedstawił w dużym.

dziale, w którym wykazał uczoność, sumienność i wszechstronność. Jego „Gramatyka języka polskiego“ przez długie lata w szkołach średnich była pierwszorzędnym podręcznikiem.

Na polu poezji dramatycznej pozostawił tragedię: „List żelazny“, komedię „Grochowy wieniec“ i in. Opracował przekłady tragedyj Sofoklesa. Pracował i na polu historycznym.

Przy trzeciej (równoległej) drożynie grobowiec *Dra Romana Kordysa* (1886—1934), dziennikarza, redaktora „Słowa Polskiego“ i „Ilustr. Kuriera Codziennego“, pioniera taternictwa i narciarstwa polskiego.

Naprzeciw na skraju grobowiec *Domaszewiczów*, istne wojenne „campo santo“: inż. *Aleksander* (1841—1906), żołnierz 1863/4, — *Józef Jankowski* (1841—1915), żołnierz 1863/4, — inż. *Kazimierz Jankowski* (1843—1920), żołnierz 1863/4.

Obok na skraju drożyny piękny grobowiec *Lewickich*: *Dr Edmund Kamiński* (1864—1931). Przepiękna rzeźba kobiety (dl. T. Barącza).

Podążamy dalej drogą w kierunku południowym.

Na skraju pola 3 przy drożynie po lewej stronie: grobowiec inż. *Kazimierza Kościesza Kulakowskiego*, żołnierza 1863/4 (1846—1912).

W głębi pola 09 spoczywa *Dr Wawrzyniec Żmurko* (1824—1889), wybitny matematyk, Prof. Uniw. J. K. od r. 1871 i członek Akad. Umiej.. Na pomniku napis: „Światłem prawd wielkich tutaj duch Twój świeci. Tam wieczna prawda niechaj świeci Twej duszy“.

Na tym samym polu w głębi *Bolesław Czerwiński* (1857—1888), twórca „Czerwonego Sztandaru“. Pomnik wystawiony staraniem P. P. S.

Przy prawej drożynie (na lewo) grobowiec *Artura Leopolda Rollendera-Rolanda* (1826—1893), b. cukiernika, syna Jana Rolanda, kap. W. P., poległego w r. 1831, honweda Legionu Polskiego na Węgrzech w r. 1848/9. W dużej niszy sarkofag.

Na polu 68 przy drodze (na prawo) grobowiec *rodziny Kauczyńskich*: *Antoni*, radca dworu (1855—1915), *Adam* (1863—1928), kupiec, prezes Kongregacji Kupieckiej.

Dochodzimy pomiędzy polem 69 i 68 do drogi opisanej poprzednio, wiodącej obok Cmentarza „Żelaznej Kompanii“ z roku 1830/1.

Naprzeciw wylotu tej drogi grobowiec Prof. *Romana Pilata* (str. 98).

XI. *Czwartą drogą w kierunku południowym*. Z ronda głównego droga ta u swego wylotu rozdziela się.

a) Z nich *pierwsza*, dłuższa prowadzi w prostym kierunku południowym aż do granicy cmentarza („Dom Pracy“). Pole cmentarne występuje ostrym klinem, na którym znajduje się *grobowiec inż. Stanisława Alexandrowicza* (str. 107).

Po lewej stronie drogi:

grób *Dra Ferdynanda Kwiatkowskiego* (1861—1935), adwokata, dyr. Gal. Kasy Oszczędności.

Obok

piękny *grobowiec rodziny Mierników: Józef* (1868—1933), przemysłowiec naftowy (dl. L. Tyrowicza).

Równoległe drożyny boczne po lewej stronie opisane poprzednio (str. 100—101).

Na skraju dróżki *grobowiec rodziny Merunowiczów: Dr Józef* (1849—1912) i *Dr Jan* (1882—1918).

Przy pierwszej lewej drożynie:

grobowiec Rodzińskich: Dr Herman (1862—1925), gen.-lekarz W. P.

Grobowiec Antoniewskich: Napis: Stanisław, ulan Beliny, padł w boju pod Wojciechowiczami 23 czerwca 1915, pochowany w Kurowie. Odznaczony Krzyżem Walecznych.

Przy tej zacisznej drożynie, bez drugiego wylotu, znajdują się dwa *grobowce rodziny Dwernickich*. W jednym z nich po stronie północnej: *Dr Stanisław Dwernicki* (†1935), lekarz i działacz społeczny w Boryslawiu, założyciel tamtejszego polskiego gimnazjum.

Przy drodze po lewej stronie:

grobowiec Dra Jana Papée, prez. Izby lekarskiej,

grobowiec rodziny Stefków: Dr Michał (1840—1916), prezydent Sądu Okręgowego.

Podążamy wzdłuż pola 68.

Naprzeciw położonego na skraju pola 68 *grobowiec*

SS. Franciszkanek Najśw. Sakr. Drożyna, prowadząca na prawo, na zachodni skraj cmentarza, jest przedłużeniem opisanej poprzednio, przecinającej pole 68, przy której znajduje się *grobowiec Rollendera Rolanda* (str. 101).

Przy tej drożynie (pole 77) po lewej stronie *grobowiec Dra Wiktora Opolskiego* (1839—1911), uczestnika powstania z r. 1863/4, prymariusza szpitala powszechnego.

Obok grób *Platona Kosteckiego* (1833—1908) literata i publicysty.

Po prawej stronie na skraju w przepięknym położeniu (pole 78) grobowiec rodziny *Arnoldów*: *Dr Jan* (1882—1930) adwokat, mjr. W. P., Obrońca Lwowa.

Przy drodze, która prostolinijnie prowadzi w kierunku południowym, po lewej stronie (pole 68) grobowiec *Rewakowiczów*: *Henryk*, długoletni redaktor „Kuriera Lwowskiego”, szanowana i popularna postać na terenie miasta. Współtwórca ruchu ludowego w b. zaborze austriackim.

W dalszym szeregu u południowej granicy cmentarnej na skraju pola 70 zwraca uwagę oryginalnie ujęty pomnik rodziny *Barwiczów*: *Irena* (1904—1920). Na wysoko ustawionych blokach płytowych artystycznie wykonana postać dziewczynki, siedzącej z książką w ręku obok strzaskanego słupa.

Za grobowcem rodziny *Barwiczów* kamienny krzyż z daszkiem trójkątnym, wzorowany na krzyżach przydrożnych, z herbem m. Lwowa i datą na okoku: 1. XI. — 22. XI. 1918, wskazując, że na tym miejscu poległ w obronie Lwowa w dniu 21 list. 1918 w zaciętych walkach, jakie wtedy rozgrywały się na cmentarzu Lyczakowskim, *Jerzy Bitschan* (1904—1918), uczeń VI kl. gimn. Spoczywa w katakumbach na cmentarzu Obrońców Lwowa.

U kresu drogi duży piękny grobowiec znanego architekta *Edmunda Żychiewicza* (1870—1924), z którego nazwiskiem związała się nadzwyczajna ofiarność, subtelne odczuwanie piękna, niemal poetycki polot w jego przedstawieniu. Wiele monumentalnych gmachów w mieście zawdzięcza mu swój wspaniały wygląd.

Dochodzimy do kaplicy grobowej *rodz. Barszczewskich*.

Szczególną uwagę zwraca w tej stronie monumentalna kaplica grobowa rodziny *Barszczewskich*, najpiękniejsza z kaplic cmentarnych, z kopułą okazałych rozmiarów, w stylu romańskim, z portykiem, opartym na dwóch kolumnach i zainteresowanie budzącymi drzwiami. Projektował Władysław Halicki, wykonał Leopold Schimser.

U końcowego wylotu drogi, wzdłuż poprzecznej dróżki, liczne grobowce, pochodzące z ostatnich czasów. Na skraju piękny grobowiec rodziny *hr. Pinińskich* (H. Perier).

Poniżej przy dróżce na prawo: grób *Dra Władysława Kozickiego* (1879—1936) Prof. Uniwersytetu J. K.

XII. Droga południowa, równoległa do prawej alei głównej, wiodąca od kaplicy *Barszczewskich* do Cmentarza *Obrońców Lwowa*.

Po północnej stronie tej drogi leżą pola: 71, 57, 56, 55, 53, 52,

50, 49, którym odpowiadają po południowej stronie pola: 71—76.

Przed nami duże rondo, zaciemnione bujną zielenią (dookoła pola: 71a, b, c.) Na skraju przy drodze (na lewo wiodącej na Cmentarz „Żelaznej Kompanii“ z r. 1830/31), grobowiec rodziny *Dobrzańskich*: *Jana* (1819—1935) i *Juliana* (1877—1935), artyści dram. Teatrów Miejskich. Pomnik w kształcie obelisku z piaskowca z płaskorzeźbą marmurową popiersia Jana Dobrzańskiego (H. Perier).

Przy rondzie po lewej stronie: *Dr Alfred Jahner* (1860—1934), pedagog-dydaktyk, wizytator szkół średnich.

Po przeciwległej stronie grobowiec rodziny *br. Hendlów*, z kamienia i marmuru w kształcie frontonu świątyni antycznej, (dl. Leonarda Marconiego, proj. J. Schulca).

Zwraca dalej w rondzie uwagę: grobowiec rodziny *Krzecznowiczów*: *Dr Włodzimierz* (1862—1925) Pomnik z marmuru karyjskiego przedstawia edikulę z piaskowca, na sarkofagu postać niewieścia z lampką. (dl. T. Dykasa).

Droga w kierunku wschodnim: po prawej stronie

Grobowiec *br. Brunickich*, dalej grób *Dra Grzegorza Ziembickiego*, seniora (1806—1892), znanego w kraju lekarza chor. wewnętrznych, posła sejmowego. Na pomniku napis: „Przeszedł dobrze czyniąc“. Przed grobowcem para figuralnych postaci aniołów.

Józef Supiński (1804—1893) wybitny ekonomista, autor „Szkoły gospodarstwa społecznego“. Nieporównana piękność języka, siła wyśłowienia i gorące uczucie przy jasności rozumowania czyniły poglądy Supińskiego niewypowiedzianie pociągającymi, np. jego wykłady na temat pracy i oszczędności.

Droga odchyła się na lewo. Zwraca uwagę duży grobowiec rodziny *Łozińskich* (pole 56): *Władysław* (1843—1913), red. „Gazety Lwowskiej“ oprócz licznych rozpraw literackich i krytycznych pozostawił szereg powieści, w których odtwarzał życie towarzyskie galicyjskiego społeczeństwa w czasach porozbiorowych.

Po prawej stronie drogi (pole 72) w głębi, w drugim rzędzie mogił od brzegu, grobowiec *Żulińskich*: *Dr Józef* (1841—1908) ucześnik powstania 1863/4, dyrektor Seminarium nauczycielskiego żeńskiego, znany pedagog i syn jego, *Dr Tadeusz* (1889—1915) — „Pilsudczyk, komendant W. P. w Warszawie i pod zaborem rosyjskim 1914—1915, por. 3 pp. I Brygady Legionów polskich, zmarł 5 listopada 1915“.

Na skraju pola 73 kaplica grobowa *hr. Dzieduszyckich: Maurycy (1813—1877)* historyk i literat. Wśród wielu prac pozostawił dzieło „Piotr Skarga i jego wiek“, w którym wykazał gruntowną znajomość epoki. Był również autorem „Pieśni o dziejach polskich“.

Od tej kaplicy drożka prowadzi w kierunku południowym. Obok kaplicy na prawo grób *Teofila Merunowicza (1846—1919)*, uczestnika powstania 1863/4, posła sejmowego i parlamentarnego, działacza politycznego i społecznego.

W sąsiedztwie dużych rozmiarów *grobowiec O. O. Bernardynów*.

Skręcamy na prawo w zaciszną, prostą, o wystawie południowej, aleję. Bujna zieloność, liczne smugi nagromadzonych wokół grobowców cyprysów i tui czynią z tego cmentarnego odcinka jakby na daleką północ przeniesiony fragment włoskiego „campo santo“.

Po prawej stronie grób *Dra Izzydora Szaraniewicza, Prof. Uniw. J. K. (1829—1901)*. Po lewej piękny *grobowiec rodziny Godlewskich*.

Po lewej stronie nieco w głębi (pole 72) *grobowiec Dra Ernesta Adama (1868—1926)*, dyrektora bankowego, wybitnego i wielce zasłużonego założyciela *T. S. L.*

Od kaplicy *hr. Dzieduszyckich* dalsza droga w kierunku Cmentarza Obrońców Lwowa.

Na skraju pola 55 spoczywa *Julian Oktawian Zachariewicz (1857—1898)*, Prof. architektury na Politechnice lwowskiej. Grobowiec z piaskowca, z urną na dużym postumencie w stylu renesansowym, ozdobny płaskorzeźbą chóru aniołów na frontonie. (Proj. własny z r. 1874).

W głębi pola grób *Dra Antoniego Rehmana (1840—1917)*, Prof. Uniwersytetu J. K., geografą, badacza Karpat i Afryki południowej, autora dwu tomowego dzieła: „Ziemie dawnej Polski“ i wielu innych prac z zakresu geografii.

Na przeciwnym polu spoczywa *Henryk Kopia (1866—1933)*, znany pedagog, długoletni dyrektor gimn.

W głębi na prawo grób *Dra Ludwika Finkla (1858—1930)* Profesora i Rektora Uniwersytetu J. K. Od najmłodszych lat żył w ustawicznym zgiełku pracy dla nauki, którą wzbogacał cenną swą działalnością pisarską. Pracował na rozlicznych odcinkach, działając i tworząc jako historyk, bibliograf, archiwista, wydawca, konserwator, krytyk, pedagog i wychowawca. Wśród licznych je-

go prac wysunęły się badania nad epoką ostatnich Jagiellonów oraz „Bibliografia historii polskiej”, która wyrosła do znaczenia pomnikowego dzieła, stając się najbardziej popularnym podręcznikiem dla każdego historyka. Mrówczą i ogromną nad nią pracą wznosił sobie niespożyty pomnik zasługi.

Miał tych zasług w swym skromnym, samotnym życiu znacznie więcej, czy wiązał je ze swoim nazwiskiem w dziedzinie konserwatorskiej czy w wyniesieniu do wielkiego znaczenia „Macierzy Polskiej” i jej wydawnictw czy broniąc a nawet ratując stanowczo i energicznie polski charakter Uniwersytetu, naszej „Almae Matris”, przed zakusami wiedeńskich władz centralnych. Wspomniały dzień obchodu 250-lecia Uniwersytetu Jana Kazimierza, 29 maja 1912 r. był jego pierwszorzędną zasługą. Na ciągłej, twórczej pracy zbiegło mu życie, w służbie dla nauki i społeczeństwa, pozostawiając potomnym wzór, godny naśladowania.

Przy alei, którą podążamy w kierunku Cmentarza Obrony Lwowa — w głębi na prawo:

Ks. *Dr Antoni Cieślík*, prałat papieski, kanonik lwowskiej kapituły obrz. lac. (1878—1937). (Dl. Periera).

Na polu 74 skromna mogiła *Dra Tomasza Garlickiego*, (1853—1920), wybitnego filologa, dyr. gimn. w Zloczowie.

Dalej na prawo grób *Władysława Ścibor-Rylskiego* (1882—1922), prog. gimn. w Brzeżanach, plk. W. P. i komendanta Korpusu Kadetów w Modlinie.

Mijamy mogiłne pole *S. S. Rodziny Marii*, na prawo: *Karol Kalita* (Rębajło), pulk. w 1863/4, uczestnik kampanii węgierskiej z 1848/9, organizator wojenny powiatu Stobnickiego, stoczył na czele swego oddziału szereg zwycięskich potyczek w lasach Ilżeckich, autor pamiątek z tych lat. (1829—1919).

Aleja obniża się, po prawej stronie: *Dr Franciszek Krček* (1869—1914). Prof. gimn. i docent Uniwersytetu. Uprawiał studia filologii klasycznej, następnie polskiej i słowiańskiej. Rozszerzył je na językoznawstwo indoeuropejskie i filologię indoirańską. Pozostawił wiele prac z tych dziedzin.

Poniżej grobowca rodziny *Grabskich*:

Dr Konstanty (†1928) radca Sądu Okręgowego, — *Józef*, st. radca skarb., *Dr Wiktor Swoboda* (1868—1933), wiceprezes Sądu apelacyjnego,

grób *Dra Antoniego Prochaski* (1852—1930), historyka, archiwisty, rozwijającego rozległą i różnorodną działalność naukową. Zasięg jego prac naukowych był bardzo rozległy i obejmował roz-

maite problemy na przestrzeni od XIII. do XVIII w. Jego studia nad epoką Jagielly i Witolda oraz nad dziejami Litwy, jak nie-
mniej praca wydawnicza aktów grodzkich i ziemskich wśród
mnóstwa innych wysuwają się na plan pierwszy.

Na skraju drożyny, wiodącej po lewej stronie w górę —
grobowiec rodziny *Stefanowiczów*: *Antoni* (1858—1929), artysta-
malarz, wizytator Kuratorium O. S. Lw., kawaler orderu „Polonia
Restituta“. Syn jego, *Kajetan*, legionista, spoczywa na Cmentarzu
Obronców Lwowa (z prac. Periera).

Po lewej stronie grobowiec rodziny *Piszczkowskich*: *Zygmunt
Piszczkowski*, dyr. rolniczy cukrowni w Chodorowie (1867—1907).

Ostatni po lewej stronie grób znanego lekarza lwowskiego,
Dra Lesława Glużińskiego.

Przed nami boczna brama, wiodąca na cmentarz Obronców
Lwowa.

Na ostatnim polu po stronie północnej drogi (49) rozpościera-
jącej się wzdłuż muru Cmentarza Obronców Lwowa:

Wacław Żmudzki (1869—1924), którego dwaj synowie polegli
w obronie Lwowa i leżą niedaleko ojca, tuż na wojennym naszym
cmentarzu:

Władysław (1900—1920), podpor. W. P. Napis na pomniku:
„według rozkazu“.

Wacław (1902—1918), napis: „według ślubowania“.

XIII. Prawa droga z ronda I. skrajem zachodnim cmentarza
(naprzeciw muru).

Z ronda głównego boczna droga prawa, ostatnia, prowadzi
wzdłuż muru cmentarnego. U swego wylotu rozdziela się na dwie
drożki, w które klinem wciśniętym obszar cmentarny.

Na klinie tym (pole 78) piękny pomnik inż. *Stanisława
Alexandrowicza* (1870—1934), który śpiesząc z ratunkiem tonącej
„zginął śmiercią ofiarną w falach Bałtyku w dniu 22 lipca 1934“.
Niezrównany znawca swego resortu, instytucję wodociągów miej-
skich postawił na wysokim poziomie a dzięki kryształowemu swe-
mu charakterowi zażywał w społeczeństwie nadzwyczajnej sym-
patji i popularności. (Pomnik dl. Periera).

Nieco dalej

grobowiec *Dra Adolfa Czerwińskiego* (1852—1937), prezesa
lwowskiego Sądu Apelacyjnego, wybitnego prawnika.

Obok spoczywa *Hipolit Śliwiński* (1876—1932), działacz poli-
tyczny i niepodległościowy.

Grób Stanisława Alexandrowicza.

Grobowiec rodziny Oswalda Balzera.

Po lewej stronie grobowiec *Dra Emanuela Macheka* (1852—1936), znanego ogólnie okulisty, Prof. Uniwersytetu J. K. Nadzwyczaj udatne popiersie w medalionie dłuta J. Smolkówny.

U dołu napis: „Wracałeś światłość oczom ludzi na ziemi, niechaj Ci światłość wickuista świeci w niebie”

Dalej świeżo założona mogiła *Dra Stanisława Zakrzewskiego*, (1874—1936) znakomitego historyka, Prof. Uniwersytetu J. K., senatora Rz. P. Wybitne znawstwo epoki średniowiecznej śp. Prof. Zakrzewskiego przyniosło literaturze historycznej szereg prac pierwszorzędnej wartości.

W najbliższym sąsiedztwie: piękny grobowiec rodziny Balzerów: *Dr Oswald Balzer* (1858—1933). Prof. Uniwersytetu J. K., Dyrektor Archiwum Ziemskiego, Twórca i pierwszy prezes „Towarzystwa Naukowego”, szlachetny Obywatel, na wielką miarę Uczony, znakomity Nauczyciel. Niewątpliwie jeden z największych uczonych, jakich Polska kiedykolwiek posiadała. Nadzwyczajne uzdolnienie wykazywał w swych wspaniałych dziełach, zarówno historyczne, jak i prawnicze. Jedną z istotnych cech jego geniuszu twórczego była intuicja a obok niej olbrzymi nakład pracy. Szczytna służba dla nauki i poszukiwanie prawdy były dla niego

zarazem pracą dla kultury duchowej narodu. Jego liczne dzieła przez długie lata zachowują charakter podstawowej wiedzy o historii ustroju Polski. Oryginalny i samodzielny w swych pracach naukowych zdumiewał ogromem podejmowanych badań i wynikami, jakimi wzbogacał naukę polską. Wśród mnóstwa pierwszorzędnych wartości prac „Genealogia Piastów” — „Spór o Morskie Oko” — „Królestwo Polskie” tworzą tytuły jego ogromnej zaśluzgi.

Publiczne wystąpienia tego wielkiego Uczzonego pozostają we wdzięcznej pamięci całego narodu: Jego „List otwarty do Mommsena” porwał niemal wszystkie narody słowiańskie a zwycięska obrona „Morskiego Oka” zachowała Polsce najcudniejszą perłę wód tatrzańskich. Podobnie przemówienie znakomitego Mowcy w r. 1910 w 500-tą rocznicę Grunwaldu, poddające gruntownej ocenie stosunki dziejowe polsko-krzyżackie i stwierdzające, że Grunwald ugruntował polityczne i ogólnocywilizacyjne podstawy narodu polskiego — rozległo się szerokim echem po kraju i zagranicą.

Wielka i święta jego pamięć żyje wśród całego polskiego narodu.

U góry grobowca napis: „Deo et Patriae serviebant”.

Dalej zwraca uwagę piękny grobowiec *Dra Waleriana Madejewskiego* (1888—1937), majora-lekarza W. P., odznaczonego Krzyżem Walecznych i in. „Zmarł niosąc pomoc bliźniemu”.

Wśród szeregu nieco wyżej założonych grobowców przy ścieżce:

Grób *Dra Stefana Niementowskiego* (1866—1925), Profesora Politechniki lwowskiej.

XIV. Droga wzdłuż południowej granicy Cmentarza (ostatnia).

Od kaplicy Barszczewskich na lewo, już na skraju cmentarza, zrazu po lewej jej stronie grobowce, po prawej teren, zieleniem pokryty, opada w kierunku parkanu od strony południowej. W dole mogiły ziemne z lat ostatnich.

Grobowiec *Dra Bronisława Ostoja - Ostaszewskiego* (1867—1932), adwokata, syndyka M. K. K. O., majora w rezerwie, założyciela i długoletniego wiceprezesa Związku Oficerów ziem południowo-wschodnich.

Przy drodze na lewo grobowiec *Mrozowickich: Zofia* (1861—1917), literatka.

Dalej przy skrajnej drodze na lewo:

Mieczysław Soltys (1863—1929) długoletni dyrektor Konserwatorium, wybitny muzyk, kompozytor, pedagog.

dalej

grobowiec „*Ruskich Żurnalistów*“ z mozajkowym obrazem Chrystusa;

grobowiec rodziny *Gerstmannów: Dr Teofil*, dyr. Szkoły realnej, zasłużony pedagog.

Z drogi prowadzą schody w kierunku południowej granicy cmentarnej.

Po prawej stronie drogi:

grobowiec rodziny *Zimnych: Stanisław Zimny*, (1856—1927) wojewoda lwowski.

VI. ZAKOŃCZENIE.

Przegląd dróg i drożyn cmentarnych skończony. Jak już podkreśliśmy powyżej, zdajemy sobie sprawę z tego, iż przegląd ten jest niezupełny, szczuple bowiem ramy broszury, jakie mu nakreślone zostały, uniemożliwiły przekazanie na jej kartach wielu, wielu nazwisk, zwłaszcza z lat dawniejszych.

Gdy krok przechodnia błądzi wśród labiryntu dróg cmentarnych, oko chwyci mnóstwo nazwisk wiele szanownych, które przesuwając się na przestrzeni lat dorzucały do narodowej skarbnicy potężną sumę wartości w rozmaitych dziedzinach życia i wybitnym swym dorobkiem gruntowały potęgę polskiego żywiołu w polskim zawsze Lwowie.

Stworzenie z naszego miasta zarówno w czasie zaboru austriackiego, jak i później, gdy rozwał się koszmar niewoli, pierwszorzędne ogniska politycznego i kulturalnego — było ich pierwszorzędną zasługą. Trwając latami na swych posterunkach, umieli rozwinąć na nich pełnię inicjatywy i wiele ożywionej pracy a nie zamykając się w ciasnym kole swych zajęć, wychodzili poza jego linię, dorzucając mnóstwo wartościowych poczynań na rzecz ogólnego dobra. I w tym tkwi wielka ich zasługa oraz głęboki szacunek zarówno wśród kół, w których działali, jak i u całego społeczeństwa. Zacierają się z biegiem lat napisy grobowe, niszczeję trawione przez czas tablice, — w pamięci jednak żyją ich nazwiska, o których niejedyn napis na cmentarzu głosi „iż przeszli przez życie, dobrze czyniąc“...

I N D E K S

- Adam 15, 105
 Adamscy 53
 Adamski 19
 Albinowski 69
 Alexandrowicz 15, 107
 Ancowie 98
 Antoniewski 102
 Arnold 103
 Aszpergerowa 16, 73
 Babiński 23
 Baczewscy 53, 89
 Baczyński 26
 Bagghofwund 75, 79
 Baliński E. 27
 Baliński K. 16
 Balzer 13, 109
 Barancewicz 32
 Baranowski J. 27
 Baranowski J. 28
 Barącz 16, 70
 Barszczewscy 103
 Bartus 15, 94
 Barwicz 103
 Barycki 22
 Barwiński 89
 Barzykowski 28
 Bastyr 45
 Battaglia 35, 36
 Bauer 82
 Beck 22
 Bełza 16, 54
 Benedyktynki ł. 62, 68
 Benedyktynki o. 82
 Bentkowski 26
 Bernardyni 105
 Bezdek 27
 Białecki 39
 Białoskórski 37
 Biechoński J. 28
 Biechoński W. 13, 15, 66
 Bieganówna 37
 Bieliński 33
 Bielowski 13, 96
 Bieniakówna 100
 Bieńczycki 31
 Bieńkowski 32
 Biernacik 39
 Biernacki 38
 Bierzecki 32
 Biesiadecki 70
 Biesiadzki 15, 88
 Biliński 15, 99
 Bischof 58
 Bitschan 37, 103
 Blaszcak 28
 Błoński 31
 Bocheński 33
 Bogdanowski 21
 Bogucki A. 21
 Bogucki K. 44
 Bombiński 22
 Borecki 33
 Borkowscy 71, 77
 Borzęcka 96
 Borzęcki 38
 Borzemski 61
 Borzewski 33
 Bostel 13, 88
 Brandt 26
 Bratkowski 33
 Brettmajer 31
 Breuer 77
 Bromilscy 62
 Brunicy 104
 Brückman 28
 Brühn 35, 38
 Brzozowski 16, 97
 Buczyński 27
 Buryan 36
 Burzym 36
 Bykowski 33
 Caisnuk 78
 Callum 39
 Cegliński 32
 Chaudoir 75
 Chądzyński 19
 Chlebiński 33
 Chmielowski 14, 60
 Chodaczek 88
 Chodakowski 28
 Chołodecki 14, 65
 Chołoniewska 82
 Chrzanowski 27
 Chylewski 31
 Cielecki 100
 Cieliński 33
 Ciemirski 97
 Cieński 13, 15, 44
 Cieślak 14, 106
 Ciesielscy 90
 Cięglewicz 22
 Ciszka 37
 Ciuchciński 15, 68
 Czapiński 28
 Czapliski 22
 Czarnecki 22
 Czarnowski 16, 60
 Czartoryska 15, 85
 Czaykowski 88
 Czepielewski J. 28
 Czepielowski J. 32
 Czernecki 54
 Czernicki 58
 Czerczyk 22
 Czerwiński A. 14, 107
 Czerwiński B. 101
 Czerwiński E. K. 14, 68
 Czerwiński K. 31
 Czołowski 13, 19
 Czoznakiewicz 27
 Danicz 31
 Dąbrowicki 27
 Dąbrowski W. 15, 77
 Dębitki 16
 Dembiński A. 33
 Dembiński St. 33
 Demeter 44
 Długoborski 20
 Dobija 39

- Dobranicki 71
 Dobrowolski 16, 77
 Dobrzański J. 16, 104
 Dobrzański J. 16, 104
 Dobrzański St. 16
 Domaszewicz 100
 Dominikanie 70
 Dreistern 76
 Drownowski 34
 Drexlerówna 16, 74
 Drozd 37
 Duleba 5, 31
 Dulebianka 15, 47
 Durski 15, 58
 Dutka 27
 Dwernicy 102
 Dworski 15, 94
 Dybowski 14, 26
 Dzieduszycka 13, 47
 Dzieduszycki 13, 104
 Dzierzkowski 16, 93
 Dzieślewski 14, 96
 Dziewanowski 34
 Dziewońska 32
 Dziewoński 31
 Dziwiński 14, 84
 Dziubiński 31
 Emmout 22
 Epstein 31
 Ernst 14, 85
 Fibich 64
 Fijałkowska 34
 Fijałkowski 32, 34
 Filippi 93
 Finkel 13, 105
 Fiszer G. 16, 28
 Fiszer X. 15, 83
 Franciszkanki 102
 Franiszynówna 39
 Franko 90
 Frankowski 32
 Fryling 16, 68
 Gaberle 82
 Gajewski J. 26
 Gajewski L. 34
 Galas 28
 Gall 16, 60
 Garlicki 106
 Gayczak 61
 Gawalewicz 16, 54
 Gärtner 14, 82
 Gebhardt 33
 Gedroyć 28
 Gerlach 37
 Gerlaszyńscy 100
 German 15, 65
 Gerstman 15, 111
 Gędziński 20
 Geschöpf 93
 Gluziński L. 38
 Gluziński L. 14, 107
 Głogowski 35, 37
 Głowaczewski 31
 Gnoiński 15
 Godowski 32
 Godlewski 105
 Golda 71
 Goltental 15, 93
 Gołąb 70
 Gostyńska A. 16, 54
 Gostyńska Wł. 93
 Gostyński Adam 93
 Goszczyński 13, 65
 Grabowski 32
 Grabscy 106
 Granatowski 21
 Grawes 39
 Grech 36
 Grek 14, 72
 Grelak 5
 Grekowicz 32
 Gromadzińska 15, 83
 Grottger 16, 79
 Grudziński 31
 Grünbergowie 72
 Grzegorzewicz 15
 Grzybiński 31
 Grzybowski 27
 Grzywiński 27
 Gutkowski 14, 93
 Haluza 36
 Hałakowski 22
 Hanka 44
 Hauer 77
 Hauptfleisch 27
 Hauterive 98
 Hausner J. 70
 Hausner O. 15, 98
 Hawrankowie 62
 Heil 37
 Heinrich 30
 Hendlowie 104
 Hentschel 33
 Heydenreich 13, 89
 Hirsch 26
 Hirschberg 13, 84
 Hoffmann 75
 Hordyński 33
 Horoszkiewicz 98
 Horynica 27
 Hozerowie 74
 Höfllich 28
 Höflinger 64
 Hrehorowicz 33
 Hryszkiewicz 19
 Hütter 38
 Isaakowicz 14, 92
 Iskański 20
 Iwanicki 23, 26
 Iwaszkiewicz 13, 44
 Jabłoński 37
 Jadowski 32
 Jahl 33
 Jahner 104
 Jakubowski 88
 Janiszewski 27
 Jankowski J. 101
 Jankowski K. 101
 Janowski 13, 93
 Jasiński 22
 Jasiński A. 14, 95
 Jasiński A. 15
 Jaskłowski 32
 Jastrzebski 33
 Jaszcz 36
 Jaworski Fr. 13
 Jaworski J. 26
 Jeziorański 13, 89
 Jorkasch 70
 Justian 16, 78
 Jurkowscy 89
 Juszczyński 28
 Kachnikiewicz 29
 Kaczor 5
 Kadyj 14, 89
 Kajetanowicz 90
 Kalina 27
 Kaliszczak 38
 Kalita 13
 Kallenbach 14
 Kamiński 16, 84
 Kamiński E. 101
 Kamiński K. 47

- Kamiński M. 47
 Kamiński W. 47
 Karliński 28
 Karmelici 67
 Kasperski 23
 Kasprzycki 32
 Kauczyński 101
 Kaute 31
 Kelch 31
 Kelly 39
 Kessler 45
 Kętrzyński 13, 94
 Kieronński 33
 Kiselka 53
 Kiszczakowski 31
 Kleszczyński 27
 Klimkowski 31
 Klimpel 28
 Kliszewicz 26
 Kmita 28
 Kocek 37
 Kocialkiewicz 22
 Kokorudz 65
 Komorowski 71
 Kolyszko 13, 17, 82
 Konopacki 22
 Konopka K. 36
 Konopnicka 15, 16, 64
 Kopeć 35, 37
 Kordys 16, 101
 Kornasiewicz 5
 Korol 39
 Kostecki 16, 102
 Kostrzewski W. 23
 Kostrzewski Z. 38
 Koszlak 31
 Kotkowski 31
 Kotowscy 70
 Kozicki 102
 Kozłowska 37
 Kozłowski St. 38
 Kozłowski W. 31
 Krasulski 20
 Krzek 14, 105
 Krechowicki 16
 Kretowicz 100
 Kropiwnicki 35, 35
 Królikowski 64
 Krówczynski 11
 Kruczkiewicz 14, 71
 Krukowiecki 22
 Kruszelnicki 32
 Kruszewski 20
 Krzanowska 32
 Krzeczunowicz 53
 Krzeczunowicz W.
     104
 Krzywczanowski 82;
 Krzyżanowscy 75, 79
 Kubala 13, 64
 Kuchta 33
 Kuczyński 24
 Kuhn 28
 Kulikowska 15, 88
 Kulakowski J. 31
 Kulakowski K. 101
 Kulakowski W. 36
 Kułaszowski H. 20
 Kunaszowski M. 20
 Kunsfeld 26
 Kurka 28
 Kuryłowicz 95
 Kuskiewicz 28
 Kuzia 95
 Kwiatkowski F. 102
 Kwiatkowski K. 23
 Kwiatkowski W. 38
 Lam 16, 92
 Lambor 34
 Languet 39
 Laskowski 26
 Lech 70
 Lercel 25
 Leszczyński 22
 Leśniewicz 31
 Lewiccy 80
 Lewicka A. 16, 82
 Lewicki J. 32
 Lickendorf F. 14, 67.
 Lickendorf J. 67
 Linnner 100
 Lipiński 58
 Liske 13, 98
 Listopadzki 32
 Litwinowicz 54
 Longchamps 20
 Lorenz 22
 Lucagin 47
 Ludkiewicz 27
 Lutoszewski 28
 Łobos 37
 Łodyńscy 53
 Łomnicka 16, 97
 Łomnicki J. 97
 Łomnicki M. 15, 97
 Łopaczyńscy 54
 Łoś 19
 Łoziński A. 14, 96
 Łoziński W. 13, 16, 72
 Łoziński Wł. 13, 104
 Łukasiewicz 72
 Łukasiewicz W. 71
 Łukasiewiczowa 34
 Łuniewski 22
 Machek 14, 109
 Maciątek 38
 Macieszkiwicz 31
 Madejewski A. 72
 Madejewski W. 110
 Majchrowicz 15, 60
 Majewski 32
 Majkowski 27
 Malinowski K. 77
 Malinowski St. 34
 Małachowski 15, 60
 Małecki 14, 100
 Markowski 90
 Marud 36
 Marynowski 44
 Masiuk 33
 Matiaszek 34
 Mazanowski 39
 Mączynski 13, 42
 Maślukiewicz 5
 Mech 38, 55
 Mejbbaum 83
 Merunowicz T. 15, 105
 Merunowiczowie 102
 Miączyński 96
 Michalski K. 30
 Michalski M. 15, 60
 Michalewski J. 32
 Michalewski K. 27
 Michciński 33
 Michniewski 30
 Mieczkowski 62
 Miernik 102
 Mikołajski 96
 Mikuli 16
 Mikusiński 32
 Milewski 30
 Miłosierdzia SS. 79
 Miniewski 62

- Mirucki 34
 Misztur 38
 Młodnicka 16, 68
 Młodnicki 16, 68
 Mochnacki 15
 Modelski 33
 Mokłowski 14, 71
 Monné 68, 80
 Moraczewski 26
 Morawski 32
 Morowscy 53, 89
 Mostowski 99
 Moszkowicz 63
 Moszczyński 82
 Mrozowicka 15, 110
 Myszkowski 28
 Narboni 76, 79
 Negrusz 14, 65
 Nehrybecki 35, 36
 Neuhäuser 16, 67
 Neuman 15, 67
 Niedziałkowska 15, 89
 Niementowski K. 33
 Niementowski P. 15, 67
 Niementowski S. 14, 110
 Nierzeński 22
 Niewiadomska 39
 Niewiadomski St. 16
 Nilski 35, 45
 Nogaj 15, 62
 Nowak 65
 Nowakowski J. 33
 Nowakowski J. N. 16
 Obmiński 14, 65
 Obertyński K. 44
 Obertyński W. 88
 Obos 29
 Odyniec 32
 Ogonowski 68
 Okoński 16, 70
 Olechowski 38
 Olpiński 14, 88
 Olszewski 27
 Opatrzności SS. 98
 Opolski 14, 102
 Oppelt 75
 Orbuszewski 31
 Ordon 13, 54
 Ostaszewski 64, 110
 Ostrowski E. 22
 Ostrowski K. 22
 Ostrowski M. 30
 Oxiński 27
 Padowscy 100
 Pajączkowski 97
 Paluch 37
 Panasiewicz 26
 Paparowie 96
 Papee 102
 Paszkowski 28
 Pawlik 14, 61
 Pawłowski 22
 Pawulski 19
 Pazdam 38
 Pempuś 37
 Perier 85
 Petrykiewicz 37
 Pfeiffer 22
 Piątkowscy 62
 Piazza 22
 Pilat 14, 98
 Pietraszkiewicz 31
 Pini 14, 88
 Pinińska 103
 Piórecki 13, 18, 90
 Pirgo 71
 Piss 38
 Piszczkowski Z. 107
 Piszczkowski Z. 48
 Piwko 28
 Płażowski 19
 Płazek 15, 80
 Płoński 30
 Podgórski 27
 Podlęwski St. 83
 Pożonowski 42
 Pogórski 33
 Pohorecki 62
 Polaczek 72
 Pomiankowski Z. 22
 Pomykało 72
 Ponińska 78
 Popielski 26
 Popowicz B. 35, 44
 Popowicz Z. 36
 Porębowicz 14, 85
 Potocki 22
 Prochaska 13, 106
 Próchnicki 15, 54
 Przedziewicki 22
 Przyjemski 31
 Przyłuski 14, 65
 Pyzik 37
 Rakowiecki 38
 Rehman 14, 105
 Rejchan 13, 16, 19
 Rembacz 71
 Rembecki 27
 Rekucki 5
 Reizenheim 22
 Rewakowicz 16, 103
 Riedl 64
 Richter 79
 Robacki 31
 Robakowski 31
 Rodziński 102
 Rodz. Marii SS. 106
 Rogowski 26
 Romanowicz 15, 16, 64
 Romanowiczówna 16, 68
 Romankiewicz 33
 Romański 28
 Rosenberg 28
 Rotlender 101
 Rozwadowski J. 15, 83
 Rozwadowski T. 13, 45
 Rozumkiewicz 45
 Rudzki 27
 Ruebenbauer 37
 Runge 31
 Rutkowski 23
 Rutowski 15, 60
 Rydygier 14, 47
 Rylski 106
 Sacher F. 27
 Sacher J. 32
 Sadowski K. 36
 Sadowski T. 28
 Salułyński 32
 Samolewicz 15, 92
 Sawa 88
 Sawicki J. 62
 Sawicki T. 28
 Schabinger 78
 Schimser A. 84
 Schimser L. 100
 Schmitt H. 13, 70
 Schmitt M. 16

- Schneidrowie 60
 Schwarz 16
 Schwarzenberg 38
 Seidel 32
 Semkowicz 13
 Serednicki F. 27
 Serednicki T. 27
 Sicmiatkowski 22
 Sierpowski 27
 Sieradzki 48
 Sierakowski 33
 Siewerth 75
 Siewiakowski 28
 Skaliński 23
 Skarbek 13, 15, 44
 Skalkowski 37
 Skibiński K. 14, 60
 Skibiński Kaz. 29
 Skolitinowski 20
 Skotnicki 32
 Skrochowski 32
 Skrzyszowski 97
 Skupniewicz 60
 Skwarecki 28
 Sliwiński 15, 107
 Śmiechowski 19, 92
 Smiglak 39
 Smoleński 32
 Smolka 15, 95
 Smochowski 16, 88
 Sniadowski 35, 45
 Sobiński 14, 60
 Sokołowski A. 33
 Sokołowski St. 14, 90
 Sokołowski W. 31
 Solecki 88
 Soltys 16, 111
 Sowiński 23
 Spaltenstein 37
 Sperniak 27
 Stahl 15, 42
 Stankiewicz 76
 Starck 90
 Staszczyk 33
 Stec 45
 Stefanowicz A. 107
 Stefanowicz K. 35
 Stefanowicz S. 14, 92
 Stefczyk 15, 96
 Stefko 102
 Streifer 32
- Stiller 76
 Stöckelmaier 75
 Stögbauerowie 90
 Stolarski 27
 Stroński 71
 Strusiński 37
 Strzałkowska 16, 79
 Stupnicka 10
 Stupnicki 16, 68
 Suchodolski 53
 Sulimirska 15, 46
 Sulimirski 68
 Supiński 14, 104
 Syroczyński A. 19
 Syroczyński L. 14, 95
 Świątkiewicz 15, 60
 Świerczyńscy 54
 Świerzawski 19
 Świszczowska 30
 Świszczowski 30
 Swoboda 106
 Szachowski 14, 62
 Szameit 37
 Szajnocha 13, 92
 Szaraniewicz 105
 Szaynok 71
 Szaszkiwicz 89
 Szczepanowski 15, 62
 Szczęścikiewicz K. 26
 Szczęścikiewicz L. 33
 Szczucki 28
 Szczygielski 28
 Szelięa 33
 Szeptycki 13, 18, 19, 82
 Szmelc 20
 Sznapka 37
 Szubert 27
 Szumlański F. 13, 16, 93
 Szumlański J. 13, 19
 Szydłowski S. 23
 Szydłowski W. 15,
 Szykowski 31
 Szymański 27
 Szymonowicz 14, 93
 Szwarce 13, 16, 29
 Tarłowski 14, 71
 Tański 26
 Tarnowski 82
 Tchórznicki L. 31
 Tchórznicki T. 27
- Teleżyński 34
 Thilsch 32
 Thullie 98
 Thullie J. 45
 Thullie St. 82
 Till 14, 82
 Tomaszewski 33
 Torosiewicz 15, 89
 Toruń 45
 Tranda 31
 Trębicki 32
 Trenklowie 77
 Truszkowski 54
 Trzeciak 74
 Trześniowski 13, 35, 45
 Tschärner 28
 Turek 28
 Tytz 23
 Uhysz 99
 Umański 32
 Urbański 16
 Uruski 77
 Vogel 16
 Voglowie 75
 Wagner 33
 Waligórski 32
 Wandycz 35, 37
 Warecki 38
 Wańczura 72
 Waygart 58
 Wąsowicz 67
 Webersfeld L. 27
 Weigel 77
 Wenzel 34
 Węclewski 99
 Wiczkowski 14, 71
 Widt 38
 Wierzbicki 34
 Wilusz 38
 Winiarz 100
 Wizunas 24
 Władyka 71
 Włodzimirski 62
 Włościborski 30
 Wojciechowski K. 14, 71
 Wojciechowski T. 13, 100
 Wojnarowski 31
 Wojtan 14, 89

- Wolak 37
 Wolska 16, 68
 Wolski W. 15, 68
 Wolski Wal. 29
 Wołodzko 30
 Woycicki 89
 Wronowski 28
 Wysłouch 15, 16, 86
 Wysłouchowa 15, 16,
 85
 Wysocki K. 31
 Wysocki P. 35, 38
 Zabielski 19
 Zabłotowska 74
 Zachariewicz 12, 15,
 105
 Zagórska 15, 67
 Zahradnik 77
 Zajączkowski B. 13, 44
 Zakrejs 54
 Zakrzewski I. 14, 72
 Zakrzewski J. 72
 Zakrzewski St. 13, 108
 Załogowicz 35, 37
 Zaleski W. 15, 16, 80
 Zamoyscy 62
 Zapolska 16, 54
 Zaremba 13, 18, 90
 Zarychczyński 38
 Zawalkiewicz 20
 Zbiegini 38
 Zbierzchowski 88
 Zbijewski 28
 Zborowski 14, 70, 79
 Zduńczyk 33
 Zieliński 32
 Zielonka 32
 Ziemiak 33
 Ziembicki G., iun. 14,
 78
 Ziembicki G., sen.
 104
 Zimny 111
 Zimmer 39
 Zwisłocki 70
 Zuber 14, 99
 Żarnowski 35
 Zaburski 37
 Żelazowski 16, 64
 Żeńczykowski 33
 Żłobicka 16
 Żmigrodzki 20
 Żmudzczy 107
 Żmurko 14, 101
 Żołyński 65
 Żółkiewscy 71
 Żuliński J. 15, 104
 Żuliński T. 104
 Żurnaliści ruscy 111
 Żychiewicz E. 14, 103
 Żychiewicz J. 34

T R E Ś Ć.

I. Cmentarze starego Lwowa	3
II. Cmentarz Łyczakowski. 150-lecie istnienia	6
III. Cmentarz Łyczakowski Panteonem „Bene Merentium“	11
IV. Cztery pokolenia w walce o wolność i niepodległość	17
1. Żołnierze Kosciuszkwscy i Napoleońscy	17
2. Żołnierze z r. 1830/31	20
3. Żołnierze z r. 1863/4	23
4. Legioniści i Obrońcy Lwowa i Wschodniej Małopolski z r. 1918/19 i 1920.	34
5. Mogiła „Nieznanego Żołnierza“	49
V. Szczegółowy przegląd cmentarza	52
VI. Zakończenie.	111
Indeks.	115

MIEJSKI ZAKŁAD POGRZEBOWY
„CONCORDIA”

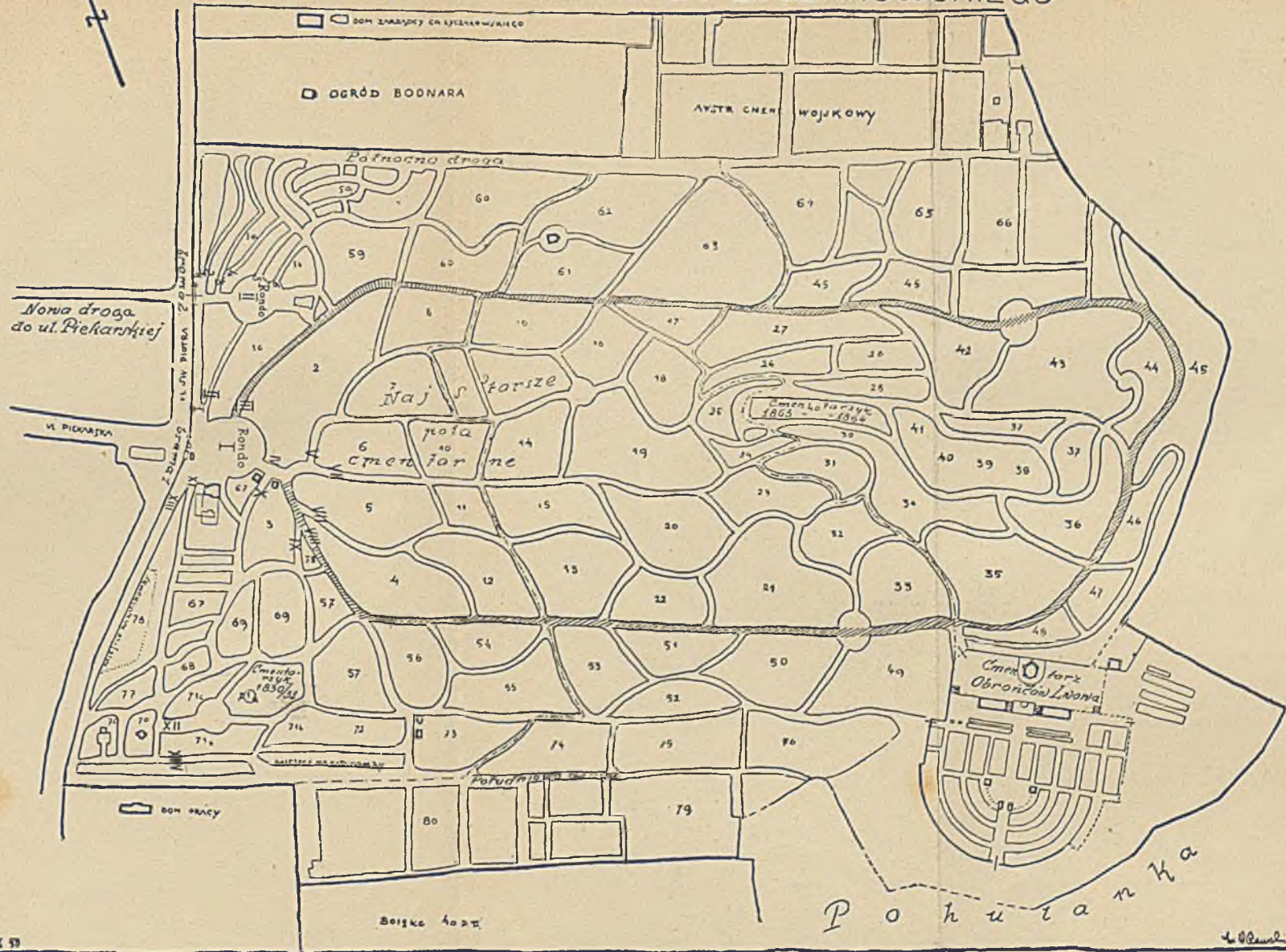
we Lwowie Biuro: ul. Sobieskiego 16 tel. 225-32

Magazyny i tabor: Kochanowskiego 94 tel. 225-34

Wykonuje pogrzeby, ekshumacje
i przewozy zwłok po najtańszych cenach

Własne auto-karawany — dom przed-
pogrzebowy przy ul. Kochanowskiego 94
grobowiec na cmentarzu Łyczakowskim

PLAN SYTUACYJNY CMENTARZA ŁYCZAKOWSKIEGO

Zakłady

Rzeźbiarsko - Kamieniarskie

FIRMY

HENRYK PERIER

Lwów, ul. Piekarska 97. Telefon 290-28

wykonują

wszelkie roboty z działu kamieniar-
stwa i rzeźbiarstwa artystycznego,
budowlane i cmentarne =====

